This Book forms part of the

C. B. N. Cama Collection of

Oriental Literature.

Presented to the

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

in memory of

C. B. N. CAMA, Esq., B.A., LL.M. (Cantab.) Bar-at-Law, I.C.S.,

by his wife.

PREFACE.

The following is a Popular Edition of the first Tantra, containing full explanatory notes and a glossary of words, adapted to meet the requirements of less advanced students. By Popular Edition is meant such a one as can be easily understood without the help of a teacher even by a student who has studied the first few lessons of Dr. Bhandarkar's 2nd Book. It is thus hoped that it will be largely availed of by the generality of students and especially by those who study privately. An experience of some years as a teacher of Sanskrit has convinced the editor that a book of the kind now presented would be generally acceptable. Hence he thinks that the publication of the book meets a long felt want.

No pains have been spared to make this book useful to those for whom it is intended. Almost all the verses have been literally translated into English except only a few which, it was thought, could be easily understood.

अथ

पञ्चतंत्रम् ।

VC. 08013.7

प्रस्ताविका ।

ओं नमः श्रीशारदागणपतिगुरुभ्यो नमः ॥ नमो मनुबृहस्पतिव्यासवाल्मीकिभ्यः ॥ महाकविभ्यो नमः ॥

सकलार्थशास्त्रसारं जगति समालोक्य विष्णुशर्मेदम् ।
तन्त्रैः पञ्चभिरेतच्चकार सुमनोहरं शास्त्रम् ॥ १॥

१ A sacred syllable (om) made up of अ (Vishnu), उ (S'iva) and म (Brahman) more generally uttered at the beginning and end of a reading of the Vedas. २ It is used as an honorific title prefixed to the names of deities—hence, of course, it is prefixed to the names—शारदा (the Hindu Goddess of Eloquence), गणपति (the God of learning and one that removes obstacles), गुरु (a preceptor considered equal in dignity to a deity. शारदा..... च is a Dvandva compound शारदा च गणपतिश्च गुरुश्च. ३ मनु and बृहस्पति are the celebrated writers of law, and व्यास and वाल्मीकि are the authors of the well known epic poems Mahabharata and Rámáyana respectively. ४ This word means, beginning, commencement and in this sense it stands at the end of a Bahu. Comp. मनुबृहस्पतिव्यासवाल्मीकय प्रभृतयो येषां ते ५ Great poets महान् कवय Karm Comp. ६ Having perceived this (what is treated of in the Panchatantra) to be the essence of the whole science of polity or moral and pohtical Government in this world, Vishnusarman composed this very pleasing scientific treatise (शास्त्र), in five parts or sections (तंत्रै:) (सकलं अर्थशास्त्रं Karm. Compound, तस्य सारं (I. T. Comp.).

श्रूयते । अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे महिलारोप्यं नाम
स सकलार्थिसार्थकल्पद्रुमः प्रवरमुपर्युपरिकुटमणिमरीचि-
चरणयुगलः सकलकलापारंगतोमरशक्तिर्नाम राजा बभूव ।
त्र त्रयः पुत्राः परमदुर्मेधसो बहुशक्तिरुग्रशक्तिरनेक-
तेनामानो बभूवुः । अथ राजा तान्शास्त्रविमुखानालोक्य
नाहूय प्रोवाच । भो ज्ञातमेतद्भवद्भिर्यन्ममैते त्रयोपि पुत्राः शा-
वा विवेकरहिताश्च । तेदृतान्पश्यतो मे महत्यपि राज्यं न सौ-
वहति । अथवा साध्विदमुच्यते ।

It is heard or reported as follows. २ There was this is an ance of historical present, where the present is used for past. ३ In the Southern Country or region (जनपदजनानां स्थानं Gen. Tat. Compound). ४ Name of a city in the South. ५ A wish-tree (or a tree supposed to grant all desires) for multitude of all supplicants सकलानां अर्थिनां सार्थाय कल्पद्रुमः T. Comp. ६ Whose feet (lit pair of feet) were, as it were, covered with the collection of the rays issuing from the diamonds on the crowns of excellent or distinguished princes. This of course happened when other kings bent down at his feet as their suzerain. The whole is a Bah. Comp. Dis-प्रवरनृपमुकुटमणिमरीचिभिश्चयेन चर्चितं चरणयुगलं यस्य. The other compounds are easy. ७ Who had mastered completely (lit. gone beyond) all arts सकला कला तासां पारं गतः. ८ By name called, नाम्ना. ९ Perfect 3rd P. Sing. of भू to be. १० Very silly or stupid दग्धा मेधा (changed to मेधस् in Bahu. Comp.) येषां ते. ११ A Bah. Comp. बहुशक्ति .....नामानि येषां ते. १२ Then—that is when he saw that they were stupid. १३ Averse to the study of sciences शास्त्रेभ्यो विमुखानि मुखानि येषां तान् Bah. Comp. १४ Having seen (absolutive of लोक् with आ). १५ Ministers. १६ Abs. of हू with आ-Having called. १७ 3rd P. Sing. Perfect of वच् with प्र to speak, to address. १८ This is known to your honours or your honours are aware that &c. १९ Void of consideration or thought, thoughtless विवेकेन रहिता. त. त. २० So that when I look at them, my kingdom, though large, does not bring (न आवहति) me any happiness. २१ Or rather, (used to modify or correct a foregoing statement). २२ This (what follows) is well-said or what follows is a good saying.

प्रस्ताविका ।

[1]अजातमृतमूर्खेभ्यो मृताजातौ सुतौ वरम् ।
यतस्तौ स्वल्पदुःखाय यावज्जीवं जडो दहेत् ॥ २ ॥
[2]वरं गर्भस्रावो वरमृतुषु नैषाभिगमनं
वरं जातप्रेतो वरमपि च कन्यैव जनिता ।
वरं वन्ध्या भार्या वरमपि च गर्भेषु वसति-
र्न चाविद्वान्रूपद्रविणगुणयुक्तोपि तनयः ॥ ३ ॥
[3]किं तया क्रियते धेन्वा या न सूते न दुग्धदा ।
कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान्न भक्तिमान् ॥ ४ ॥

---

१ Of the three kinds of sons,—viz., unborn, dead and stupid, the two former are to be preferred (वर) to the latter ; since they (dead and unborn) cause little grief, (while) a stupid son will cause grief (lit. burn) as long as life endures. अज &c. is a द्वंद्व, and so is मताजातौ. वरम is derived from वृ choose, to prefer, to select and means—better, preferable and is, in this sense, always followed by न—वरं न should be, therefore, translated by *better than, preferable to* &c. स्वल्पदु खाय is a कर्म. for this idiomatic use of the Dative, See Student's Guide ; and यावज्जीवं अ. स. आकार्यन्ते यावज्जीवम्. It is better that there should be miscarriage, it is better not to have sexual intercourse with one's wife during the favourable period (ऋतुष), it is better to have a still-born son, it is better to have even a daughter born, it is better to have a barren wife, and it is also better that the child should remain in the womb, than an illiterate son, though possessed of the qualities of beauty and wealth. Some editions omit this verse. गर्भस्रावः ष. त. जातप्रेत-क. आदौ जातः प्रेतः, प्रेत .. जनिता -P. P. of the caus. of जन. आविद्वान-न. त. न विद्वान्. रूपद्रविणगुण-can be taken as a द्वंद्व—रूपं च द्रविणं च गुणाश्च or as a क. रूपद्रविणे एव गुणौ. and तार्या युक्त त. त. २ What is to be done with, or what is the use of, that cow which neither brings forth calves, nor gives milk ; what is the good of a son being born, who is neither learned nor pious ? दुग्धदा—उपपद. दुग्धं ददातीति. कोऽर्थः—to be construed with the Instrumental—See S. G. S. Comp विद्वान् and भक्तिमान are adjectives showing possession formed by the terminations मत् or वत्.

तद्येषां यथा बुद्धिप्रबोधनं भवति तथा कोप्युपायोनुष्ठीयेताम् अत्र च मद्वचनाद् वृत्तिं भुञ्जानानां पण्डितानां पञ्चशती तिष्ठति ततो यथा मम मनोरथाः सिद्धिं यान्ति तथानुष्ठीयेतामिति । तत्रैकः प्रोवाच । देव द्वादशभिर्वर्षैर्व्याकरणं श्रूयते । ततो धर्मशास्त्राणि मन्वादीन्यर्थशास्त्राणि चाणक्यादीनि कामशास्त्राणि वात्स्यायनादीनि । एवं च ततो धर्मार्थिकामशास्त्राणि ज्ञायन्ते । ततः प्रतिबोधनं भवति । तन्मध्यतोन्यतरः सुमतिनामा प्राह । अशाश्वतोयं जीवितव्यविषयः । प्रभूतकालज्ञेयानि शब्दशास्त्राणि । तत्संक्षेपमात्रं शास्त्रं किंचिदेतेषां प्रबोधनार्थं चिन्त्यतामिति । उक्तं च यतः ।

---

१ So, that, in such a way that २ Awakening of talent, nother reading is प्रकाश which means the ne. It is ष. त. ३ Any whatever. ४ Should be adopted or devised. It is 3rd P. Sing. of the Imperative the Pass. of रच्या with अनु. ५ Given or granted by me (मया दत्ता न त). ६ Means of livelihood or subsistence. ७ Gen Plu. of भुञ्जान Pre Part. of भुज 7 A, to enjoy. ८ An unusual form for पञ्चशत five hundred ९ Succeed, (lit. go to or achieve success). १० One from among them. Here तत्र तेषां or तेषु. ११ In the course of twelve years. The Instrumental here denotes the time required for the completion of anything. See Student's Guide. १२ Is heard, that is, studied 3rd P. Sing of the Passive of श्रु to hear, learn. १३ Then, after that. १४ The Hindu scriptures or codes of law. १५ Composed by Manu and others. मनु आदिरेषां तानि ब १६ Chánakya is the author of the science of policy. १७. The science of love, or the Institutes of Love composed by Vatsyáyana. All these subjects have श्रूयन्ते as the verb understood. १८ And then, in this way are learnt the three sciences: Religion, Morality and Love. १९ Then there takes place the awakening (of the intellect). २० Another person from among them. २१ Of the name of Sumati—सुमतिनाम यस्य ब. २२ Transitory. न शाश्वत न. त. २३ The scope or limit of life. ष. त. जीवितव्य is the Pot. Pass. Participle from जीव् formed by the affix तव्य, and here used as a substantive. २४ To be mastered (lit. known) after a long time प्रभूतकालेन ज्ञेयानि. तृ. त. २५ The sciences or treatises on gra— —ब्दानां शास्त्रं. ष. त. २६ Short or brief संक्षेप मात्रा यस्य. ब. २७ See 2 above. Should be thought of. २९ And because it is said.

[1]न हि तद्विद्यते किंचिद्यदर्थेन न सिध्यति ।
यत्नेन मतिमांस्तस्मादर्थमेकं प्रसाधयेत ॥ २ ॥
[2]यस्मादर्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ३ ॥
[3]न सा विद्या न तद्दानं न तच्छिल्पं न सा कला ।
अर्थार्थिभिर्न तत्स्थैर्यं धनिनां यन्न गीयते ॥ ४ ॥
[4]इह लोके हि धनिनां परोपि स्वजनायते ।
स्वजनोपि दरिद्राणां तत्क्षणाद्दुर्जनायते ॥ ५ ॥
[5]अर्थेभ्योपि हि वृद्धेभ्यः संवृत्तेभ्यस्ततस्ततः ।
प्रवर्तन्ते क्रियाः सर्वाः पूर्वेभ्य इवापगाः ॥ ६ ॥
[6]पूज्यते यदपूज्योपि यदगम्योपि गम्यते ।
वन्द्यते यदवन्द्योपि स प्रभावो धनस्य च ॥ ७ ॥

---

१ There exists no such thing as does not succeed by means of wealth; a talented man, therefore, should acquire wealth exclusively or alone with efforts. प्रसाधयेत Pot. 3rd P. Sing. of the caus. of साध् 5 P. with प्र. २ He who has wealth, has friends; he, who has wealth, has relations; he, who has wealth, is really a man in this world and he, who has wealth, is clever or learned. ३ That is not learning, that is not charity, that is not skill in arts, that is not steadiness, of the rich which is not sung or praised by those who are in need of money, that is to say, that quality which the needy do not ascribe to the rich is not a quality. ४ For, in this world even a stranger becomes a relative or acts as a relative of the rich; (while) even a relative of the poor becomes wicked or acts wickedly towards them in a moment. पर may also mean an enemy. स्वजनायते=स्वजनवदाचरति a denominative form; so also दुर्जनायते. ५ For, all actions proceed from riches increased and produced anew from time to time, as rivers proceed or issue from mountains. वृद्ध P. P. of वृध् 1 A.; and संवृत्त is P. P. of वृत् with सम्. ६ That he who deserves no respect, is respected, he who does not deserve to be resorted to, is resorted to, and he who does not deserve to be saluted is, saluted, is the power of wealth. अपूज्य, अगम्य and अवंद्य are n. t.

[1]अशनादिन्द्रियाणीव स्युः कार्याण्यखिलान्यपि ।
एतस्मात्कारणाद्वित्तं सर्वसाधनमुच्यते ॥ ८ ॥
[2]अर्थार्थी जीवलोकोयं श्मशानमपि सेवते ।
त्यक्त्वा जनयितारं स्वं निःस्वं गच्छति दूरतः ॥ ९ ॥
[3]गतवयसामपि पुंसां येषामर्था भवन्ति ते तरुणाः ।
अर्थेन तु ये हीना वृद्धास्ते यौवनेपि स्युः ॥ १० ॥

स चार्थः पुरुषाणां षड्विधैरुपायैर्भवति—भिक्षया नृपसेवया कृषिकर्मणा विद्योपार्जनेन व्यवहारेण च वणिक्कर्मणा वा । सर्वेषामपि तेषु वाणिज्येनातिरस्कृतोर्थलाभः स्यात । उक्तं च यतः ।

[4]कृता भिक्षा कैर्वितरति नृपो नोचितमहो ?
कृषिः क्लिष्टावृष्ट्या प्रचुरगहनः सेवनविधिः ।

---

१ As the organs of sense depend on eating, so are all actions dependent on wealth ; for this reason it (wealth) is said to be the means of accomplishing all things. उच्यते 3rd P. Sing. Pass. of वच् 2 P. to speak. २ This world of mortals, always hankering after wealth, frequents, even burial-grounds (the most horrible places imaginable) ; and having deserted even him who gives birth (father) when destitute of wealth, goes far away or afar off. अर्थार्थी—अर्थ अर्थयते इति. ड. स. जीवलोक. ष. त. नि स्वं—निर्गतं स्वं यस्मात् ब. ३ Even among those who are advanced in age, those who possess riches, become young (are considered to be young), but those who are destitute of riches though in full youth, are old (considered old). गत-गतानि वयांसि येषां तेषां. ब. ४ Agricultural operations. ५ Acquisition. ६ Trade, commerce. ७ The profession of a merchant. ८ Of all these means of being rich, that of trading is the best, because wealth acquired by it is not looked down upon with contempt. वाणिज्य abstract noun from वणिज्. ९ Begging alms is practised by the out-castes ; a king does not give what one deserves ; husbandry is spoiled by absence of rain ; the act of serving or the service or attendance on others (for acquiring knowledge) is very difficult ; poverty arises from usury by reason of the loss of the purse of money gone into the hands of others ; (so) I think there is no better means of livelihood than trade. क्लिष्टा P. P. of क्लिश् 6 P. अवृष्टि. न. त. प्रचुरगहन—प्रचुरं यथातथा गहनं great distressing परकर... ज्यायस्—प. त. परम has the force of the comparative here.

कुसीदाद्वारिद्र्यं परकरगतग्रन्थिशमनो-
ऽस्य मन्ये वाणिज्यान्किमपि परमं वर्तनमिह ॥ ११ ॥

[1]उपायानां च सर्वेषामुपायः पण्यसंग्रहः ।
[2]धनार्थं शस्यते ह्येकस्तदन्यः संशयात्मकः ॥ १२ ॥

[3]तच्च वाणिज्यं सप्तविधमर्थागमाय स्यात्तद्यथा गान्धिकव्यवहारो क्षेपप्रवेशो गोष्ठिककर्म परिचितग्राहकागमो मिथ्याक्रयकर्थनं कूट-रीमानं देशान्तराद्भाण्डानयनं चेति । उक्तं च ।

[4]पण्यानां गान्धिकं पण्यं किमन्यैः काञ्चनादिभिः ।
यत्रैकेन च यत्क्रीतं तच्छतेन प्रदीयते ॥ १३ ॥

[5]निक्षेपे परिचिते गेहे श्रेष्ठी स्वैरेवतामं । उपत्यासिन्
निक्षेपो क्रियते तुभ्यं प्रदास्याम्युपयाचितम ॥ १४ ॥

---

१ Of all the means of acquiring wealth, the storing up of leable wares is the best or the only one; for one (that of oring up wares) is praised for the sake of wealth, and all o rest besides it are doubtful शस्यते Pass. of शंस् संशयात्मक. संशय आत्मा यस्य २ Of seven kinds or seven-fold सप्त विधा ा सः. व. ३ For the acquisition of wealth. ४ It is as llows. ५ The occupation of a perfumer ६ The revenue income derived from deposits ७ The transaction of siness for a com any of traders ८ The coming of a stomer of one's acquaintance. ९ The telling of false prices. Weighing out things to buyers out of false balances. Bringing in or importing goods for sale from other untries. १२ Of all saleable wares that of a perfumer is o best; what need is there of gold and other valuable ticles? in which (the profession of a perfumer) that hich is bought for one is sold for a hundred. किमन्यैः ...Another reading is किमुभैः कांचनादिभिः which means what need there then of costly or high metals, such as gold &c.? = यस्मिन् गांधिकव्यवहारे. १३ When a deposit is kept in a use the merchant in whose house it is kept, prays his n deity, as follows:—"If the depositor should die or s, I shall make you a present of anything." श्रेष्ठिन् a big rchant; Cf. Marathi शेटजी. क्रियते = क्रियेत.

[1]गोष्ठिककर्मनियुक्तः श्रेष्ठी चिन्तयति चेतसा हृष्टः ।
वसुधा वसुसंपूर्णा मयाद्य लब्धा किमल्पेन ॥ १५ ॥

[2]परिचितमाशच्छन्तं ग्राहकमुत्कण्ठया विलोक्यासौ ।
हृष्यति तद्धनलुब्धो यद्वत्पुत्रेण जातेन ॥ १६ ॥

अन्यच्च । पूर्णापूर्णे मानेपरिचितजनवञ्चनं तथा नित्यम् ।
मिथ्याकथनं निजधर्मीयं किरातानाम् ॥ १७ ॥

अन्यच्च । [3]द्विगुणं त्रिगुणं वापि भाण्डक्रयविधानतः ।
प्राप्नुवन्त्यपरे मार्गे[4]का दृष्टेशान्तरं गताः ॥ १८ ॥

[5]इत्येवं मंत्रयित्वा मथुरागामीनि भाण्डान्यादाय शुभायां तिथौ गुरु[6]
जनाभ्यनुज्ञातः सुरथोधिरूढः प्रस्थितः । तस्य च मङ्गलैर्वृषभौ संज्ञ[7]
वकनन्दकनामानौ गृहोत्पन्नौ धुर्यौ[8]द्वौरगे न्यियौ । तयोरेकः संजीवक[9]

१ A trader engaged in tran-acting business for a compan being delighted at heart thinks, "I have to-day obtained th whole of the earth full of wealth—what need is there of othe things? २ गाहक निपुण स. त. वसमपूर्ण-त त. ३ A shop-keeper having seen with eagerness a customer of his acquaintanc going towards him, feels delighted being greedy of h money, as many a man people do (feel delighted) at the birt of a son. ४ And moreover. ५ Dealing out full and hav measures, so also deceiving persons of acquaintance, tell ing false prices—this is (considered as) the proper dut of the *Kirātas*; or the first line may be differently trans lated; as always deceiving &c .....as regards full and hav measures of things. पूर्णापूर्ण-इत्. निजधर्मे —क ६ People gone to distant foreign countries obtain two or three-fol riches by selling their goods with great exertions. ७ Having resolved. ८ Going towards *Mathurā*. ९ On an auspicious day. १० Being permitted by his elders गुरुजनैरभ्यनुज्ञात त त. ११ Mounted on a good chariot. क त. १२ Bulls with auspicious marks or signs on their bodies क. १३ Born or bred up in the house. १४ Bulls yoked to a carriage. १५ Bearing the name of *Sañjīvaka* – संजीवक अभि धानं परय. ब.

धानो यमुनाकच्छमवतीर्णः सन्यङ्घपूरमासाद्य कलितचरणो युग-
ङ्गं विधाय निषसाद[१]। अथ तं तद्वर्त्मस्थमालोक्य वर्धमानः परं
षादमगमत्[२]। तदर्थं च स्नेहार्द्रहृदयस्त्वरां[३] प्रयाणभङ्गमकरोत[४]। ?
थ तं विषण्णमालोक्य सार्थिकैरभिहितम्[५]। भोः श्रेष्ठिन्किमेवं वृष-
स्य क्लेन[६] सिंहव्याघ्रसमाकुलेऽस्मिन्वने बह्वपायं[७] ममप्यपि स्वेमा-
स्त्वया संदेहे[८] नियोजितः। उक्तं च।

[९]न स्वल्पस्य कृते भूरि नाशयेन्मतिमाञ्नरः।
एतदेव हि पाण्डित्यं यत्स्वल्पाद्भूरिरक्षणम् ॥ १९ ॥

अथासौ तद्वचोधार्य[१०] संजीवकस्य रक्षापुरुषानभिरूप्य[११] शेषैर्भाण्डं
नीत्वा प्रस्थितः। अथ रक्षापुरुषा अपि बह्वपायं तद्वनं विदित्वा

---

१२ When he had descended down to the bank of the *Yamunā*. अवतीर्ण P. P. of तॄ 1 P. with अव. २ having got to or reached a place full of deep mud. सन्यङ्घपूर m. a flood of mud, and आसाद्य abs. of सद caus with आ. ३ Whose leg was impelled or pushed forward or broken. कलित P. P. of कल 10 U. To impel forward. ४ The walking-of the yoke. ५ Sat down. Perfect 3rd P. Sing of सद with नि. ६ In that condition. मा अवस्था यस्य ब. ७ Dejection, sorrow. ८ Whose heart was melted with affection for him स्नेहेन आर्द्रं हृदयं यस्य स. ब. ९ For three nights.-It is an accusative of time and the compound is मासत्रितय-तिसृणां रात्रीणां समाहारः. १० Made a halt (lit. broke is journey or march. प्रयाण from या with भङ्ग). ११ Dejected. ण्ण of सद 1 P. with वि. १२ Traders, merchants. १३ P. P. of धा 3 U. with अभि to speak. १४ For, for the sake of-overning the Genitive. १५ Full of or abounding in hon-nd tigers. तॄ त. १६ Full of many calamities or hardships हस्तायाः द्रागमन. ब. १७ All, entire. १८ A caravan. १९ placed or put in danger. २० A talented man should not cause the destruction of much for the sake of a little, this alone is wisdom or prudence, viz., saving much at the sacri-ice of a little. भूरि is here used as a substantive. २१ Abs. of भृ 10 U. with अव To consider, to think of. २२ A guard or watchman रक्षायै पुरुष ष. त. २३ Having appointed (abs. of रूप 10 with नि). २४ The remaining or rest of the caravan. २५ Having carried or led, that is, with.

संजीवकं परित्यज्य पृष्ठतो गत्वान्येयुस्तं सार्थवाहं मिथ्याद्रुहुः । स्वामिन्मृतोसौ संजीवकोस्माभिस्तु सार्थवाहस्यार्थोपेष्ट इति मत्वा धैर्द्विजा संस्कृत इति । तच्छ्रुत्वा सार्थवाहः कृतज्ञैः स्नेहार्द्रहृदयस्तस्यौर्ध्वदेहिकक्रिया वृषोत्सर्गादिकाः सर्वाश्चकार । संजीवकोप्यायुःशेषतया यमुनासलिलमिश्रैः शिशिरतरवातैराप्यायितशरीरः कथंचिदुत्थाय यमुनातटमपपदे । तत्र मरकतसदृशानि बालतृणाग्राणि भक्षयन्नितस्ततः कतिपयैरहोभिर्हृष्टपुष्टः ककुदान्बलवांश्च संवृत्तः प्रत्यहं वल्मीकशिखराग्राणि शृङ्गाभ्यां विदारयन्प्रगर्जश्चास्ते । साधु चेदमुच्यते ।

---

१ From behind. २ The next day. ३ The leader or conductor of a caravan—सार्थं वाहयतीति. इ. स. ४ Falsely. ५ Optional form for अद्रुहत्. ६ Favourite. P. P. of इष with आङ्. ७ By fire. ८ Consecrated P. P. of कृ with सम्. ९ It is used to finish a report or speech. १० Grateful कृतं जानातीति. इ. ११ Funeral ceremonies. adj. from ऊर्ध्वदेह. It is कर्मधारय. १२ In which the letting loose of a bull was the first or chief. वृषस्य उत्सर्ग आदिर्यासां ता . ब. १३ By reason of his life remaining unspent आयुष शष तस्य भाव—आयुःशेषता. १४ Mixed with the water of the, *Yamuna*, carrying with them the water &c. १५ By cool breeze . १६ Whose body was refreshed. आप्यायित P. P. of the caus. of पी with आ to increase—आप्यायितं शरीरं . ब. १७ Somehow with difficulty. १८ Having stood up (abs. of स्था with उद) १९ Approached. २० Resembling or like emerald. मरकतेन सदृशानि. त. त. २१ The ends of tender grass. २२ Eating, browsing. Pres. P. of अद् 1 A. २३ Several. २४ By days. Instr. Plural of अहन्. २५ The bull of *Hara* or *Siva* used by him as his vehicle. २६ P. P. of वृ 1 P. to grow, increase. २७ Having a hump (ककुद) on the shoulders. २८ Every day, adverbial compound अहनि अहनि इति अन्वहम्. २९ The ends of ant-hills. ३० Tearing. ३१ Roaring, thundering. ३२ And it is well said.

[1]अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं
सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति ।
जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः
कृतप्रयत्नोऽपि गृहे विनश्यति ॥ २० ॥

अथ कदाचित्पिङ्गलको नाम सिंहः सर्वमृगपरिवृतः पिपासाकुल[2]हृदयग्रहणार्थं यमुनातटमवतीर्णः संजीवकस्य गम्भीरतरं शब्दं दूराद्[3]शृणोत् । तं च श्रुत्वातीव व्याकुलहृदयः [4]सप्तसमाकीर्णं पौच्छा[5]वटवृक्षतले चतुर्मण्डलावस्थानेनावस्थितः । चतुर्मण्डलावस्थानं चेदम् । सिंहः सिंहानुयायिनः काकैर्वाः किमेतेन इति । अथ [6]क्रव्य करटकदमनकनामानौ द्वौ [7]शृगालौ मन्त्रिपुत्रौ भ्रष्टाधिकारौ [8]तानुयायिनावास्ताम् । तौ च परस्परं मन्त्रयतः । तत्र दमनकोऽ-

---

१ What is unprotected, stands protected by fate, what well-guarded perishes when struck by fate; one abandoned in the forest without any helper, lives, while one did in the house, even though efforts be made to save him. (In the first 2 lines something like तत् should be understood as the subjects of तिष्ठति and विनश्यति and in the last 2 lines ते or कोऽपि अनाथ व. नाथवान् नाथा यस्य कृता यत्नो यस्मै व. another reading for the second विनश्यति is न जीवति which gives the same sense. २ Then, once upon a time. ३ Surrounded by all beasts, ब. ब. ४ Afflicted by thirst पिपासया पीडितं हृदयं. Noun from the desiderative of पा to drink. ५ For drinking water. ६ Bank ७ Graver or louder. ८ Greatly. ९ Frightened at heart व्याकुलं हृदयं यस्य सः. १० Full of terror, frightened. ११ Appearance. १२ Having concealed or disguised Abs. of छादि 10 U. with वि. १३ Under a banian tree. १४ Forming a circle of four १५ Remained. १६ The followers of the lion. १७ काकैरवाः or काकरवैः. The middle class of attendants मध्यमवर्गं. १८ किमेतेन. Persons placed at the skirt of the forest probably to bring news from outside तमर्थमाधर्माः. १९ Jackals. २० The sons of minister. ष. त. २१ Who had lost their authority or were removed from office, viz., of minister. ब. २२ Always in attendance on the on. सदा अनुयान्तीति. उप. २३ Mutually. २४ Hold a consultation or consult with each other. २५ तत्र = तयोः—of the two.

[1]अनन्तपारं किल शब्दशास्त्रं
स्वल्पं तथायुर्बहवश्च विघ्नाः ।
[2]सारं ततो ग्राह्यमपास्य फल्गु
हंसैर्यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥ ५ ॥

तदत्रास्ति विष्णुशर्मा नाम ब्राह्मणः सकलशास्त्रपारंगमश्छात्र-संसदि[3] लब्धकीर्तिः । तस्मै ममैतत्र त्वेतान् । स नूनं द्राक्षयबुद्धीन्करिष्यतीति । स राजा तदाकर्ण्य विष्णुशर्माणमाहूय प्रोवाच । भो भगवन्मदनुग्रहार्थमेतानर्थशास्त्रं प्रति द्राग्यथानन्यमदेशान्विदधासि तथा कुरु । [4]तेदहं त्वां शासनशतेन योजयिष्यामि । अथ विष्णुशर्मा तं राजानमूचे । देव श्रूयतां मे[5] तथ्यवचनम् । नाहं विद्याविक्रयं

---

१ The science of grammar is certainly of boundless extent, life is also short, and many are the obstacles in one's way through life; so the essence of it (science) should be taken, throwing off what is worthless, as milk is separated from the water with which it is mixed, by swans अनन्त &c. न अन्त अन्तपार यस्य तत् व यादि Pot. P. P. of यह formed by the affix य. अपास्य absolutive from अप to throw with अप. अम्बुमध्यात् अम्बुन मध्यात् ष. त. २ हंसेन (m.). Is an addition to the names of Brâhmans : See note 7 on page 2. ४ Who had acquired fame (for teaching) in the assembly of pupils छात्रसदि=छात्राणा सदि ष. त. लब्धकीर्ति =लब्धा कीर्तिर्येन. ब. ५ Hand over, give in charge ६ Indeed. ७ Quickly, speedily. ८ Wise, clever ९ Abs from कर्ण U. with आ - to hear, listen १० Abs from दृ 1 P with आ ११ Reverend ; in this sense it is used in addressing divine or great personages. १२ To confer a favour on me मम अनुग्रहार्थम् some editions add कुमारान after एतान १३ As regards the knowledge of अर्थशास्त्र. १४ Not like others, superior to others अन्ये सदृशा न भवन्ति तान न त. १५ Then I shall confer on you a hundred grants (of lands &c,) शासनं a royal grant; योजयिष्यामि 2nd Future 1st P. Sing. of the caus. of युज् १६ The form is 3rd P. Sing. Imper. of श्रु Pass.-let (it) be heard, hear. This is a polite way of command or order. १७ True words तथ्यं वचनं क. १८ The sale of knowledge or learning.

शतेनापि[1] करोमि । पुनरेतास्तव पुत्रान्मासैषट्केन[2] यन्नीतिं[3]-शास्त्रज्ञान्न करोमि ततः स्वनाम्नस्त्यागं[4] करोमि । अथासौ राजा तौ ब्राह्मणस्यासंभाव्यां प्रतिज्ञां श्रुत्वा ससचिवः[5] प्रहृष्टो[6] विस्मयान्वितस्तस्यै सादरं[7] तान्कुमारान्समर्प्य परां[8] निर्वृतिमाजगाम[9] । विष्णुशर्मणापि तानादाय तैर्दृष्टं मित्रभेदमित्रप्राप्तिकाकोलूकीयलब्धप्रणाशापरीक्षितकारकाणि चेति पञ्च तन्त्राणि रचयित्वा पाठितास्ते राजपुत्राः । तेपि तान्यधीत्य[10] मासषट्केन यथोक्ताः[11] संवृत्ताः[12] । ततः[13] प्रभृत्येतत्पञ्चतन्त्रं[14]कं

---

१ Even for a hundred grants. The Instr. is used of that which denotes the price at which a thing is bought or sold. २ Put. ३ By the end of six months or collection of six months. ४ Conversant with the science of politics. नीतिशास्त्रं जानंतीति. ब. ५ I shall give up my name. This is a usual form of swearing; Cf. Marathi नांव बदलून देतोंन. ६ Impossible—न. त. ७ Promise, vow. ८ Together with the ministers सचिवैः सहित . ब. ९ P. P. of हृष् 4 P. with प. to be glad. १० Full of wonder. तृ. त ११ Respectfully आदरेण सहितं. अ. १२ Great. १३ Happiness ; and निर्वृतिमाजगाम means—Became or felt happy. १४ This is the agent of the verb पाठिता and the absolutive आदाय, रचयित्वा &c., are passive in sense. It is to be noted that the forms of the Infinitive of purpose in तुम् and absolutives in त्वा or य are the same both in the active and passive voices. १५ For their sake. ष. त. १६ These are the titles of the five Tantras in order :—(*a*) मित्रभेद (ष. त.) the separation of friends. (*b*) मित्रप्राप्ति the acquisition of friends. (*c*) काकोलूकीयं— Is the title of the 3rd Tantra. So called because it describes the war between काक (crows) and उलूक (owls). (*d*) लब्धप्रणाश(ष. त.) the loss of what is obtained and (*e*) अपरी &c. ष. त. the deer of an inconsiderate action. १७ Were taught, P. P. of the caus. of पठ् 1 P. to learn. १८ Having studied them. Abs. of इ with अधि. १९ Became (संवृत्ताः) as it was promised they should be, *viz*, नीतिशास्त्रज्ञा . २० Thenceforward. प्रभृति here means commencing &c. २१ Containing 5 Tantras the क being added to a ब. compound.

नीतिशास्त्रं बालावबोधनार्थं भूतले संप्रवृत्तम्[1]। किं बहुना[2]।

अधीते य इदं नित्यं नीतिशास्त्रं शृणोति च[3]।
न पराभवमाप्नोति शक्रादपि कदाचन[4] ॥ ६ ॥

॥ कथामुखमेतत्[5] ॥

---

१ On the surface of the earth. ष. त. २ Became known or came into use. P. P. of वृत् with सम्. ३ What is the use of more? What need we say more? In short. ४ He who always studies this science of politics and hears it, never meets with a defeat even at the hands of S'akra (Indra). ५ The introductory portion of a tale.

अथ

प्रथमतन्त्रम् ।

अथातः प्रारभ्यते[1] मित्रभेदं[2] नाम प्रथमं तंत्रं[3] यस्यायमादिमः श्लोकः[4]।

[5]वर्धमानो महान्स्नेहः सिंहगोवृषयोर्वने[6]।
पिशुनेनातिलुब्धेन जम्बुकेन विनाशितः[7] ॥ १ ॥

तद्यथानुश्रूयते। अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे महिलारोप्यं नाम नगरम। तत्र धर्मोपार्जितभूरिविभवो वर्धमानको नाम वणिक्पुत्रो[8] बभूव। तस्य कदाचिच्चिन्ता समुत्पन्ना यत्प्रभूतेऽपि[9] वित्ते[10] सत्यर्थोत्पत्त्युपायाश्चिन्तनीयाः[11] कर्तव्याश्चेति। यत उक्तं च।

---

१ Used to mark the beginning of a work. २ Is begun, begins, 1st P. of the pass. of रभ with प्र and आ ३ First. ४ Verse. ५ A great and increasing friendship between a lion and an excellent bull (गोवृष) in the forest, was destroyed by a very avaricious and malicious jackal वर्धमान Pre. P. of वृध 1 A. Another reading for सिंहगोवृषयोः is मृगेन्द्रवृषयोः—where मृगेन्द्र means the best of, or the lord of, lions. सिंहश्च गोवृषश्च. इंद्र. विनाशित P. P of नश with णि caus. ६ One who had acquired immense riches by a just or honest course of conduct. धर्मेण उपार्जितः भूरिविभवः येन. ब. ७ The son of a merchant. ८ Once upon a time. ९ An anxiety arose. P. P. of पद् 4 A. with सम्. १० Even though there was immense wealth. Loc. Abs. ११ The means of acquiring or producing wealth should be thought of and put in practice. अर्थोत्पत्त्युपायाः ष. त. चिन्तनीयाः and कर्तव्याः Pot. P. P. of चिन्त् and कृ.

वीत । भद्र करटक अयं तावदस्मत्स्वामी पिङ्गलक उदकग्रहणाय यमुनाकच्छमवतीर्य स्थितः । स किं निमित्तं पिपासाकुलो निवृत्य व्यूहरचनां कृत्वा दौर्मनस्येनाभिभूतोव वटतले स्थितः करटक आह । किमावयोरनेन व्यापारेण ।

अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति ।
स एव निधनं याति कीलोत्पाटीव वानरः ॥ २१ ॥

दमनक आह । कथमेतत । सोब्रवीत् ।

॥ कथा १ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिन्नगरगभ्यांसे केनापि वणिक्पुत्रेण तरुषण्डमध्ये देवतायतनं कर्तुमारब्धम् । तत्र ये च कर्मकराः स्थपत्याद्यस्ते मध्याह्नवेलायामाहारार्थं नगरमध्ये व्रजन्ति । अथ कदाचित्तत्रानुपस्थिते

---

१ It is a title of address and means, good sir, or sir. २ As regards—अयं तावदस्मत्स्वामी as to, or as regards, this our master ३ Bank. ४ For what reason, why? ५ Abs. of वृत with नि । A. ६ Having formed a battle-array. व्यूहरचना ष. त. ७ Mental pain or affliction. It is an abstract noun from दुर्मनस् evil-minded. ८ Overtaken, P. P. of भू with अभि. ९ What have we (two) to do with this business or affair? For this peculiar use of the instrumental see Student's Guide and the Lesson thereon. १० That man who wishes to meddle *with affairs with which he is not concerned* (अव्यापारेषु), meets with certain death, as did the monkey drawing out a wedge (in the following story). ११ How this was? १२ In a certain चित्र added to the declensional forms of किम् gives them the sense of definiteness. १३ Vicinity १४ The son of (वणिज्) a trader. १५ A group, grove. Another reading is खण्ड having the same sense. १६ The temple of a deity (lit. abode or house of a deity). १७ Was begun to be erected or built. १८ Workmen. १९ Carpenters and others. (स्थपतिप्रादयो ब. ब.) २० At the time of midday मध्ये अहः मध्याह्नः—अहन् being changed to अह् at the end of a कर्मधारय. २१ For taking their meals २२ Into the middle of the town. २३ Attached to or associated with. It is an adjective from अनुषंग formed by termination the ठक्.

वानरयूथमितश्चेतश्च परिभ्रमदागतम् । तत्रैकस्य कस्यचिच्छिल्पिनोऽर्धस्फाटितोऽञ्जनवृक्षदारुमयः स्तम्भः खदिरकीलकेन मध्यनिहितेन तिष्ठति । अथान्तरे वानरास्तरुशिखरप्रासादशृङ्गदारुपर्यन्तेषु यथेच्छया क्रीडितुमारब्धाः । एकश्च तेषां प्रत्यासन्नमृत्युश्चापल्यात्तस्मिन्नर्धस्फाटितस्तम्भे उपविश्य पाणिभ्यां कीलकं संगृह्य यावदुत्पाटयितुमारेभे तावत्तस्य स्तम्भमध्यगतवृषणस्य स्वस्थानाच्चलितकीलकेन यद्वृत्तं तत्पागेव निवेदितमेव ॥

अतोहं ब्रवीमि । अध्यापारेष्विति । आवयोर्भक्षितशेष आहारोस्त्येव तत्किममुना व्यापारेण । दमनक आह । तत्किं भवानाहारार्थी केवलमेव । तत्र युक्तिम् । उक्तं च ।

---

१ A herd. २ Here and there, to and fro. ३ Wandering or roving. ४ Of an artisan or mechanic. ५ Half-split. ६ Of the wood or timber of a tree called अंजन. ७ A pillar; post. ८ A wedge made of a tree called खदिर. ९ Put or placed between. स. त. १० अन्तरे = अस्मिन्नन्तरे during this interval, in the meantime. ११ On the tops of trees and the pieces of wood at the summits of palaces. तरुशिखरे च प्रासादशृंगदारु च = तरुशिखरप्रासादशृंगदारुणां देव. तत्पु: पर्यन्ते ष. त. १२ An inaccurate form for यथेच्छम् at their will, as they pleased. १३ To sport. In. of purpose from क्रीड् I P. १४ P. P. forms are very frequently used for active verbal forms here आरब्धा = आरब्धवन्त. १५ He whose death was near or at hand प्रत्यासन्नो मृत्युर्यस्य. ब. व. १६ Through rashness or hastiness. १७ With the two hands. १८ यावत्—तावत् as soon as, no sooner than. १९ To draw out, to extract. Inf. of the caus. of उद् I P with दृ. २० Whose testicles had been caught between the two pieces of the pillar स्तम्भमध्ये गतो वृषणो यस्य. स. ब. व. २१ By the wedge being moved from its proper place, by reason of the removal of the wedge from its place. २२ What happened. २३ Already. २४ Has been told. २५ The remains of what is eaten, what remains after eating. भक्षितात् शेषः प. त. २६ Here एव means positively, surely. २७ Longing for food, २८ Right, proper.

4719

[1]सुहृदामुपकारकारणाद्विषतां चाप्युपकारकारणत्[2]।
नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को न बिभर्ति केवलम् ॥ २२॥

किंच । [3]यस्मिञ्जीवति जीवन्ति बहवः सोऽत्र जीवति[4]।
वयांसि किं न कुर्वन्ति चञ्चुभ्वा स्वोदरपूरणम्[5]॥ २३ ॥

[6]यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यै-
र्विज्ञानशौर्यविभवार्यगुणैः समेतम ।
तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः
काकोपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते ॥ २४ ॥

[7]सुपूरा स्यात्कुनदिका सुपूरो मूषिकाञ्जलिः ।
सुसंतुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति ॥ २५ ॥

किंच । [8]किं तेन जातु जातेन मातुर्यौवनहारिणा ।
आरोहति न यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजो यथा ॥ २६ ॥

---

१ The patronage of a king is desired by wise persons with the two-fold motive of obliging their friends and injuring their enemies; who does not fill his belly only? २ He is said to live in this world by whose living many live; do not birds (even) fill their bellies by means of their beaks? यस्मिन् जीवति Loc. abs. ३ That well-known or celebrated existence, which is led even for a moment by men accompanied with knowledge, bravery and noble qualities, is indeed to be so called, say the wise; (for otherwise) even a crow lives long and feeds on oblations. यज्जीव्यते &c. such a construction is not allowable in English. विज्ञानं च विक्रमश्च आर्यगुणश्च = विज्ञान .... गुणा . समेतम P. P. of इ with सम 2 P. तज्ज्ञाः तत्त्वं जानन्तीति. उप. ४ A rivulet can be easily filled, the cavity of a mouse can be easily filled, a mean fellow whose desires are limited is pleased even with a little. सुपूरा-सुखेन पूरयितुं शक्या. कुनदिका-कुत्सिता नदी a small or insignificant river. स्वल्पक diminutive of स्वल्प. ५ What is the use at all of that person's birth who only deprives the mother of her youth, but who never rises to the top of his family as a banner floats on the top of a bamboo? ६ जातु=at all. यौवनहारिणा = यौवनं हरतीति. उप. वंश (1) race, family; (2) a bamboo used for banners.

तथा च। [1]परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते।
जातस्तु गण्यते सोऽत्र यः स्फुरत्यन्वयाधिकम् ॥ २७ ॥

किंच। [2]जातस्य नदीतीरे तस्यापि तृणस्य जन्मसाफल्यम्।
यत्सलिलमज्जनाकुलजनहस्तावलम्बनं भवति ॥ २८ ॥

तथा च। [3]स्तिमितोन्नतसंचारा जनसंतापहारिणः।
जायन्ते विरला लोके जलदा इव सज्जनाः ॥ २९ ॥

[4]निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति विद्वांसः।
यत्कमपि वहति गर्भं महतामपि यो गुरुर्भवति ॥ ३० ॥

[5]अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोऽपि जनस्तिरस्क्रियां लभते।
निवसन्नन्तर्दारुणि लङ्घ्यो वह्निर्न तु ज्वलितः ॥ ३१ ॥

करटक आह। आवां तावदप्रधानौ तात्कमावयोरनेन व्यापारेण।

---

१ In this ever-revolving world what person that is dead is not possibly born again? (every one that dies, is born again); but he is considered to be really born in this world who shines forth more than any member of his family. वा possibly, I should like to know—अन्वयाधिकम् = अन्वयात् अधिकं त. पु. २ There is the fruitfulness of even that grass which grows on river-side and which serves as a support for the persons who are in danger of being drowned in water. साफल्य abstract noun from सफल fruitful सलिल-ने सलिले मज्जनात् आकुलस्य जनस्य हस्तयोरवलम्बनं ३ Good men, who are steady and move in high circles and who remove the affliction of the wretched, are rarely born in this world. a. clouds, which are full of water or moisture and move high up in the sky and allay the pain of those afflicted by heat, scarcely rise in the sky. स्तिमित (1) steady. (2) moist, wet. उन्नतसंचार is a ब. व्रीहि: संचारा: येषां ते. Having the same sense in both cases. ४ It is *for that reason* (तेन) that the learned remember the excessive greatness of the mother; since she gives birth to some one who (afterwards) becomes an object of adoration even to the great. निरतिशयं=नास्ति अतिशयः यस्मात्. ब. कमपि some one insignificant at birth. ५ Even an able person, who has not put forth his strength, meets with contempt; fire residing (concealed) in the wood can be passed over and not when it is blazing. अप्रक-कि:-न प्रकटीकृताशक्तिः येन सः. ब. ६ Not ministers, that is, not employed as ministers.

उक्तं च । [1]अपृष्टोऽत्राप्रधानो यो ब्रूते राज्ञः पुरः कुधीः ।
न केवलमसंमानं लभते च तिरस्क्रियाम् ॥ ३२ ॥

तथा च । [2]वचस्तत्र प्रयोक्तव्यं यत्रोक्तं लभते फलम् ।
स्थायीभवति चात्यन्तं रागः शुक्लपटे यथा ॥ ३३ ॥

[3]दमनेक आह । मा[4] मैवं वद ।
[5]अप्रधानः प्रधानः स्यात्सेवते यदि पार्थिवम् ।
प्रधानोप्यप्रधानः स्याद्यदि सेवाविवर्जितः ॥ ३४ ॥

यत[6]उक्तं च । [7]आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं
विद्याविहीनमकुलीनमसंस्कृतं वा ।
प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च
यत्पार्श्वतो भवति तत्परिवेष्टयन्ति ॥ ३५ ॥

---

१ That stupid man, who not being a minister says anything before a king without being asked (to do so), meets not only with disrespect but also contempt. कुधीः—कु Ind. a prefix placed before words to show badness, reproach &c. It assumes the forms कद as in कदशन, कव as in कवाप्पा, का as in कापुरुष and कम as in किंपुरुष. २ Words should be spoken only there where when spoken, they produce the desired fruit or result and make a lasting impression, as red colour does on a white garment. प्रयोक्तव्य lit. should be used, or employed. स्थायी भवति—Is one of those forms which show *being like or doing like the thing denoted by the base, e. g.*, गौरीभवति, स्थिराकरोति. ३ A prohibitive particle meaning *do not.* ४ He, who is not a minister, will be one if he serves the king; (while) even one who is actually a minister, will not be so, if he does not serve. सेवाविवर्जित तृ. त. वर्जित P. P of वृज्. ५ And because it is said. ६ A king honours (भजते) that man who is near him though destitute of learning, low-born and unsanctified by religious ceremonies (or him whose mind has received no culture); generally, *the lords of the earth* (kings), young women and creepers cling to that which lies by their side. पार्श्वतः पार्श्व side and तस् added in the sense of the locative=पार्श्वे.

था च। [1]कोपप्रसादवस्तूनि ये विचिन्वन्ति सेवकाः।
आरोहन्ति शनैः पश्चाद्धुन्वन्तमपि पार्थिवम् ॥ ३६ ॥
[2]विद्यावतां महेच्छानां शिल्पविक्रमशालिनाम्।
सेवावृत्तिविदां चैव नाश्रयुः पार्थिवं विना ॥ ३७ ॥
[3]ये जात्यादिमहोत्साहान्नरेन्द्रान्नोपयान्ति च।
तेषामामरणं भिक्षा प्रायश्चित्तं विनिर्मितम् ॥ ३८ ॥
[4]ये च प्राहुर्दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः।
प्रमादालस्यजाड्यानि ख्यापितानि निजानि तैः ॥ ३९ ॥
[5]सर्पान्व्याघ्रान्गजान्सिंहान्दृष्ट्वोपायैर्वशीकृतान्।
राजेति कियती मात्रा धीमतामप्रमादिनाम् ॥ ४० ॥
[6]राजानमेव संश्रित्य विद्वान्याति परां गतिम्।

---

१ Those servants who (try to) seek for causes of displeasure and pleasure (of the king), gradually afterwards get ascendency over a king who may be first *treating them roughly* (धुन्वंतं). कोप...वस्तूनि--things of anger and pleasure--such things as will excite his anger or please him. धुन्वंतं. Pre. P. of धू to shake, to treat roughly. २ There is no resort without a king to those who possess learning, ambition, skill or ingenuity (शिल्प) and bravery and who know the mode or manner of serving. महेच्छानां — महती इच्छा येषां ते च शालिन at the end of compounds means endowed with. ३ Beggary is destined till death for those who do not go to kings through the pride of caste and other things as the atonement for their sin (viz. of pride or conceit). Here I take महोत्साह in the sense of *overweening pride*. जात्यादि जातिः आदिर्येषां तेषां. ४ Those evil-minded persons who say that kings (महीभुजः) are hard to please, have simply made known or declared their own carelessness, laziness and dullness. दुराराध्याः दुःखेन आराधयितुं शक्याः. ख्यापितानि P. P. of the caus. of ख्या to tell. ५ Seeing that serpents, tigers, elephants and lions are tamed by remedies, *of what account are kings* (राजेति कियती मात्रा) to those who are talented and careful. वशीकृतान्. Cf. स्थायीभवति. मात्रा a measure, an account. ६ A learned man attains to an exalted position by resorting to a king alone; sandal does not grow in any other place except the Malaya mountain.

विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति ॥ ४१ ॥

धवलान्यातपत्राणि वाजिनश्च मनोरमाः।
सदा मत्ताश्च नागेन्द्राः प्रसन्ने सति भूपतौ ॥ ४२ ॥

करटक आह । अथ भवान्किं कर्तुमनाः । सोब्रवीत् । अद्यास्मत्स्वामी पिङ्गलको भीतो भीतैःपरिवारश्च वर्तते । तदेनं गत्वा भयकारणं विज्ञाय संधिविग्रहयानासनसंश्रयद्वैधीभावानामेकतमेन संविधास्ये । करटक आह । कथं वेत्ति भवान्यद्भयाविष्टोयं स्वामी । सोब्रवीत् । किमत्र ज्ञेयम । यत उक्तं च ।

[10]उदीरितोर्थः पशुनापि गृह्यते
हयाश्च नागाश्च वहन्ति नोदिताः ।
अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः
परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ४३ ॥

---

१ White umbrellas, beautiful horses and great elephants always in rut, are obtained when a king is pleased. आतपत्राणि = छत्राणि are marks of honour. भूपतौ—the word पति is declined like हरि in compounds. २ Desirous of doing or about to do. The affix मनस् added to the Infinitives of verbs gives them this sense. In so doing the nasal is dropped. ३ Whose retinue is frightened. भीतः परिवारः यस्य. ४ The cause of fright or fear. ५ By one of the six means of dealing with an enemy. They are :—(1) संधि (*m.*) Peace. (2) विग्रह (*m.*) Hostility or war. (3) यान (*n.*) Marching against. (4) आसन (*n.*) Maintaining one's ground. (5) संश्रय (*m.*) Taking shelter and (6) द्वैधीभाव (*m.*) Duplicity. ६ Shall bring about a reconciliation. 1st P. Sing. of the 2nd Fu. of धा with सम्. ७ Your honour knows. The peculiarity of भवत् is that it takes a verb in the 3rd P. ८ That (*conj.*). ९ Overtaken by fright P. P. of विश् 6 P. with आ. १० The meaning when expressed in words is understood even by a beast; horses and elephants bear (burdens) when driven (by men); a clever man infers the sense though not uttered or expressed; for the fruit of talent is the knowledge of the secrets of others. परेषां इंगितानां ज्ञानं फलं यासां ताः (बुद्धयः). ब.

तथा च मनुः । आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ ४४ ॥

तदयैनं भयाकुलं प्राप्य स्वबुद्धिप्रभावेण निर्भयं कृत्वा वशीकृत्य च निजां सार्विभौमपदवीं समासादयिष्यामि । करटक आह । अनभिज्ञो भवान्सेवाधर्मस्य तत्कथमेनं वशीकरिष्यसि । दमनक आह । यथैव नु पाण्डवानां विराटनगरप्रवेशकाले धौम्यमहर्षिकथितः सकलनुजीविधर्मो विज्ञात इति ।

सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं विचिन्वन्ति त्रयो जनाः ।
शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ ४५ ॥
सा सेवा या प्रभुहिता प्रौढ्या वाक्यविशेषतः ।
आश्रयेत्पार्थिवं विद्वांस्तदुद्वाग्णैव नान्यथा ॥ ४६ ॥

---

१ So also (says) Manu. २ The *inward thoughts* (अन्तर्गतं मनः) of a person can be known by means of his countenance or appearance, gestures, motion, actions, speech and the changes of the eyes and face. नेत्रवक्त्रयोर्विकारः ष. त. ३ Having gone to or reached. Abs. of आप 5 P. with प्र. ४ With the *power* of my talent. ५ Free from fear. निर्गतं भयं यस्य or निर्गतं भयं यस्मात्. ब. ६ Having won over. ७ My own. ८ The post of minister or ministership. सचिव्य abstract noun from सचिव. ९ Obtain, 2nd Fu. of the caus. of सद् with समा. १० Ignorant. न अभिज्ञः=अनभिज्ञः न. त. ११ The duties or mode of servitude. १२ At the time of entering the capital of *Virata*. १३ The great sage *Dhaumya* was the spiritual adviser of the Pándavas. १४ The duties of servants, lit. of those who live on others. After this तथैव should be understood. १५ Known; studied. १६ The three only gather fruit from the earth covered with golden flowers, *viz.*, he who is brave, he who is learned and he who knows how to serve. सुवर्णपुष्पितां=सुवर्णपुष्पैर्युक्ताम्; कृतविद्यः—कृता विद्या येन. ब. १७ According to a special proverb that service, which is beneficial to the master, *should be considered acceptable* (ग्राह्या); a learned man should resort to a king only through that opening and not otherwise. प्रभुहिता प्रभवे हिता. च. त. The word विशेष as the latter part of compounds means *some, special*; *Cf.* वृक्षविशेष, पुरुषविशेष &c.

[1]यो न वेत्ति गुणान्यस्य न तं सेवेत पण्डितः ।
न हि तस्मात्फलं तस्य सुकृष्टादूषरादिव ॥ ४७ ॥
[2]सेव्यप्रकृतिरक्षीणोपि सेव्यः सेव्यगुणान्वितः ।
भवत्याजीवनं तस्मात्फलं कालान्तरादपि ॥ ४८ ॥
[3]अपि स्थाणुवदासीनः शुष्यन्परिगतः क्षुधा ।
न त्वेवानात्मसंपन्नाद्वृत्तिमीहेत पण्डितः ॥ ४९ ॥
[4]सेवकः स्वामिनं द्वेष्टि रूपणं परुषाक्षरम् ।
आत्मानं किं स न द्वेष्टि सेव्यासेव्यं न वेत्ति यः ॥ ५० ॥
[5]यमाश्रित्य न विश्रामं क्षुधार्ता यान्ति सेवकाः ।
सोर्कवन्नृपतिस्त्याज्यः सदापुष्पफलोपि सन ॥ ५१ ॥
[6]राजमातरि देव्यां च कुमारे मुख्यमन्त्रिणि ।
पुरोहिते प्रतीहारे वर्तितव्यं नृपे यथा ॥ ५२ ॥

---

१ A clever man should not serve him whose qualities he does not know ; for there is no fruit from it (that service) as from a barren ground which is well-tilled. सकृष्टात् सम्यक् कृष्टात्. २ He who is endowed with the qualities of a master should be served though he be without wealth and ministers ; there is livelong fruit from him though after the lapse of some time. सेव्यगुणान्वित सेव्यस्य गुणैरन्वित. भ. त. ३ Even though a person be sitting like a post having nothing to do, and be reduced to a skeleton through hunger, a wise man should not wish to obtain livelihood from one who has not his senses under proper control परिगत surrounded. अनात्मसंपन्न = न आत्मसंपन्नः = अजितेंद्रिय . ४ A servant hates a master who is miserly and uses harsh language ; why does not he hate himself who does not know who is fit to be served and who is not. ५ That king, by resorting to whom hungry servants are not satisfied, should be abandoned like the tree अर्क (Marathi रुईचें झाड) though it always has flowers and fruits. क्षुधार्ताः—क्षुधा आर्ताः त. त. सदा पुष्पाणि फलानि यस्य. ब. सन Nom. Sing. Mas. of the Pre. P. of अस 2 P. ६ One should act towards the king's mother, the queen, the prince, the prime minister, the family priest attached to the royal house-hold and the door-keeper, as towards the king himself. The word राजन् is changed to राज in compounds.

[1]जीवेति प्रब्रुवन्भोक्तः कृत्यं कृत्यविचक्षणः ।
करोति निर्विकल्पं यः स भवेद्राजवल्लभः ॥ ५३ ॥
[2]प्रभुप्रसादजं वित्तं सुपात्रे यो नियोजयेत् ।
वस्त्रायं विदधात्यङ्गे स भवेद्राजवल्लभः ॥ ५४ ॥
[3]अन्तःपुरचरैः सार्धं यो मन्त्रं न समाचरेत् ।
न कलत्रैर्नरेन्द्रस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥ ५५ ॥
[4]संमतोहं प्रभोर्नित्यमिति मत्वा व्यतिक्रमेत् ।
कृच्छ्रेष्वपि न मर्यादां स भवेद्राजवल्लभः ॥ ५६ ॥
[5]द्वेषिद्वेषपरो नित्यमिष्टानामिष्टकर्मकृत् ।
यो नरो नरनाथस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥ ५७ ॥

---

१ He, who, saying "*I live,*" is asked to do anything (कृत्य), and who is well-versed in his duties and makes the king free from doubt or uncertainty, will be the favourite of the king. कृत्यविचक्षणः—विचक्षण added to substantives, means, well-versed or skilled in that which is denoted by the word to which it is affixed. निर्विकल्प—निर्गतः विकल्पः यस्मात्. ब. २ He who spends on a fitting object the money derived from the favour of a king and puts on his person the clothing and other things (obtained from the king,) will be the favourite of a king. प्रभुप्रसादात् जातं. प. त. सुपात्रे = शोभने पात्रे. क. वस्त्रायं = वस्त्र आयं यस्य तत् ब. विदधाति—lit. does on, puts on, wears. ३ He who does not hold counsel with those who move in the female apartment and also with the wives of the king, will be the favourite of a king. अन्तःपुरे चरंतीति = अन्तःपुरचराः. उप. ४ He who never trangresses the bounds of propriety thinking he is favoured by the king, even when reduced to difficulties, will be the king's favourite. संमत P. P. of मन् 4 A. Here य is to be understood as the subject of व्यतिक्रमेत्. ५ That man who is on enemical terms with the enemies, and accomplishes the desires of the friends, of a king, will be the king's favourite. द्वेषिषु द्वेषपर = द्वेषपरः द्वेषः परे यस्य. ब. इष्टं कर्म करोतीति = इष्टकर्मकृत्. उप.

[1]द्यूतं यो यमदूताभं हालां हालाहलोपमाम् ।
पश्येद्वारान्वृथाकारान्स भवेद्राजवल्लभः ॥ ५८ ॥
[2]युद्धकालेऽग्रगो यः स्यात्सदा पृष्ठानुगः पुरे ।
प्रभोर्द्वाराश्रितो हर्म्ये स भवेद्राजवल्लभः ॥ ५९ ॥

करटक आह । अथ भवांस्तत्र गत्वा किं तावद्वक्ष्यति ।

दमनक आह । तावदुच्यताम् ।

[3]उत्तरादुत्तरं वाक्यं वदतां संप्रजायते ।
सुवृष्टिगुणसंपन्नाद्बीजाद्बीजमिवापरम् ॥ ६० ॥
[4]अपायसंदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् ।
मेधाविनो नीतिगुणप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति ॥ ६१ ॥
[5]एकेषां वाचि शुकवदन्येषां हृदि मूकवत् ।
हृदि वाचि तथान्येषां वल्गु वल्गन्ति सूक्तयः ॥ ६२ ॥

---

१ He, who considers gambling as the messenger of death, wine as deadly posion and the king's wife as a phantom (of a vain form), will be the favourite of a king यमदूताभ=यमदूतस्येवाभा यस्य. तं. ब. हालाहलोपमां similarly तथाकारान=तथा आकारा येषां तान्. ब. २ He who walks in front at the time of battle and remains always behind when in the town and lives at the lord's door in the palace, will be the king's favourite. ३ तावत् in the first place. ४ Imper. 3rd. P. Sing. of the Pass. of वच् 2 P. ५ When people are conversing (वदतां) one reply arises from another, as one grain of seed is produced from another obtained by the abundance of good rain. सुवृष्टिरेव गुणः=सुवृष्टिगुणः तस्मात संपन्नात् बीजात्. ६ Talented persons show calamity arising from the use of apparently futile means and success arising from the employment of proper remedies and endowed with the quality of good feeling to be evident or clear before one's eyes. अपाय bad remedies, inadequate means. पुरःस्फुरन्ती as if shining vividly before one. ७ Good words or sayings prove effective in the speech of some as those of parrots, in the hearts of others as those of mute persons, and both in the heart and speech of some others. वल्गु वल्गन्ति dance beautifully, prove successful.

[1]न चाहमप्राप्तकालं वक्ष्ये । आकर्णितं [2]मया नीतिसारं [3]पितुः पूर्वमुत्सङ्गे हि निषेवता ।[4]

अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ।
लभते बुध्यवज्ञानमपमानं च पुष्कलम् ॥ ६३ ॥

करटक आह ।

[5]दुराराध्या हि राजानः पर्वता इव सर्वदा ।
व्यालाकीर्णाः सुदुष्प्रेक्षाः कठिना दुःखसेविताः ॥ ६४ ॥

तथा च । [6]भोगिनः कञ्चुकाविष्टाः कुटिलाः क्रूरचेष्टिताः ।
सुदुष्टा मन्त्रसाध्याश्च राजानः पन्नगा इव ॥ ६५ ॥

[7]दुराराधं पदं राज्ञां सर्वलोकनमस्कृतम् ।
स्वल्पेनाप्यपकारेण ब्राह्मण्यमिव दुष्यति ॥ ६६ ॥

[8]दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्प्रग्रहाः ।

---

१ Anything for which there is no occasion or fitting opportunity. न प्राप्त कौल. यस्य व. Here understand something like वचनं. २ Heard or listened to I P P of कर्ण 10 U. with आ. ३ The essence of politics. ४ While I was setting formerly on the lap of my father. ५ Even Brihaspati saying anything for which no occasion exists, is blamed as wanting in sense and meets with a deal of disrespect. बृहस्पतिरपि = बृहस्पतिवचनं प. त. Another reading for पुष्कल is शाश्वतम् perpetual. ६ Kings are always hard to please, surrounded by rogues (व्याल), hard to understand, hard hearted and served with difficulty, like mountains, which are hard to ascend, full of ferocious beasts, very rugged, hard and approached with pain व्यालाकीर्णा and दुःखसेविता are त. त. compounds ७ Kings are given to enjoyments; covered with armours, crooked in mind, of wicked actions, very cruel and can be gained over by counsel, and so they are like serpents, who have hoods, who are covered with skin, crooked, wicked in deeds, vindictive and tamed by charms or incantations. क्रूरचेष्टिताः. ब. क्रूराणि चेष्टितानि येषां ते. ८ The dignity of king which is difficult to attain and to which all bow, is defiled or sullied even by a slight fault like the purity of a Brâhmana. ९ The glory of kings is hard to preserve, difficult to obtain and hard to grasp; but when once obtained it remains with one for a long time as do waters in a reservoir. दुरापाः = दुःखेन आपितुं शक्याः.

तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि संस्थिताः ॥ ६७ ॥

दमनक आह । सत्यमेतत् । परं किंतु ।

[1]यस्य यस्य हि यो भावस्तस्य तस्य हितं नरः ।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ६८ ॥

[2]भर्तुश्चित्तानुवर्तित्वं सुवृत्तं चानुजीविनाम ।
राक्षसाश्चापि गृह्यन्ते नित्यं छन्दानुवर्तिभिः ॥ ६९ ॥

[3]सरुषि नृपे स्तुतिवचनं तदभिमते प्रेम तद्विषि द्वेषः ।
तद्दानस्य च शंसा अमन्त्रतन्त्रं वशीकरणम् ॥ ७० ॥

करटक आह । यद्येवंमभिमतं तर्हि शिवास्ते पन्थानः सन्तु । [4]यथाभिलषितमनुष्ठीयतामिति । दमनकोपि करटकं प्रणम्य पिङ्गलकाभिमुखं प्रतस्थे । आगच्छन्तं दमनकमालोक्य पिङ्गलको द्वाःस्थमब्रवीत् । [5]अपसार्यतां वेत्रलता । अयमस्माकं चिरन्तनो मन्त्रिपुत्रः

---

१ A man of talents having accommodated himself to the disposition of whomsoever he comes across, should soon win him over to his side. अनुप्रविश्य having entered into or adapted himself to. २ Following the inclinations of the master's mind is said to be the goodness of behaviour in servants; even demons are almost won or gained over by those who humour them चित्तानुवर्तित्वं चित्तस्य अनुवर्तित्वं. द्वि. त. ३ Making use of words of praise when the king is angry, showing affection for those who are in high favour with him, and hatred towards those who are his enemies and extolling his charities—this way of winning him over requires neither counsel or advice (that is, he can be won over without charms or incantations) सरुषि=रुषा सहिते, ब. अमंत्रतंत्रं न सन्ति मंत्राः तंत्राणि च यस्मिन्. ब. ४ If such be the case, I give my consent. ५ May you farewell on your journey! (lit may your ways be happy). This is said by way of farewell to those who are going on some business. ६ Let what you like be done, please yourself. ७ Towards, facing. This word is joined to nouns to form Gen. Tat. Compounds, here. पिंगलकस्याभिमुखम्. ८ A door-keeper. ९ Let—(it) be removed. Imper. 3rd P. Sing. of the caus. of the Pass. of सृ with अप. १० The staff of a door-keeper. ११ Of a long standing. तन added to adverbs of time gives them the sense of definiteness, *e. g.*, तदानींतन, कदानींतन.

समागतः[1]। तत्प्रवेश्यतां द्वितीयमण्डलवर्ती यथार्थवादी[2] च । अथोपदिष्टो दमनकः पिङ्गलकं प्रणम्य प्राञ्जलिरनुज्ञ उपविष्टः[3]। स तु तस्य नखकुलिशालंकृतं[4] दक्षिणंपाणिमुपरि दत्त्वा मानेपुरःसरमुवाच[5]। अपि शिवं भवतः[6]। कस्माच्चिराद्दृष्टोसि[7] । दमनक आह । नैं किंचिद्देवपादानामस्माभिः प्रयोजनम् । तथापि प्राप्तकालं वक्तव्यं । यत उत्तमध्यैमाधमैः सर्वैरपि राज्ञां प्रयोजनम् । उक्तं च ।

दन्तस्य निष्कोषणकेन नित्यं
कर्णस्य कण्डूयनकेन वापि ।
तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां
किमङ्ग वाग्घस्तवता नरेण ॥ ७१ ॥

तथा वयं देवपादानामन्वयागैता भृत्या आपत्स्वपि पृष्ठगामिनो यद्यपि स्वमधिकारं न लभामहे तथापि देवपादानामेतद्युक्तं न भवति। उक्तं च।

---

१ See 9 in P. 28 for grammar. २ Occupying the rank next to the king, i. e., of सिंहासनस्थायिन्. ३ One who speaks what is right or true यथार्थं वदतीति. ४ When these instructions were issued. ५ Who had obtained permission (अनुज्ञा to take his seat). ६ Adorned with the thunderbolt-like nails नखकुलिश= नखान्येव कुलिशः नखकुलिश. तेन अलंकृत qualifying पाणि. ७ The right hand. ८ Having placed on him (तस्य in the above line). ९ Respectfully मान पुर सरः यस्मिन्कर्मणि यथा तथा. १० Is your honour well ? अपि at the beginning asks a question. ११ How is it that you are seen after a long time ? How is it that I see you after a long time ? १२ Your Majesty's feet have no need whatever of us ; we are not at all wanted by you. १३ The best, middling and low. १४ The need of the rich is always served even by a blade of grass either for *scratching the ear or picking the teeth* ; how much more useful will a man be who is endowed with speech and hands ? किमेव how much more or how much less-hero of course it means how much more ? १५ Hereditary. १६ Going after, following. १७ Although ; yet. १८ Our own office (*viz.* of ministers) १९ It does not become or behove your Majesty to keep us out of office.

स्थानेष्वेव नियोक्तव्या भृत्याश्चाभरणानि च ।[1]
न हि चूडामणिः पादे प्रभवामीति बध्यते ॥ ७२ ॥

यतः । अनभिज्ञो गुणानां यो न भृत्यैरनुगम्यते ।[2]
धनाढ्योपि कुलीनोपि क्रमायातोपि भूपतिः ॥ ७३ ॥

उक्तं च । असमैः समीयमानः समैश्च परिहीयमाणसत्कारः ।[3]
धुरि यो न युज्यमानस्त्रिभिरर्थपतिं त्यजति भृत्यः ॥७४॥

यश्चाविवेकितया राजा भृत्यानुत्तमपदयोग्यान्हीनाधमस्थाने नियोजयति न ते तत्रैव तिष्ठन्ति स भूपतेर्दोषो न तेषाम् । उक्तं च ।

कनकभूषणसंग्रहणोचितो[4]
यदि मणिस्त्रपुणि प्रतिबध्यते ।
न स विराजति न चापि सशोभते
भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ७५ ॥

यच्च स्वाम्येवं वदति चिराद्दृश्यसे तदपि श्रूयताम् ।

---

[1] Servants and ornaments should be put in their proper places (and not elsewhere); for a crest-jewel is never tied to the foot by any one simply because he can afford to do so. Here the predicate agrees with the nearest subject—भृत्याः. [2] A king who is not able to appreciate merits, though rich, nobly-born and hereditary, is not followed by the servants. धनाढ्यधनेन आढ्य. न त. [3] For three causes, viz., when he is placed on a footing of equality with unequals, when he is not paid proper respect among equals and when he is not placed at the head of all, a servant forsakes a king (अर्थपति lord of riches). समीयमान Pre. P. of समी a verb formed from the noun सम. परिहीयमाणःसत्कारः यस्मात्: from whom respect is withheld. [4] When a king through inconsiderateness appoints such servants as are fit for the best places to very low ones and when they do not remain there, it is the king's fault and not theirs. [5] If a jewel which is fit to be set in a gold ornament is set in a tin one, it neither sounds nor shines and the blame lies with him who sets it कनकभूषणे संग्रहणाय उचितः च. त. Another reading for प्रतिबध्यते is प्रविधीयते meaning—is placed in or put in. वचनीयता abst. noun from वचनीय blameworthy. [6] Even that, viz. answer to that.

सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नोपलभ्यते ।
कस्तत्र क्षणमप्यार्यो विधेयमानगतिर्वसेत् ॥ ७६ ॥
काचे मणिर्मणौ काचो येषां बुद्धिः प्रवर्तते ।
न तेषां संनिधौ भृत्यो नाममात्रोऽपि तिष्ठति ॥ ७७ ॥
यत्र स्वामी निर्विशेषं समं भृत्येषु वर्तते ।
तत्रोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ ७८ ॥
न विना पार्थिवो भृत्यैर्न भृत्याः पार्थिवं विना ।
तेषां च व्यवहारोयं परस्परनिबन्धनः ॥ ७९ ॥
भृत्यैर्विना स्वयं राजा लोकानुग्रहकार्यपि ।
मयूखैरिव दीप्तांशुस्तेजोऽप्यपि न शोभते ॥ ८० ॥
अरैः संधार्यते नाभिर्नाभौ चाराः प्रतिष्ठिताः
स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ८१ ॥

---

१ What respectable person possessing a resource will dwell even a moment in the place where no distinction between right and left, that is, straightforward or otherwise, is observed. विधेयमानगति—विधेयमाना गतिर्यस्य. ब. (he who has any other course open to him to take.) २ A servant does not stay even in name (much less in reality) near those who think a piece of glass to be jewel and a jewel to be a glass-bead. नाममात्र—नाम मात्रं यस्य. ब. ३ The energy of those who are capable of industry fails them there where the master acts towards all his servants equally without any distinction. निर्विशेषम् indiscriminately. नास्ति विशेषो यस्मिन्कर्मणि यथा तथा. अनुद्यममसमर्थ—उद्यमाय समर्थः च. त. परिहीयते—Pass. of हा with परि. ४ The King cannot exist without servants and the servants without the king—this relation of theirs (of master and servants) depends on each other or on mutuality. परस्परं निबन्धनमिति. उप. 5 Even if a king bestow favours on the people, he does not shine without servants, as the sun (दीप्तांशु) though resplendent, does not shine without rays. दीप्तांशु: दीप्ता: अंशव: यस्य स: ब. ६ The navel of a wheel is supported by the spokes and the spokes are fixed in the navel; the wheel of the relation of master and servants is just like this.

[1]शिरसा विधृता नित्यं तथा स्नेहेन पालिताः ।
केशा अपि विरज्यन्ते निःस्नेहाः किं न सेवकाः ॥ ८२ ॥

[2]राजा तुष्टोऽपि भृत्यानामर्थमात्रं प्रयच्छति ।
ते तु संमानमात्रेण प्राणैरप्युपकुर्वते ॥ ८३ ॥

[3]एवं ज्ञात्वा नरेन्द्रेण भृत्याः कार्या विचक्षणाः ।
कुलीनाः शौर्यसंयुक्ताः शक्ता भक्ताः क्रमागताः ॥ ८४ ॥

[4]यस्मिन्कृत्यं समावेश्य निर्विशङ्केन चेतसा ।
आस्यते सेवकः स स्यात्कलत्रमिव चापरम् ॥ ८५ ॥

[5]यः कृत्वा सुकृतं राज्ञो दुष्करं हितमुत्तमम् ।
लज्जया वक्ति नो किंचिन्न राजा सहायवान् ॥ ८६ ॥

[6]योनाहूतः समभ्येति द्वारि तिष्ठति सर्वदा ।
पृष्टः सत्यं मितं ब्रूते स भृत्योर्ही महीभुजाम् ॥ ८७ ॥

---

२ Even the hair which is always borne on the head and smeared with oil (स्नेह) turns gray, why should not then servants when no affection (स्नेह) is shown to them be disaffected ? Here the words स्नेह and विरज्यन्ते are used in a double sense : (1) oil (2) affection and (1) turing gray, (2) being disaffected. ३ Even when pleased, a king gives his servants only wealth ; but as to them, they repay his obligations for any slight favour shown even with their lives (at the cost of their lives). ४ Thus knowing a king should empoly such servants as are clever, nobly-born, endowed with bravery, able, devoted and hereditary. ५ That servant, by entrusting any business to whom one can sit with his mind at ease or free from fear, is like a second wife (as useful as the wife herself). समावेश्य abs. of the caus. of विश् with सम्. ६ A king is said to have a friend in that servant, who, having done a good action calculated to serve the best interest of the king, does not vaunt about it. ६ He is a deserving servant of kings, who goes near him uncalled, always stands at the door and when questioned speaks the truth in a few words. महीं. भुनक्ति सः महीभुज्. उप.

[1]अनादिष्टोपि भूपस्य दृष्ट्वा हानिकरं च यः ।
यतते तस्य नाशाय स भृत्योर्हो महीभुजाम् ॥ ८८ ॥
[2]ताडितोपि दुरुक्तोपि दण्डितोपि महीभुजा ।
योन चिन्तयते पापं स भृत्योर्हो महीभुजाम् ॥ ८९ ॥
[3]न क्षुधा पीड्यते यस्तु निद्रया न कदाचन ।
न च शीतातपाद्यैश्च स भृत्योर्हो महीभुजाम् ॥ ९० ॥
[4]श्रुत्वा सांग्रामिकीं वार्तां भविष्यां स्वामिनं प्रति ।
प्रसन्नास्यो भवेद्यस्तु स भृत्योर्हो महीभुजाम् ॥ ९१ ॥
[5]सीमा वृद्धिं समायाति शुक्लपक्ष इवोडुराट् ।
नियोगसंस्थिते यस्मिन्स भृत्योर्हो महीभुजाम् ॥ ९२ ॥
[6]सीमा संकोचमायाति वह्नौ चर्म इवाहितम् ।
स्थिते यस्मिन्स तु त्याज्यो भृत्यो राज्यं समीहता ॥ ९३ ॥

तथा शृगालोयमिति मन्यमानेन ममोपरि स्वामिना [7]यदवज्ञा क्रियते तदप्ययुक्तम् । उक्तं च यतः ।

---

१ He, who having seen anything causing damage to the king, strives to destroy it even without being told to do so, is a deserving servant of kings. हानिकर stands for हानिकरं कार्यं or वस्तु. २ He who, though struck, scolded and find by the king, does not wish him any evil (पापं), is a deserving servant of kings. ३ He is a deserving servant of kings who never says that he is overtaken by hunger and sleep and also by cold, heat and others. शीतातपाद्यैः—शीतंच आतपश्च = शीतातपौ तौ आदी येषां तैः. ४ He, who having heard the rumour that a war is impending, looks cheerful, is a deserving servant of kings. प्रसन्नास्य व. ५ He, during whose tenure of office, the limits of the kingdom increase like the moon (the king of stars) in the bright half of a lunar month, is a deserving servant of kings. ६ He, during whose term of office, the limits of the kingdom become contracted like leather put in fire, should be shunned by him who wishes for a kingdom: समीहता. Instr. of समीहत् Pre. P. of सम्+ईह् usually Atmanepadi only. 7 If your Majesty shows me disrespect.

[1]स्वामिनि गुणान्तरज्ञे गुणवति भृत्येऽनुवर्तिनि कलत्रे।
मित्रे चानुपचर्ये[2] निवेद्य दुःखं सुखी भवति ॥ १०१ ॥

भो दमनक शृणोषि शब्दं दूरान्महान्तम्। सोऽब्रवीत्। स्वामिन् शृणोमि। तत्किम्। पिङ्गलक आह। भद्र अहमस्मादृशादनुमिच्छामि। दमनक आह। कस्मात्। पिङ्गलक आह। यतोऽस्मद्वने किमप्यपूर्व[3] मन्त्रं प्रविष्टं यस्यायं महाशब्दः श्रूयते। तस्य च शब्दानुरूपेण पराक्रमेण भवितव्यमिति[4]। दमनक आह। यत्स्वामी शब्दमात्रादपि भयमुपगतस्तदप्ययुक्तम्। उक्तं च।

[5]अम्भसा भिद्यते सेतुर्मन्त्रो[6]ऽप्यरक्षितः।
पैशुन्याद्भिद्यते स्नेहो वार्ता भिद्यते कातरैः ॥ १०२ ॥

तत्र युक्तं स्वामिनः पूर्वोपार्जितं वनं त्यक्तुम्। यतो [7]भेरीवेणुवीणामृदङ्ग[8]पटह[9]शङ्ख[10]काहल[11]दिभेदेन शब्दा अनेकविधा भवन्ति तत्र केवलाच्छब्दमात्रादपि भेतव्यम। उक्तं च।

[12]अत्युत्कटे च रौद्रे च शत्रौ यस्य न हीयते।
धैर्यं प्राप्ते महीनाथे न स याति पराभवम् ॥ १०३ ॥

---

१ A man becomes happy after having confided the secret of his grief to a master who can disitinguish between merits, to a servant who is virtuous, to a wife who is obedient, and to a friend who is unselfish गुणान्तर-गुणयोः. अंतर. अनुवर्तिन् lit. following, obeying. अनुपचर्य. not to be waited on or served. २ What then? what of that? ३ In the forest of which I am the lord. ४ Unheard of or unseen before, strange, extraordinary. ५ An animal. ६ Its prowess must be according to its voice, or it must correspond with the voice; as the voice so the strength. ७ Has been terrified only by hearing the sound. ८ A brige or causeway is broken by water, so also a counsel when not kept secret, is divulged; friendship is dissolved through backbiting or slander and a coward is cowed down simply by words (वैशुन्य is an abstract noun from पिशुन slanderer.) ९ Acquired by forefathers. १० A kettle-drum. ११ A flute. ११ A lute. १३ A double drum, a tabour. १४ A war-drum. १५ A conch, a drum. १६ काहला f. A large drum. १७ Mere. १८ He, whose courage does not fail him when a very furious and terrible king approaches as an enemy, never sustains a defeat.

दर्शितभयेपि धातरि धैर्यध्वंसो भवेन्न धीराणाम् ।
शोषितसरसि निदाघे नितरामिवोद्गतः सिन्धुः ॥ १ ॥

तथा च । प्राप्त नष्टविपदि विषादः संपदि हर्षो रणे न भीरुत्वम् ।
तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलम् ॥ २ ॥

तथा च । शक्तिवैकल्यवत्रस्य निःसाम्यबालवीर्यस्य: ।
जन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गतिः ॥ ३ ॥

अपि च । अन्यप्रतापसामान्ये यो दृढत्वे न गच्छति ।
तनुजाभरणस्येव रूपेणापि हि तस्य किम् ॥ ४ ॥

तदेवं ज्ञात्वा स्वामिना धैर्यावष्टम्भः कार्यः । न शब्दमात्राद्भेतव्यम । उक्तं च ।

पूर्वमेव मया ज्ञातं पूर्णमन्तर्हि मेदसा ।
अनुप्रविश्य विज्ञातं यावच्चर्म च दारु च ॥ ५ ॥

पिङ्गलक आह । कथमेतत । सोब्रवीत ।

---

१ The courage of the bold will never totter even if the creator threaten them; when the heat of summer has dried up lakes, the ocean rises very high (i. e. greatly agitated.) दर्शितभये—दर्शितं भयं येन ब ; Cf शोषितसरसि. २ A mother rarely gives birth to a son, who feels no sorrow in adversity and delight in prosperity, who is not frightened in a battle and who is the frontal mark on the forehead of the three worlds, or who is the best of all men in the three worlds. भुवनत्रयतिलकं प. त. ३ The condition of him (that being) who is humble through want of strength, who is insignificant through worthlessness, who is destitute of honour, is equal to that of grass. शक्तिवैकल्यात नम्रस्य. प. त. मानहीन-मान-न हीन त. त. ४ What, indeed, is the use of the beauty of him who, having come in contact with the prowess of another, does not become firm like that of an ornament stuffed with lac which melts away by heat? प्रताप (1) Prowess (2) Heat. ५ Courage should be resorted to; should take heart. ६ First I thought that it was filled with marrow, but entering it, I knew that it contained only leather and wood.

॥ कथा २ ॥

कश्चिच्छृगालः क्षुत्क्षामकण्ठ[1] इतस्ततः परिभ्रमन्[2] दैवयोगेन रणाभिधानं[3] रणभूमिमपश्यत् । तस्यां च दुन्दुभेः[4] पतितस्य वायुवेगाद्वल्लीशाखाग्रैर्हन्यमानस्य[5] शब्दमशृणोत् । अथ क्षुभितहृदयश्चिन्तयामास । अहो विनष्टोऽस्मि । तथाहि[6] श्रुतम्[7] । प्रोज्जासितशब्दस्य दृष्टिगोचरे गच्छामि तावद्यावज्जामि । अथवा नैतद्युक्तं महद्भिः पितृपैतामहं[8] वनं त्यक्तुम् । उक्तं च ।

"भये वा यदि वा हर्षे संप्राप्ते[9] यो विमर्शयेत् ।
कृत्यं न कुरुते वेगान्न स संतापमाप्नुयात् ॥ १ ॥

तत्तावज्जानामि कस्यायं शब्दः । धैर्यमालम्ब्य विमर्शयन्यावन्मन्दं मन्दं[10] गच्छति तावद्दुन्दुभिमपश्यत् । स च तं परिज्ञाय मर्मांसं गत्वा स्वयमेव कौतुकादाताडयत् । भूयश्च हर्षादचिन्तयत् । अहो विगा[11]देतदस्माकं महद्भोजनमापतितम्[12] । तन्नूनं प्रभूतमांसमेदोमज्जभिः[13]

---

१ With the throat parched with hunger भूखा मारे कंठ सूख रहा है. २ Two armies सेनाओं दल २ A large kettle-drum. ४ Through the force or power of wind. ५ By the ends of the branches of creepers ६ Being beaten or struck. हन्यमान Pre. P. of हन् 2 P. Pass. ७ Agitated or confused at heart. क्षुभितं हृदयं यस्य. ८ Oh, I am undone, ruined. ९ So long as not, before. १० Go within the reach of the sound uttered loudly. ११ Or rather. The word is used to correct or modify a foregoing statement. १२ Acquired by forefathers, hereditary. पितृपितामहयाः इदं adj. १३ He, who considers well when, either a cause of danger or delight arises, and does not do anything through rashness, will have no cause for repentance. संताप affliction, heat and hence, *remorse*. १४ Having taken heart or courage. १५ Slowly and slowly, gently. १६ Having ascertained. १७ Through curiosity. १८ Again. १९ Has approached or come near. २० With plentiful flesh, marrow and blood. प्रभूतानि मांसमेदोमज्जानि. तैः. क.

परिपेलवं भविष्यति । ततः परेणचर्मावगुण्ठितं तत्कथमपि विदार्यैकदेशे छिद्रं कृत्वा संहृष्टमनाः मध्ये प्रविष्टः । परं चर्मविदारणो द्रुग्राभङ्गः समजनि । अथ निराशीभूतस्तद्दोषमवलोक्य श्लोकमेनमपठत्पूर्वमेव मया ज्ञातमिति ॥

ततो न शक्यमाद्रष्टव्यम । पिङ्गलक आह । भोः पश्यायं मम मैवंविधे परिग्रहे भयव्यौकृच्चिन्तः पलायितुमिच्छति । तत्कथमहं धैर्यवद्भिः कार्यामि । संजीवक आह । स्वामिन्नेतत्सर्वमेव दोषो यतः स्वामिसदृशा एव भवन्ति भृत्याः । उक्तं च ।

अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च ।
पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्त्ययोग्याश्च योग्याश्च ॥ १० ॥

तत्पौरुषावष्टम्भं कृत्वा त्वं तावदेवैव प्रतिपालय यावदहमेतच्छल्यस्वैरूपं ज्ञात्वागच्छामि । ततः पश्चायोचितं कार्यमिति । पिङ्गलक आह । किं तत्र भवान्गन्तुमर्हति । स आह । किं स्वाम्यादेशान्मृत्यस्य कृत्याकृत्यमस्ति । उक्तं च । पश्चात् = afterwards

१ Completely mixed. २ Harsh, tough. ३ Enveloped. P. P. of गुण् with अव. ४ Having torn asunder or split (Abs. of with क्त). ५ Delighted at heart. ६ Of him who was tearing open the skin. ७ Breaking or fracture of the jaws. ८ Took place. 3rd P. Sing. Aorist of जन् with अम optional form for अजनि. ९ Disappointed. १० Having only wool remaining (शस्त्र शेष यस्य सः) after the skin was torn open. ११ Verse. १२ All, without any exception; for this use of अपि see S. G. S. C. XXI. १३ Retinue. १४ Frightened out of their wits. १५ Like the master. स्वामिना सदृशा न. ब. १६ A horse, weapon, any kind of lore, lute, speech, man and woman, become fit and unfit (for anything) according as they are possessed by particular persons. विशेष (m) from शिष् 7 P. with वि to distinguish, to particularize. १७ Manliness. १८ Wait Imper. of पा caus. १९ Nature. २० As it may suit you. २१ Dare or make bold. २२ What is there that is fit or unfit to do for a good servant at the command of the master? that is, he must do what his master bids him do, whether it be fit or unfit.

स्वाम्यादेशान्मुभृत्यस्य न भीः संजायते क्वचित् ।
प्रविशन्मुखमाहेयं दुस्तरंश्वा महार्णवम् ॥ १११ ॥

तथा च । स्वाम्यादिष्टेषु यो भृत्यः समं विषममेव च ।
मन्यते न स संधार्यो भूभुजा भूतिमिच्छता ॥ ११२ ॥

पिङ्गलक आह । भद्र यथैवं तद्गच्छ शिवास्ते पन्थानः सन्त्विति। दमनकोपि तं प्रणम्य संजीवकशब्दानुसारी प्रतस्थे । अथ दमनके गते भयव्याकुलमनाः पिङ्गलकश्चिन्तयामास । अहो न शोभनं कृतं मया यतस्य विश्वासं गत्वात्माभिप्रायो निवेदितः । कदाचिद्दमनकोयमुभयवेतनो भूत्वा ममोपरि दुष्टबुद्धिः स्यादधर्थाधिकारत्वात । उक्तं च ।

ये भवन्ति महीपस्य संमानितविमानिताः ।
यतन्ते तस्य नाशाय कुलीना अपि सर्वदा ॥ ११३ ॥

तन्नावदस्य चिकीर्षितं वेत्तुमन्यैस्थानान्तरं गत्वा प्रतिपालयामि । कदाचिद्दमनकस्तमादाय मां व्यापादयितुमेच्छति । उक्तं च ।

---

१ A good servant has no fear anywhere when ordered to do anything by his master; he will enter the mouth of a serpent or the impassable sea. आहेयं—अहरिद adj. from अहि. २ That servant, who thinks of the easiness or difficulty of doing a thing when ordered by his master, should not be entertained in service by a king who wishes for his own welfare. संधार्य Pot. P. Part. of the caus. of धृ 1 P. with सम. ३ Following the sound of. शब्दं अनुसरतीति. उप. स. ४ I have not acted well or I have not done well that I have &c. ५ Having put (lit. gone to) confidence ६ Receiving wages or pay from both the parties (myself and my enemy सजीवक). उभयवेतन. ब. ७ Ill-disposed or evil-disposed. ८ By reason of his having been thrown out of office. ९ Those who are first honoured and then dishonoured by a king, always strive to ruin him even though they be nobly-born. संमानि...ता Is a कर्मधारय. आदौ संमानिताः पश्चाद्विमानिता —Cf. जानपद. १० कर्तुमिच्छतं what he desires to do. P.P. of the desid. of कृ 8 U. to do, used here as a substantive. ११ Here स्थानांतर after अन्यत् is redundant, either अन्यत्स्थानं or स्थानांतरं would have been quite sufficient. स्थानांतरं. क. अन्यत्स्थानम्. क.१२ Having taken him, that is, having made friends with him.

[1]न वध्यन्ते ह्यविश्वस्ता बलिभिर्दुर्बला अपि ।
विश्वस्तास्त्वेव वध्यन्ते बलिनो दुर्बलैरपि ॥ ११४ ॥

[2]प्रसमीक्ष्यापि प्राज्ञो न विश्वासं व्रजेदिपौ ।
विश्वासान्त्रिदशेन्द्रेण दितेर्गर्भो विदारितः ॥ ११५ ॥

एवं संधार्य स्थानान्तरं गत्वा दमनकमवलोकयन्नेकाकी तस्थौ । [7]
दमनकोपि संजीवकमकाशं गत्वा वृषभोयमिति परिज्ञाय हृष्टमना व्यचिन्तयत । अहो शोभनमापतितम । [8]अनेनैतस्य संधिविग्रहद्वारेण मम पिङ्गलको वश्यो भविष्यतीति । उक्तं च ।

[9]न कौलीन्यान्न मैत्रादान्नृपो वाक्ये प्रवर्तते ।
मन्त्रिणां यावदार्तिं न व्यसनं लोक एव च ॥ ११६ ॥

[10]सदैवापद्गतो राजा भोग्यो भवति मन्त्रिणाम ।
अत एव हि वाञ्छन्ति मन्त्रिणः सापदं नृपम ॥ ११७ ॥

१ Even those who are weak, are not killed even by the strong when they (the weak) have not put confidence or faith in them (the strong); but even the strong when they have confided (in the weak) are killed even by the weak. हन्यन्त is here used in the active sense. The prefix हन् in दुर्बल has a negative sense वध्यन्ते for हन्यन्ते is not classical. २ A wise man though possessed of great talent should not place confidence in an enemy, the lord of the gods (Indra) tore open the womb of Diti through confidence प्रसमीक्ष्य-व. Diti, the wife of Ka-yapa and the mother of the demons. ३ Proximity, nearness. ४ A lucky thing has come to pass! ५ By this (viz., the fact that the object of the lion's fear is a bull) Pingalaka will come within my power by means of my uniting him (Sanjivaka) with the lion and then separating him from him. ६ A king does not act up to or follow the counsel of his ministers, either through nobility of birth or friendship, until a calamity or a source of grief befall him (king). कौलीन्य abstract noun from कुलीन. ७ A king, who is always in anxiety or danger, becomes profitable to ministers ; and it is for this reason that ministers always wish the king to be involved in difficulties.

यथा नेच्छति नीरोगः कदाचित्सुचिकित्सकम् ।
तथापद्रहितो राजा सचिवं नाभिवाञ्छति ॥ ११८ ॥

एवं विचिन्तयन्पिङ्गलकाभिमुखः प्रतस्थे । पिङ्गलकोऽपि तमायान्तमुत्प्रेक्ष्य स्वाकारं गूहमानो यथापूर्वमवस्थितः । दमनकोपि पिङ्गलकसकाशं गत्वा प्रणम्योपविष्टः । पिङ्गलक आह । किं दृष्टं भवता तत्सत्यम । दमनक आह । दृष्टं स्वामिप्रसादात । पिङ्गलकोप्याह । सत्यं दृष्टं भविष्यति । दमनक आह । किं स्वामिपादानामप्रसत्यं विज्ञाप्यते । उक्तं च ।

अपि स्वप्नसमत्यं यः पुरो वदति भूभुजाम ।
देवानां च विनश्येत स दुर्मेधानपि ॥ ११९ ॥

तथा च ।

सर्वदेवमयो राजा मनुना संप्रकीर्तितः ।
तस्मात्तमेव सेवेत न व्यलीकेन कर्हिचित ॥ १२० ॥

सर्वदेवमयस्यापि विशेषो भूपतेरयम ।
शुभाशुभफलं मर्त्यो नृपादेवाद्रवान्तरं ॥ १२१ ॥

---

१ As a person free from disease never wishes for a good physician, so a king free from difficulty never wishes to have minister. २ Towards Pingalaka. ३ Concealing his own form, that is, his appearance as a spy on the actions of Damanaka. ४ As before. ५ Through your Majesty's favour. ६ Can it be that you have actually seen it? ७ What! is a lie ever told before your Majesty. Can I ever give you a false information? ८ He, who, though great, tells even the least lie before kings and gods, will soon perish.—Here नश with परि is used in the Atmanepada. ९ A king is declared to be full of all gods by Manu; no one, therefore, should ever serve him deceitfully; for तस्मात्तमेव सेवेत we have तस्मात् देवस्तस्येत meaning—he should, therefore, be looked upon as god. १० Though a king is full of all gods, this is the difference between him and the gods *viz.*, the fruit of good and evil is obtained from a king at once or immediately, while that from gods in the next birth or existence. भवान्तर compare स्थानान्तर.

पिङ्गलक आह । सत्यं दृष्टं भविष्यति भवता । न दीनोपरि महान्तः कुप्यन्तीति न त्वं तैन निपातितः । यतः ।

दीनानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो
मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः ।
स्वभाव एवोन्नतचेतसामयं समुच्छितानेव तरून् प्रबाधते ।
महान्महत्स्वेव करोति विक्रमम् ॥ १२२ ॥

अपि च । गलत्स्थलेषु मदवारिषु बद्धराग-
मत्तभ्रमद्भ्रमरपादतलाहतोपि ।
कोपं न गच्छति नितान्तबलोपि नाग-
स्तुल्ये बले तु बलवान्परिकोपमेति ॥ १२३ ॥

दमनक आह । अस्त्येवं महात्मा स वयं कृपणाः । तथापि स्वामी यदि कथयति ततो भृत्यत्वे नियोजयामि । पिङ्गलक आह मोच्छ्रामि । किं भवत्याक्रान्त्येवं कर्तुम् । दमनक आह । किमाश्चर्यं बुद्धेरस्ति । उक्तं च ।

---

१ दीनानि is equivalent to दीनेभ्यः the dative plural of दीन which is the case which कृ &c. govern. दीनानां इति With the poor २ Attacked or assaulted. ३ A violent wind does not uproot grass which is soft (yielding) and entirely bends down (salutes) lowly, it is but the inborn disposition of the lofty minded; a great person displays his valour only against the great. उन्नत चेतसां च ४ An elephant, though possessed of great strength, does not get angry, even when trodden by the feet of bees hovering about with intoxication produced by their attachment to the temples of elephants covered with the rutting juice; a powerful person gets angry with persons of equal strength. Another reading for गलत्स्थलेषु is गलत्स्थलेषु मदवारिषु. ५ मदवारि विगलत्पथा तेषु निताबद्ध. ६ Thus, i.e., as described by you. ७ Miserly, wretched ८ Shall appoint him a servant, shall make him (your) servant ९ With a sigh or fetching a sigh उच्छ्वासेन सहितं यथा तथा १० What is impracticable to talent? What can talent not accomplish?

[1]न तच्छस्त्रैर्न नागेन्द्रैर्न हयैर्न पदातिभिः ।
कार्यं संसिद्धिमभ्येति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ १२४ ॥

पिङ्गलक आह । यद्येवं तर्ह्यमात्यपद[2] ओरोपितस्त्वम् । अथमभृति प्रसादनिग्रहादिकं त्वयैव कार्यमिति[3] निश्चयः । अथ दमनकः सत्वरं गत्वा सञ्जीवकमेत्य तमिदमाह । एहोहि दुष्ट वृषभ । स्वामी पिङ्गलकस्त्वामाकारयति[4] । किं निःशङ्को भूत्वा मुहुर्मुहुर्नर्दसि[5] वृथेति । तच्छ्रुत्वा संजीवकोऽब्रवीत । भद्र कोयं पिङ्गलकः । दमनक आह । किं स्वामिनं पिङ्गलकमपि न जानासि । तत्क्षणं प्रतिपालय । फलेन[6] ज्ञास्यसि । नन्वयं सर्वमृगपरिवृतो वनतले स्वामी पिङ्गलकनामा सिंहस्तिष्ठति । तच्छ्रुत्वा गतासुमात्मानं मन्यमानः संजीवकः परं विषादमगमत् । आह च । भद्र भवान्साधुसमाचारो वचनपटुश्च दृश्यते । तदि मामवश्यं तत्र नयसि तदभयदानेनात्मीयस्वामिसकाशात्प्रसादः कारयितव्यः । दमनक आह । भोः सत्यमभिहितं भवता । नीतिरेषा । यतः ।

[10]लभ्यते भूमिपर्यन्तः समुद्रस्य गिरेरपि ।
न कथंचिन्महीपस्य चित्तान्तः केनचित्क्वचित् ॥ १२५ ॥

---

१ A business is not so well accomplished by means of weapons, elephants, horses and foot-soldiers as it is by means of talent. २ Placed, seated. P. P. of रुह् with आ caus. ३ From to-day, hence-forward. ४ Showing favours or awarding punishment &c. प्रसादश्च निग्रहश्च आदौ यस्य-तत् (कार्यम्). ५ This is the resolution I have come to. ६ Revilingly आक्षेपेण सहितं यथा तथा. अव्य. ७ Asks, demands. (caus. of कृ 8 U. with आ.) ८ Without fear. ९ Again and again, repeatedly. १० To bellow, to roar. ११ You will know by the result (who he is and what his power is). १२ Dead,-गता असवः यस्य तं. ब. १३ Of good conduct, well-behaved. साधु. समाचारः यस्य. ब. १४ Clever in speech. स. त. १५ By the gift of freedom from fear or by a promise of safety. १६ Favour should be caused to be shown (to me) at the hands of your lord. कारयितव्य Pot. Pass. Participle of कृ caus. १७ Policy, morality. १८ The extremity of the earth, sea, and even of the mountain can be reached, but that of a king's mind can never be reached by any body.

तत्त्वमत्रैव[1]निष्ठ यावदहं ते समर्पये दृष्ट्वा ततः पश्चात्त्वामानयामीति । तथानुष्ठिते दमनकः पिङ्गलकसकाशं गत्वेदमाह । स्वामिन्न तत्त्वालोकं सत्त्वं भगवतो महेशस्य वाहनभूतो वृषभ इति । मया पृष्ट इदमूचे । श्रीमहेशेन परितुष्टेन कालिन्दीपरिसरे शष्पाग्राणि चरितुं समादिष्टः । किं बहुना ? मम प्रदत्तं क्रीडार्थं वनमिदम् । पिङ्गलक आह सभयम् । ज्ञातं मयाधुना न देवताप्रसादं विना शष्पभोजिनो व्यालाकीर्णे वन एवं निःशङ्का नदन्तो भ्रमन्ति । ततस्त्वया किमाभिहितम् । दमनक आह । स्वामिन्नेतदभिहितं यदेतद्वनं चण्डिकावाहनभूतस्य पिङ्गलकस्य विषयीभूतम् । तद्भवानभ्यागतैः प्रियोतिथिः । तत्तस्य सकाशं गत्वा भ्रातृस्नेहनैकत्र भक्षणपानविहरणक्रियाभिरेकस्थानाश्रयेण कालो नेयः । तेनापि सर्वमेतत्प्रतिपन्नमुक्तं च सहर्षं स्वामिनः सकाशादभयदक्षिणा दापयितव्येति । तदत्र स्वामी प्रमाणम । तच्छ्रुत्वा पिङ्गलक आह । साधु सुमते साधु

---

१ On an opportunity offering itself. २ It being so done. ३ Ordinary, common. ४ The god Śiva. ५ Become a vehicle. ६ Ground on the skirts of the Kālindi or Yamunā. ७ The ends of tender grass. ८ To graze, to eat. ९ What is the use of more? in short. १० To sport or for sporting. ११ Now I see. १२ Grass-eaters. शष्पं भुञ्जते इति शष्पभोजिनः. उप. १३ Abounding in wild or ferocious animals. १४ That &c. १५ Who has become a vehicle of the wife of Śiva-चण्डिका the name of Pārvati, who has the lion for her vehicle. १६ Become a kingdom. १७ Approached or arrived. १८ A guest. १९ With such friendship as exists between brothers. २० With actions such as eating, drinking and sporting. भक्षणपानविहरणानि एवं क्रियाः. क. २१ By resorting to one place, by living together. २२ Admitted, acknowledged P. P. of पद् with प्रति. २३ The gift of the promise of safety; for construction see 16 in p. 44. २४ Then in this case your majesty is an authority, your majesty should decide what to do. २५ Well done, oh person of good talent, well done.

मन्त्रिश्रोत्रिय साधु । [1]मम हृदयेनु सह संमन्त्र्य भवतेदमभिहितम् तद्वत्ता मया तस्याभयदक्षिणा । परं सोपि मदभयदक्षिणां याच [3]यित्वा द्रुततरमानीयतामिति । अथ साधु चेदमुच्यते ।

[4]अन्तःसारैरकुटिलैरच्छिद्रैः सुपरीक्षितैः ।
मन्त्रिभिर्धार्यते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् ॥ १२६ ॥

तथा च । [5]मतिर्नां भिन्नसंधाने भिषजां सान्निपातिके ।
कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा स्वस्थे को वा न पण्डितः ॥१२७।

[6]मनकोपि तं प्रणम्य संजीवकसकाशं प्रस्थितः सहर्षमचिन्तय-[7]दात्मप्रसादसंमुखो नः स्वामी वचनैव[8]श्च संवृतस्तन्नास्ति धन्यतरो मम । उक्तं च ।

[9]अमृतं शिशिरे वन्हिरमृतं प्रियदर्शनम् ।
अमृतं राजसंमानममृतं क्षीरभोजनम् ॥ १२८ ॥

---

१ A learned minister. २ You have said this, as if, in consultation with my mind, that is, you have said just what I would have said. ३ Here याचयित्वा the causal form is used for the primitive याचित्वा. This use is very frequent in the Panchatantras. ४ A kingdom is supported by ministers who are steady in mind, straightforward, without defects and well-tried, as a house is held by pillars which are solid, straight, without holes, and well-examined (before they are fixed in the ground). अन्त सारै अन्त सारं येषां तैः. ब. धार्यते—caus. for primitive. ५ The wisdom of ministers is seen when peace is broken and the skill of physicians is tried when one is attacked by what is called सन्निपात (the complication of the three humours of the body), what man is not wise when there is all quiet or peace, that is, when there is no occasion for the display of skill ? भिन्नसंधान-भिन्ने संधाने. क. सांनिपातिक an adjective from संनिपात from पत् with सम. व्यज्यत from अंज् 7 P. with वि to manifest. ६ Ready to show favour to me. ७ Gone into the power of my advice, that is, ready to abide by my advice. ८ More happy or blessed. मम = मत् ablative. ९ Fire is nectar itself (pleasant) in the cold season, the sight of a beloved person is nectar, the honour paid by a king is nectar and food containing milk, is nectar. क्षीरभोजन—क्षीरयुक्तं भोजनं. संमान used here as a neuter noun.

अथ संजीवकसकाशमासाद्य संप्रश्रयमुवाच । भो मित्र प्रीतोऽसौ मया भवदर्थे स्वाम्यभयप्रदानम् । तद्विश्रब्धं गम्यतामिति । परं त्वया गजेन्द्रसङ्काशमासाद्य मया सह समयधर्मेण वर्तितव्यम् । न गर्वमासाद्य स्वप्रभुतया विचरणीयम् । अहमपि तव संकेतेन सर्वो राज्यधुरममात्यपदवीमाश्रित्योद्धरिष्यामि । एवं कृते द्वयोरप्यावयो राज्य लक्ष्मीर्भोग्या भविष्यति । यतः ।

[11]आश्विटकस्य धर्मेण विभवाः स्युर्वशे नृणाम ।
नृप्रजाः प्रेरयत्येकां हन्त्यन्योऽन्यं मृगानिव ॥ १२

तथा च ।[13]यो न पूजयते गुर्वादुचितमाधममध्यमान ।
नृपामन्यान्य मान्यांपि भ्रश्यते वल्लिलो यथा ॥ १३० ॥

संजीवक आह । कथमेतत । सोऽब्रवीत ।

॥ कथा ३ ॥

अस्त्यत्र धरातले वर्धमानं नाम नगरम । तत्र वल्लिलो नाम

---

२ Respectfully, courteously. ३ For your sake, on your behalf. ४ You should act with me on terms of friendship or mutual agreement for keeping on friendly terms. ५ On your own authority or power. ६ To act or behave. ७ By agreement with you. ८ The yoke or responsibility of a kingdom or Government. It is the object of उद्धरिष्यामि. ९ Having attained to the dignity of a minister. १० It being so done. ११ Royal dignity or royalty. १२ Fit to be enjoyed, enjoyable. १३ Riches will be obtained by men by following the duty of hunting or chase in which one man raises the game and another kills it: in the same way, one will direct the actions of the subjects and another will punish them (if found to go astray). नृप्रजा human subjects. क. १३ Even a respectable person, who through pride does not honour the best, middling and low persons near the king, falls off from royal favour, as did Dantila in the following story. १४ On the surface of the earth. १५ Burdwan of the modern times.

नानाभाण्डपतिः सकलपुरनायकः प्रतिवसति स्म । तेन पुरकार्यं नृपकार्यं च कुर्वता तुष्टिं नीतास्तत्पुरवासिनो लोकाः नृपतिश्च । किं बहुना । न कोपि तादृक्चतुरो दृष्टो नापि श्रुतो वेति । अथवा सत्यमेतदुक्तम ।

नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके
जनपदहितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन्द्रैः ।
इति महति विरोधे वर्तमाने समाने
नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ १३१ ॥

अथैवं गच्छति काले दन्तिलस्य कदाचिद्विवाहः संप्रवृत्तः । तत्र तेन सर्वे तत्पुरवासिनो राजसंनिधिलोकाश्च संमानपुरःसरमाभाष्य वस्त्रादिभिः सत्कृताः । ततो विवाहानन्तरं राजा सान्तःपुरः स्वगृहमानीयाभ्यर्चितः । अथ तस्य नृपतेर्गृहसंमार्जनकर्ता गोरम्भो नाम राजसेवको गृहायातोपि तेनानुचितस्थान उपविष्टो विज्ञाया-

---

१ Rich in the merchandize of various kinds. २ The leader of the whole town. ३ Duties towards the town or pertaining to the towns-people. ४ Were pleased or satisfied. ५ It is truly said. ६ He, who does the good of the king (नरपति), comes to be hated by the people, while he, who looks to the interest of the subjects, is abondoned by kings; thus there being great opposition equal (on both sides), one, who does the duties of the king and the subjects (to the satisfaction of both) is, therefore, rare. पार्थिवेन्द्र lit. a king of kings. ७ Thus as time rolled on, in course of time. ८ Took place, happened. ९ तस्मिन् in it, viz., the marriage. १० The people near or about the king. ११ Being invited. १२ Were treated with hospitality or respect. १३ After the marriage ceremony was over. विवाहादनंतरं. पं. त. १४ Accompanied with the inmates of the harem, together with his queens. १५ Worshipped or honoured. १६ He who did the menial work of cow-dunging &c. १७ Having known or found out that he sat in a place where he did not deserve to sit, *i. e.*, in a place high for his position.

धर्मचन्द्रं दत्त्वा निःसारितः । सोपि ततः प्रभृति निःश्वसन्नपमानान्न रात्रिमपि शेते । कथं मया तस्य भाण्डपदे राजप्रसादहानिः कर्तव्येति चिन्तयन्नास्ते । किमनेन वृथा शरीरशोषेण । न किंचिन्मया तस्यापकर्तुं शक्यमिति । अथवा साध्विदमुच्यते ।

"यो ह्यपकर्तुमशक्तः कुप्यति किमसौ नरोत्र निर्लज्जः ।
उत्पतितोपि हि चणकः शक्तः किं भ्रष्टकं भङ्क्तुम् ॥ १३२ ॥

अथ कदाचित्प्रत्यूषे योगनिद्रां गतस्य राज्ञः शय्यान्ते मार्जनं कुर्वन्निदमाह । अहो दन्तिलस्य महद्धृष्टत्वं यद्राजमहिषीमालिङ्गति । तच्छ्रुत्वा राजा ससंभ्रममुत्थाय तमुवाच । भो गोरम्भ सत्यमेतद्देवी दन्तिलेनालिङ्गितेति । गोरम्भः प्राह । देव रात्रिजागरणेन घूर्णामानस्य मे वेलान्निद्रा समायाता । तन्न वेद्मि किं मयाभिहितम् । राजा सेर्ष्यं स्वगतम् । एवं तावदस्मद्देहप्रतिहतेनगतिस्तथा दन्तिलोपि । तत्कदाचिदनेन देवी समालिङ्ग्यमाना दृष्टा भविष्यति । तेनेदमाभिहितम् । उक्तं च ।

---

१ The expression अर्धचन्द्रं दा means to seize a person by the neck and turn him out. २ Breathing (revenge) through the indignity offered to him. ३ The forfeiture or loss of the king's favour. ४ By the drying up or withering of the bodily frame (through anxiety). ५ Why should that shameless person, who is unable to retaliate a wrong, get angry? For, is a gram, though it flies up, able to break the frying pan? (in which it is fried). ६ In the early morning. ७ While the king was in a state of half contemplation and half sleep. ८ Near the bed-stead or couch. ९ Boldness; audacity. १० The crowned Queen. ११ With great haste, hastily. संभ्रमेण सहितं यथा तथा. १२ On account of wakefulness at night. १३ Addicted to gambling. १४ Sleep came on me forcibly; sleep forced itself upon me. १५ With jealousy ईर्ष्यया सहितं यथा तथा. अस्य. १६ Aside, to himself. This is one of the stage directions in dramas when a person says anything "aside" or soliloquizes, this expression is used. १७ As to this man, viz. Gorambha. १८ Has uninterrupted access. अप्रतिहता गतिर्यस्य. ब. १९ Cf. 6 in P. 42.

[1]यद्वाञ्छति दिवा मर्त्यो वीक्षते वा करोति वा ।
तत्स्वप्नेपि तदभ्यासाद्ब्रूते वाथ करोति वा ॥ १३३ ॥

तथा च । [2]शुभं वा यदि वा पापं यन्मूर्ना हृदि संस्थितम् ।
सुगूढमपि तज्ज्ञेयं स्वप्नवाक्यात्तथा मदात् ॥ १३४ ॥

अथवा स्त्रीणां [3]विषये कोत्र संदेहः ।
[4]जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः ।
हृदयं चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम योषिताम् ॥ १३५ ॥

[5]अन्येन सितपाटलाधररुचो जल्पन्त्यनल्पाक्षरं
वीक्षन्तेन्यमितः स्फुटत्कुमुदिनीफुल्लोत्पलश्रीदृशः ।
[6]दूरोदारचरित्रचित्रविभवं ध्यायन्ति चान्यं धिया
[7]केनेत्थं परमार्थतोर्थवदिव प्रेमाणि वामभ्रुवाम् ॥ १३६ ॥

---

[1] That, which a man wishes for, sees or does during day time, he speaks of or does in a dream by reason of its being constantly in the mind. [2] That which is uppermost in the minds of people whether good or evil, though well guarded, can be known by others by their raving about it in a dream and also through intoxication. [3] As regards women; with respect to women. [4] Doubt. [5] They (women) speak with one person and look amorously at another and think of a third who is the object of their hearts; who indeed is beloved by women? इत्तं-हृदि ग्रातं. स. त. [6] They (women) with the lustre of their lower-lips rendered reddish by smiles, talk much with one person, look at quite a different one with eyes shining like full-blown lotuses, and think inwardly of a third whose conduct is far from being noble, but who possesses manifold riches; in this way for whom do women (वामभ्रुवः) entertain love in the real sense of the term? स्मित...च —स्मितेन पाटला अधररुक् यासां. ब. स्मितपाटल may also mean a *blown* पाटल *flower*. अनल्पाक्षर-अनन्यान्यक्षराणि यस्मिन यथा तथा. अन्य. इतः अन्यम् some one other than this one. स्फुट.....नाः—स्फुटन्त्यः कमलिन्य इव फुल्लानि इव सन्ति च लोचनानि यासां ताः. ब. दूरो...चं—दूरे उदारचरित्रं यस्य सः दूरोदारचरित्रः, चित्राः विभवाः यस्य सः ब. परमार्थतः significant in reality. वामभ्रूः—वामे भ्रुवौ यस्याः सा. वामभ्रूः a woman with beautiful eyebrows.

तथा च । [1]नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ।
नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचना ॥ १३७ ॥
[2]रन्ध्रं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १३८ ॥
[3]यो मोहान्मन्यते मूढो रक्ष्येयं मम कामिनी ।
स तस्या वशगो नित्यं भवेत्क्रीडाशकुन्तवत् ॥ १३९ ॥
[4]तासां वाक्यानि कृत्यानि स्वल्पानि सुगुरुण्यपि ।
करोति यः कृतैर्लोके लघुत्वं याति सर्वतः ॥ १४० ॥
[5]स्त्रियं च यः प्रार्थयते सन्निकर्षं च गच्छति ।
[6]यच्च कुरुते सेवां तमेवेच्छन्ति योषितः ॥ १४१ ॥
[7]अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात्सर्जिनस्य च ।
मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ १४२ ॥

---

१ Fire is not satisfied with any quantity of fuel, the great ocean with any number of rivers falling into it, the god of death even with all creatures, and women with any number of men. Here the four Genetives are used for the instrumental. वामलोचनाः—here वाम means beautiful—as in वामभ्रूः. २ Oh Nārada, there is chastity in women only when there is no lonely place, fitting opportunity and a man to make love to them (and not otherwise). ३ That foolish man who thinks or believes through ignorance that his wife is attached to him, will always be under her thumb like a bird kept for sport. ४ He, who does their (women's) biddings and business whether trifling or great, demeans himself entirely in the opinion of the public by those very actions. कृतैः = कृत्यैः. ५ Women wish only for that man, who sues a woman, goes near her and does even some trifling service for them. ६ Ill-behaved women (lit. those who have trangressed the proper limits) always keep within proper bounds only for want of suing on the part of men and the fear of their attendants. अनर्थित्वात्—न आर्थित्वं. न. त.

[1]नासां कश्चिदगम्योस्ति नासां च वयसि स्थितिः ।
विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १४३ ॥

[2]रक्तोभिजायते भोग्यो नारीणां शाटको यथा ।
घृष्यते यो दशालम्बी[3] नितम्बे त्रिनिवेशितः ॥ १४४ ॥

[4]अलक्तको यथा रक्तो निष्पीड्य[5] पुरुषस्तथा ।
अबलाभिर्बलाद्रक्तः पादमूले निपात्यते ॥ १४५ ॥

[6]एवं स राजा बहुविधं विलप्य तत्पभृति दन्तिलस्य प्रसादपरा-[7]ङ्मुखः संजातः । किं बहुना । तस्य राजद्वारे प्रवेशो निर्वारितः । अथ दन्तिलः प्रसादपराङ्मुखं राजानमवलोक्य चिन्तयामास ।

[8]कोर्थान्प्राप्य न गर्वितो विषयिणः [9]कस्यापदोस्तंगताः
स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः ।

---

१ There is no one who is unfit for their love, they have no restriction of age; they enjoy a man whether ugly or handsome only because he is a man. Here understand ता: as the subject of भुञ्जते. २ A man who is attached (to a woman) becomes fit to be enjoyed by women as a red piece of cloth which is rubbed by being worn on the buttocks and hangs down with the skirt. रक्त (1) red (2) attached. दशालंबी = दशया आलंबते इति. उप. ३ As the red lac (the red resin of certain trees) is squeezed and then thrown down, so is a man who is attached deprived of his substance by women and made to fall prostrate at their feet. निपात्यते Pre. Pass. of the caus. of पत् with नि. ४ In various ways, variedly. ५ Having wept or lamented. ६ Thenceforward. It is equal to ततः प्रभृति. ७ Averse to showing favour. ८ Prohibited. P. P. of the caus. of वृ with नि. ९ Who has not become proud by getting wealth, what sensualist has his miseries ended, whose mind is not disappointed on this earth by women, what man (I should like to know) is a favourite with kings, who has not fallen into the jaws of death, what supplicant is honoured, or what man, who is caught in the nets spread for him by the wicked, has come out safe ? अस्तंगत-set. गोचर-reach.

कः कालस्य न गोचरान्तरगतः कोऽर्थी गतो गौरवं
को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥१४६॥
काके शौचं द्यूतकारे च सत्यं
सर्पे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः ।
क्लीबे धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता
राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥ १४७ ॥

अपरं मयास्य भूपतेरथवान्यस्यापि राजसंबन्धिनः स्वप्नेऽपि नानिष्टं कृतम् । तत्किमेतत् । एवं तं दन्तिलं राजद्वारे विष्कम्भितं विलोक्य संमार्जनकर्ता गोरम्भो विहस्य द्वारपालानिदमूचे । भो भो द्वारपालाः राजप्रसादाधिष्ठितोयं दन्तिलः स्वयं निग्रहानुग्रहकर्ता च । तदनेन निवारितेन यथाहं तथा यूयमप्यर्धचन्द्रभाजिनो भविष्यथ । तच्छ्रुत्वा दन्तिलश्चिन्तयामास । नूनमिदमेतस्य गोरम्भस्य चेष्टितम् । अथवा साध्विदमुच्यते ।

"अकुलीनोपि मूर्खोपि भूपालं योत्र सेवते ।
अपि संमानहीनोपि स सर्वत्रापि पूज्यते ॥ १४८ ॥
"अपि कापुरुषो भीरुः स्याच्चेन्नृपतिसेवकः ।
यदाप्नोति फलं लोकास्तस्यांशमपि नो गुणी ॥ १४९ ॥

---

१ Who has ever seen or heard of purity in the crow, truthfulness in a gambler, forbearance in a serpent, the gratification of the carnal desire in women, courage in an impotent man, the thought or consideration of reality in a drunkard, and friendship in a king? (lit. the king as a friend). २ Of one related to or connected with the king. ३ Obstructed. P. P. of स्कभ् with वि 1 A. 5, 9. P ४ The door-keepers. ५ Who has obtained royal favour. ६ He who awards punishment and shows favour. ७ At the hands of him who is prohibited. ८ The sharers of अर्धचन्द्र or अर्धचन्द्रदान (being seized by the neck and turned out). ९ Mischief, trick. १० Even that man who is low-born, foolish and destitute of honour, is respected every where, when he serves the king. ११ A worthy or meritorious person does not get even a fraction of that fruit, which even a mean coward does, provided he is the servant of a king.

एवं स बहुविधं विलप्य विलक्षानन उद्वेगोद्वतप्रभावः स्वगृहं गत्वा निशामुखे गोरम्भमाहूय वस्त्रयुगलेन सम्मान्यैवमुवाच । भद्र मया तदा त्वमनुचितस्थाने राजासन उपविष्टो मत्संनिधावपमानितो न गौरवं निःसौख्यतः । सोपि स्वर्गराज्यसमं तद्वस्त्रयुगलमासाद्य परं परितोषं गत्वा तमुवाच । भोः श्रेष्ठिन्क्षान्तं मया ते तत् । अस्य कृतसंमानस्य पश्य मे बुद्धिप्रभावं राजप्रसादं च । एवमुक्त्वा सपरितोषं निष्क्रान्तः । साधु चेदमुच्यते ।

स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् ।
अहो सुसदृशी चेष्टा तुलायष्टेः कबन्धस्य च ॥ १५० ॥

अथ गोरम्भस्तत्रैव गत्वा योगनिद्रां गतस्य राज्ञः संमार्जनक्रियां कुर्वन्निदमाह । अहो अविवेकोस्मद्विधानेतत्पुरीषोत्सर्गं कुर्वन्श्वभिर्भटी-भक्षणं करोति । तच्छ्रुत्वा राजा सविस्मयं तमुवाच । रे रे गोरम्भ किमर्थमेतदं लपसि । गृहकर्मकरत्वान्न व्यापादयामि । किं त्वया कदाप्यहमेवंविधं कर्म समाचरन्दृष्टः । सोब्रवीत् । देव घृतासक्त्या

---

१ With abashed looks विलक्षं आननं यस्य सः. ब. २ Through agitation or perturbation. ३ Who had lost power. ४ In the evening (lit. at the beginning of night). ५ A pair of clothes. ६ Having honoured or worshipped. ७ Good friend, good Sir. ८ Having been reproved. ९ Through anger. १० Turned out. ११ Resembling a heavenly kingdom स्वर्गराज्यस्य उपमा यस्य. ब० १२ I have pardoned you (that fault). १३ Who has been honoured. कृतः संमानः यस्य. ब. १४ Very similar is the action of a wicked man and also of the beam of a balance, viz., they both rise up or go down even with a little (weight or honour). १५ This is a Genetive absolute. १६ Thoughtlessness or inconsiderateness. १७ While voiding the excrements. १८ Cucumber. १९ Why do you talk so irrelevantly ? २० On account of your doing my household duties. २१ Doing such an (absurd) action. २२ Attachment; addiction.

रात्रिजागरणेन संमार्जनं कुर्वाणस्य मम बलान्निद्रा समायाता । तयाविष्टेन मयेदं विज्ञप्तम् । तत्र वेद्मि । अन्यमादं करोतु स्वामी मे परवशस्येति । एवं राजा श्रुत्वा चिन्तितवान्यन्मयाजन्मं पुरीषोत्सर्गं कुर्वता कदापि चिर्भटिका न भक्षिता । तथायं व्यंतिकरोसंभाव्यो ममानेन व्याहृतस्तथा दन्तिलस्यापीति निश्चयः । तन्मया न युक्तं कृतं यत्स वर्गकोपमानितः । न तादृक्पुरुषाणामेवंविधं चेष्टितं संभाव्यते । तस्याप्रसादेन गजलक्ष्यानि सर्वाण्यपि शिथिलैतां व्रजन्ति । एवमनेकधा विमृश्य दन्तिलमाहूय निजांगवस्त्राभरणादिभिः संयोज्य स्वाधिकारे नियोजयामास ।

अंतोहं ब्रवीमि यो न पूजयते गर्वान्वितं ।

संजीवक आह । भद्रं एवमेवैतत् । यद्भवताभिहितं तदेव मया कर्तव्यमिति । एवमभिहिते दमनकस्तमादाय पिंगलकसकाशमगमत् । आह च । देव एष मया संजीवक आनीतः । देवोधुना प्रमाणम् । संजीवकोपि तं सादरं प्रणम्याग्रतः सविनयं स्थितः । पिंगलकोपि तस्य पीनायतककुद्मतां नखकुलिशालंकृतं दक्षिणपाणिमुपरि दत्त्वा मानपुरःसरमुवाच । अपि भवतः शिवम् । कुतस्त्वमस्मिन्वने विजने समायातोसि । तेनाप्यात्मवृत्तान्तः कथितः । यथा वर्धमानेन सह वियोगः संजातस्तथा सर्वं निवेदितम् । एतच्छ्रुत्वा पिंगलकः

---

१ Overtaken by it (sleep). २ Being in the power of another, here of course under the influence of sleep. ३ Since birth आजन्म = जन्मनः प्रभृति. ४ Affair, occurrence. ५ Is spoken of. ६ Poor fellow. ७ Are carelessly done or mismanaged. ८ In various ways, in more ways than one. ९ Having considered. (abs. of मृज् 6 P with वि.) १० With clothes and others taken off his own body. ११ Therefore I say &c. १२ Respectfully, आदरेण सहितं यथा तथा. १३ Of him whose hump was big and large. पीनं च आयतं च ककुद् यस्य तस्य. ब. १४ Adorned with the thunderbolt-like nails. नखमेव कुलिशः. क. तेन अलंकृत. तृ. त. १५ Having placed upon. १६ Is it well with your honour? Is your honour well? १७ Tenantless, uninhabited. विगता: जना: यस्मात्. ब. १८ Account, history. १९ As how he was separated from Vardhamâna &c.

सादरतं तमुवाच । वयस्य न भेतव्यम् । मद्भुजपञ्जरपरिरक्षितेन[2] यथेच्छं त्वयाधुना वर्तितव्यमन्यच्च नित्यं मत्समीपवर्तिना भाव्यं यतः[4] कारुण्याद्बहुपायं रौद्रैसत्वनिषेवितं वनं गुरूणामपि सत्वानामगम्यं कुतः[8] शष्पभोजिनाम् । एवमुक्त्वा सकलमृगपरिवृतो यमुनाकच्छमवतीर्योदकग्रहणं कृत्वा स्वेच्छया तदेव वनं प्रविष्टः । ततश्च करटकदमनककनिक्षिप्तराज्यभारः संजीवकेन सह सुभाषितगोष्ठीमनुभवन्नास्ते । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[10]यदृच्छयाप्युपनतं सकृत्सज्जनसंगतम् ।
भवत्यजरमत्यन्तं नाभ्यासक्रममीक्षते ॥ १५१ ॥

संजीवकेनाप्यनेकशास्त्रावगाहनादुत्पन्नबुद्धिप्रागल्भ्येन[12] स्वल्पैरेवाहोभिर्मूढमतिः[13] पिंगलको धीमांस्तथा कृतो यथाराज्यधर्माद्वियोज्य[15] ग्राम्यधर्मे नियोजितः । शेषः सर्वोपि मृगजनो दूरीभूतस्तिष्ठति । करटकदमनकावपि प्रवेशं न लभेते । अन्यच्च सिंहपराक्रमाभावात्सर्वोपि मृगजनः क्षुधाविष्टः[21] कौदिशिकः[22] संवृत्तः । उक्तं च ।

---

१ More respectfully. २ Protected by the cage of my arms. भुजावेव पंजरः. क. ३ Should be always near me. ४ Because, for. ५ Resorted to by ferocious animals. ६ Unfit to be inhabited. ७ Whence then for &c. ? ८ Having entrusted the responsibility of Government to Karataka and Damanaka. करटकदमनकयोः निक्षिप्तः राज्यभारः येन. ब. ९ Conversation on excellent subjects. १० Union with good men when once brought on *accidentally*, becomes everlasting and great, and does not require any repetition. सज्जनसंगत--सज्जनैः संगतम् न. त. अजरं = नास्ति जरा यस्य. ब. ११ By plugging into various sciences, by deeply studying the various sciences. १२ By the boldness of talent. १३ Of dull-intellect, a blockhead. १४ Talented, learned. १५ In such a way that he. १६ Being drawn away from the occupation or duties of wild animals. १७ Towards the duties of villagers. १८ Animals ; beasts. १९ Could get no access. २० By reason of the absence of exploits on the part of the lion. २१ Overtaken by hunger. २२ Running away, fugitive.

कालातिक्रमण = neglect of the right moment for

[1] फलहीनं नृपं भृत्याः कुलीनमपि चोत्तमम् ।
त्यजन्त्यन्यत्र गच्छन्ति शुष्कं वृक्षमिवाण्डजाः ॥ १५२ ॥

तथा च। अपि समानसंयुक्ताः कुलीना भक्तितत्पराः ।
वृत्तिभंगान्महीपालं त्यक्त्वा यान्ति सुसेवकाः ॥ १५३ ॥

अन्यच्च । [3] कालातिक्रमणं वृत्तेर्यो न कुर्वीत भूपतिः
कदाचित्तं न मुञ्चन्ति भर्त्सिता अपि सेवकाः ॥ १५४ ॥

तथा न केवलं सेवका एवेत्थं भवन्त्यसंसारं समस्तमेतज्जगदपि तावद्रक्षणार्थं सामादिभिरुपायैस्तिष्ठति । तथा । समाप्त = who will

[6] देशानामुपरि क्षमाधा आतुराणां चिकित्सकाः ।
वणिजो ग्राहकाणां च मूर्खाणामपि पण्डिताः ॥ १५५ ॥
प्रमादिनां तथा चौरा भिक्षुका गृहमेधिनाम् ।

---

१ Having deserted a King from whom no fruit is obtained or no benefit is secured, even though he be nobly-born and high-minded, servants go elsewhere, just as birds (अंडजा.) do a dried-up tree. फलहीन may also be taken with वृक्ष in the sense of having no fruits on it. अंडज lit. the egg-born---the birds are so-called because they come out of the eggs after they have been hatched. २ Good servants though treated with respect and devoted, go away by abandoning a king through the stoppage of the means of livelihood, that is, when their allowance is not paid-betimes. भक्तितत्पर-अकर्या तत्पराः स. नृ. ३ Servants though scolded never desert that king who does not make any delay in paying them their wages. ४ As far as the world goes. ५ By means of remedies such as सामन् &c. They are :—1. सामन् (*n.*) peace, negotiation; 2. दान (*n.*) offering of bribes; 3. भेद (*m.*) sowing dissensions among the enemies and 4. दण्ड: punishment, force. ६ By means of snares made ready with *sâma* and others, kings (क्षमाधा:) watch over kingdoms, physicians over sick-persons, traders over customers, wise men over fools, thieves over the careless, beggars over householders, harlots over lovers and artisans over all people, night and day, and epjoy them (the above mentioned) according to their power, as aoquatic animals do aoquatic ones. सामादिसज्जितै:--सामादिभि: साज्जितै:. नृ. त. जलज—जलात् जात: जलज:. पं. त.

गणिकाः कामुकानां च सर्वलोकस्य शिल्पिनः ॥ १५६ ॥

सामादिसज्जितैः पाशैः प्रतीक्षन्ते दिवानिशम् ।

भुञ्जते च यथाशक्ति जलजाञ्जलजा यथा ॥ १५७ ॥

अथवा साध्विदमुच्यते ।

[1]सर्पाणां च खलानां च परद्रव्यापहारिणाम् ।

अभिप्राया न सिध्यन्ति तेनेदं वर्तते जगत् ॥ १५८ ॥

[2]अत्तुं वाञ्छति शाम्भवो गणपतेरखुं क्षुधार्तः फणी

तं च क्रौञ्चरिपोः शिखी गिरिसुतासिंहोपि नागाशनम् ।

इत्थं यत्र परिग्रहस्य घटना शम्भोरपि स्यात्कुतो

तत्रान्यस्य कथं न भावि जगतो यस्मात्स्वरूपं हि तत् ॥ १५९ ॥

ततः क्षुत्क्षामकण्ठौ परस्परं करटकदमनकौ मन्त्रयेते । तत्र दमनको ब्रूते । भद्र आवां तावदप्रधानतां[3] गतौ । एष पिङ्गलकः संजीवकानुरक्तः स्वव्यापारपराङ्मुखः स्थितः । सर्वोपि परिजनो गतः । तत्किं क्रियते । करटक आह । यद्यपि त्वदीयवचनं[4] न करोति तथापि स्वामी स्वदोषनाशाय वाच्यः । उक्तं च ।

---

१ The objects in view of snakes, wicked men and of those who deprive others of their wealth, do not succeed and, therefore, this world exists. परद्रव्यं अपहरन्तीति-परद्रव्यापहारिणः; cp. २ The hungry snake of Śiva (Śambhu) wishes to devour the mouse of Ganapati; the peacock of the enemy of *Krauncha* (Kārtikeya) on his part, wishes to devour him (the snake); the lion of *the daughter of mountain* (गिरिजा) also wishes to devour him (snake); when such is the occurrence among the members of the family even of Śambhu, how will not the same happen in the house of another (ordinary mortal)? For such indeed is the nature of the world. शाम्भव adj. from शंभु. After नागाशनम् understand वाञ्छति. परिग्रह train, retinue. ३ Have been reduced to the state of non-ministers. ४ Does not listen to the advice of. ५ To prevent your own future blame; in order that you may not be blamed afterwards for being negligent in your duties.

अबुध्यमपि बोद्धव्यो मन्त्रिभिः पृथिवीपतिः ।
यथा स्वदोषनाशाय विदुरेणाम्बिकासुतः ॥ १६० ॥
तथा चोन्मदोन्मत्तस्य भूपस्य कुञ्जरस्य च गच्छतः ।
उन्मार्गं बाध्यतां यान्ति प्रहामात्राः समीपगाः ॥ १६१ ॥
तत्क्वयेव शष्पभोजी स्वामिनः सकाशमानीतः । तत्स्वहस्तेनाङ्गाराः कर्षिताः । दमनक आह । सत्यमेतत । ममायं दोषो न स्वामिनः । उक्तं च ।
जम्बुको हुडुयुद्धेन वयं चाषाढभूतिना ।
नाशिता परकार्येण त्रयो दोषाः स्वयंकृताः ॥ १६२ ॥]
करटक आह । कथमेतत । सोऽब्रवीत ।

॥ कथा ४ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद्विविक्तप्रदेशे मठायतनम् । तत्र देवशर्मा नाम परिव्राजकः प्रतिवसति स्म । तस्यानेकसाधुजनदत्तसूक्ष्मबहुविक्रयवशात्कालेन महती वित्तमात्रा संजाता । ततः स न कस्यचिद्विश्व-

---

१ Even though a king may not listen, he should be properly counselled by the ministers, as the son of Ambikā, viz., (धृतराष्ट्र) was advised by Vidura that he might not blame him (Vidura) afterwards. बोद्धव्य = बोधितव्य caus. २ When an intoxicated king and a wild elephant go astray, the ministers or drivers that are near, are blamed. महामात्रा (1) ministers. (2) elephant-drivers. ३ You have drawn burning charcoal over yourself with your own hands, that is, you have brought destruction upon your own head. ४ A jackal suffered by the fight of two rams, we at the hands of Ashādhabhūti, and the female barber for another's business—all the three faults were committed by themselves, viz.,—by the very persons that suffered for them. ५ Lonely, solitary. ६ A monastery. ७ A recluse. ८ In consequence of the sale of fine clothes given him by various good persons or sages. ९ In course of time. १० A large measure of property, a large amount of money.

सिति । नक्तंदिनं कक्षान्तरात्तां मो[illegible] न मुञ्चति । अथवा साधु वेदमुच्यते ।

[1]अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।
आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः ॥ १६३ ॥

अथाषाढभूतिर्नाम परविन्यासहारकस्तामर्थमात्रां तस्य कक्षान्तरगतां लक्षयित्वा व्यचिन्तयत् । कथं मयास्येयमर्थमात्रा हर्तव्येति । तदत्र मठे तावद्दृढशिलासंचयवशाद्भित्तिभेदोपि नास्त्युच्चैस्तरत्वाच्च द्वारेण प्रवेशो नास्ति तदर्थं मायाविवचनैर्विश्रंभास्य च्छात्रतां व्रजामि येन स विश्वस्तः कदाचिद्विश्रंभसमेति । उक्तं च ।

[11]नाविदग्धः प्रियं ब्रूयात्स्फुटवक्ता न वञ्चकः ।
निःस्पृहो नाधिकारी स्यादनाकामी मण्डनप्रियः ॥ १६४ ॥

एवं निश्चित्य तस्यान्तिकमुपगम्यो[12]नमः शिवायेति प्रोच्चार्य साष्टाङ्गं[13] प्रणम्य सप्रश्रयमुवाच । भगवन् अमी[14]रः संसारोयं गिरिनदी-

---

१ The arm-pit. २ There is trouble in acquiring wealth and in protecting that which is obtained, thus there is pain in its acquisition and expenditure. Fie on wealth which is the abode of all miseries! ३ One who deprived people of their wealth. ४ By reason of a collection of hard stones. ५ Breach of the wall. ६ On account of its being very high. ७ Deceptive speech. ८ Having caused him to confide in me. ९ Shall be (his) pupil. १० Places confidence, being inspired with confidence. ११ One who is not clever will not speak what is liked by one; he who is out-spoken cannot be deceitful; he who is free from desire, or indifferent will not be an officer and he who has no love-feeling cannot have any liking for ornaments. अकामी=न कामीः न. त. १२ A bow to S'iva! here the final अ of उपगम्य is dropped before ओम्. १३ By falling prostrate (lit. on the eight limbs) साष्टांगप्रणाम is a very humble mode of obeisance. १४ This world is unreal or unsubstantial. १५ As rapid in its motion as a river running down a hill.

वेगोपमं यौवनं तृणाग्निसमं जीवितं शरदभ्रच्छायासदृशा भोगाः स्वप्नसदृशो द्विभृपुत्रकलत्रभृत्यवैर्गसंयोगः। एवं मया सम्यक्परिज्ञातम्। तत्किं कुर्वतो मे संसारसमुद्रोत्तरणं भविष्यति। तच्छ्रुत्वा स सादरमाह। वत्स धन्योसियत्त्वथं वयस्येवं विरक्तिभावः। उक्तं च।

पूर्वं वयसि यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः।
धातुषु क्षीयमाणेषु शमः कस्य न जायते ॥ १६५ ॥
आदौ चित्ते ततः काये सतां संपद्यते जरा।
असतां तु पुनः काये नैव चित्ते कदाचन ॥ १६६ ॥
यच्च मां संसारसागरोत्तरणोपायं पृच्छसि तच्छ्रूयताम्।
शूद्रो वा यदि वान्योपि चण्डालोपि जटाधरः।
दीक्षितः शिवमन्त्रेण सभस्माङ्गी शिवो भवेत् ॥ १६७ ॥
षडक्षरेण मन्त्रेण पुष्पमेकमपि स्वयम्।
लिङ्गस्य मूर्ध्नि यो दद्यान्न स भूयोभिजायते ॥ १६८ ॥

---

१ Like the fire made by kindling grass. २ Like the shadow of a cloud in the Sarat season. ३ Collection, multitude. ४ Union. ५ Going beyond or crossing the sea in the form of this worldly existence. ६ The absence of all worldly desires. Here विरक्ति alone would have expressed the intended sense and so भाव is superfluous. ७ It is my opinion that he, whose passions are subdued in the first stage of life, is really शांत (free from passions); who does not become शांत when the humours of the body are wasted or dried up. क्षीयमाण is here put for क्षीण. ८ There is old age first in the mind and then in the body of the good; but as regards the evil-minded, there is old age in the body and never in the mind. ९ Whether a person be a *Sûdra* by caste or any other person or even a low-caste, when he wears matted hair or becomes an ascetic, is consecrated with the mantra of S'iva and smears his body with ghee, he becomes S'iva himself. १० He, who will place on the head of the *linga*, even one flower with his own hand by repeating the *mantra* of *six syllables* (ओं नमः शिवाय), will never be born again, *i. e.*, will get absolution.

तच्छ्रुत्वाषाढभूतिः पादौ[1] गृहीत्वा सुप्रश्रयमिदमाह । भगवन्दीक्षया[2] मेनुग्रहं कुरु । ततो देवशर्माह । वत्स अनुग्रहं ते करिष्यामि, परंतु रात्रौ त्वया मठमध्ये न प्रवेष्टव्यं यत्कारणं निःसङ्गता[3] यतीनां युज्यते तव ममापि च । उक्तं च ।

दुर्मन्त्रान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात्सुतो लालना-
द्विप्रोनध्ययनात्कुलं कुतनयात्स्नेहः प्रवासाश्रयात् ।
मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयाच्छीलं खलोपासना-
त्स्त्री गर्वादनवेक्षणादपि कृषिस्त्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥१६९॥

तत्त्वया व्रतग्रहणानन्तरं मठद्वारे तृणकुटीरके[4] शयनीयम् । स चाह । भगवन्भवदादेशः प्रमाणम् । परत्र[5] हि तेन प्रयोजनम् । अथ कृतशयनसमयं देवशर्मानुग्रहं कृत्वा शास्त्रोक्तविधिना[6] शिष्यतामनयत् । सोपि हस्तपादावमर्दनादिपरिचर्यया तं परितोषमनयत् । पुन-

---

१ Having clasped his feet by way of adoration. २ By consecration or initiation. ३ Absence of attachment to the worldly objects. ४ A king is ruined by evil counsel, an ascetic by attachment to worldly objects, a son by over-indulgence, a Brâhmana by want of the study of the scriptures, a family by a wicked son, affection by having recourse to travelling, frendship by want of real affection, prosperity by iniquity, good disposition by serving the wicked, a woman by pride, husbandry by want of superintendence and wealth by charity and carelessness. The reading for the last two lines is different in Bhartrihari from which the verse is quoted. It runs thus ह्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाश्रयात् । मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्यागात्प्रमादाद्धनम. The only difference is of स्त्री गर्वात् for ह्रीर्मद्यात् for all the rest are found in the verse though in a different order. ५ After taking the vow. ६ A hut. ७ There is use of it in the world to come or the next world (परत्र). ८ Who had agreed to the condition of sleeping in the hut. This is an adjective of तं understood. ९ According to the ceremony prescribed in the S'astras. १० Made him (his) disciple. ११ By means of service chiefly consisting in shampooing the hands and feet. हस्तपादावमर्दनं आदिर्यस्यां सा. ब.

स्वयापि मुनिः कक्षान्तराच्मात्रां न मुञ्चति। अथैवं गच्छति काले आषाढभूतिश्चिन्तयामास। अहो न कथंचिदेष मे विश्वासमेति। तत्किं दिवापि शस्त्रेण मारयामि किंवा विषं प्रयच्छामि किंवा पशुमिव व्यापादयामीति। एवं चिन्तयतस्तस्य देवशर्मणोपि शिष्यपुत्रः कश्चित्परिभ्रमन्नामन्त्रणाय समायातः। आह च। भगवन्यविश्वारीर्षणरुते मम गृहमागम्यतामिति। तच्छ्रुत्वा देवशर्माषाढभूतिना सह हृष्टमैनाः प्रस्थितः। अथैवं गच्छतोरग्रे काचिन्नदी समायाता। तां दृष्ट्वा मात्रां कक्षान्तरादवतार्य कन्यामध्ये सुगुप्तां निधाय स्नात्वा देवार्चनं विधाय तदनन्तरमाषाढभूतिमिदमाह। भो आषाढभूते यावदहं पुरीषोत्सर्गं विधायागच्छामि तावदेषा कन्या योगेश्वरस्य सावधानेन रक्षणीया। इत्युक्त्वा गतः। आषाढभूतिरपि तस्मिन्नदेशेनीमूते मात्रामादाय सत्वरं प्रस्थितः। देवशर्मापि च्छात्रगुणानुरञ्जितमनाः सुविश्वस्तो यावदुपविष्टस्तिष्ठति तावत्सुवर्णरोमदेहयूथमध्ये हुडुयुद्धमपश्यत। अथ रोषवशाद्धुडुयुगलस्य दूरमपसरणं कृत्वा भूयोपि समुपेत्य ललाटपट्टाभ्यां प्रहरतो भूरि रुधिरं पतति। तच्च जम्बुको जिह्वालौल्याद्रङ्गभूमिं प्रविश्यास्वादयति। देवशर्मापि विलो-

---

१ As time rolled on, in course of time. २ By any means whatever. ३ Caus. of मृ to die, to kill. ४ While he was so thinking (Gen. absolute.) ५ For giving him invitation. ६ Putting on of the पवित्र, a ring of Darbha grass. It is a ceremony at the performance of which the members of a sect meet together and put on the rings of *darbha* or Pavitras. ७ Glad at heart. ८ While they (two) were thus going. ९ Having taken down. १० A patched garment worn by Yogins. ११ Well-guarded. १२ Of the lord of yogins, Siva. १३ When he had disappeared. १४ Whose mind was attached to his pupil by reason of his virtues. च्छात्रगुणैः अनुरंजितं मनः यस्य सः. ब. १५ Remained sitting, was yet sitting. १६ Through anger. १७ While the pair of rams having withdrawn to a long distance, again came together and were striking one another. १८ Through the greed of the tongue. १९ Stage.

क्याचिन्तयत् । अहो मन्दमतिरयं जम्बुकः । यदि कथमप्यनयोः संघट्टे पतिष्यति तन्नूनं मृत्युमेष्यतीति तर्कयामि । अत्रान्तरे तथैव रक्तास्वादनलौल्यान्मध्ये [1]प्रविशंस्तयोः शिरः सँपाते [2]पतितो मृतश्च शृगालः । देवशर्मापि तं शृगालं चलानो मात्रामुद्दिश्य शनैः शनैः प्रस्थितो यावदाषाढभूतिं न पश्यति ततश्चौत्सुक्येन शौचं विधाय यावत्कन्थामालोकयति तावन्मात्रां न पश्यति । ततश्च, हा हा मुषितोस्मीति जल्पन्पृथिवीतले निपपात । ततः क्षणाच्चेतनां लब्ध्वा भूयोपि समुत्थाय फूत्कर्तुमारब्धः । भो आषाढभूते क मां वञ्चयित्वा गतोसि । तद्देहि मे प्रतिवचनम् । एवं बहु विलप्य तस्य पदपद्धतिमन्वेषयञ्शनैः शनैः प्रस्थितः । एवं स गच्छन्संध्यासमये कंचिद्ग्राममासाद । अथ तस्मादग्रामात्कश्चित्कौलिकः सभार्यो मद्यपानकृते समीपवर्तिनि नगरे प्रस्थितः । देवशर्मापि तमालोक्य प्रोवाच । भो भद्र वयं सूर्योढा अतिथयस्तवान्तिकं प्राप्ताः । न कमप्यत्र ग्रामे जानीमः । तन्नास्तीमतिथिधर्मः । उक्तं च ।

[3]सप्राप्तो योतिथिः सायं सूर्योढो गृहमेधिनाम् ।
पूजया तस्य देवत्वं लभन्ते गृहमेधिनः ॥ १७० ॥

---

१ Collision. २ Through the greed of tasting the blood. ३ Collision, striking together. ४ Towards, in the direction of. ५ With anxiety. ६ Having cleansed his body &c ७ Searched his कन्था for the माता put into it. ८ I am robbed. ९ Having regained consciousness. १० To scream or cry aloud. ११ Reply. १२ The trace of his foot-steps (tracing) his foot-prints. १३ Slowly and slowly. १४ Evening, the time of evening. १५ A weaver. १६ Accompanied with his wife भार्यया साहित: सहपूर्वपद. ब. १७ For the sake of. १८ Being near. १९ Evening guests. सूर्योढ=सूर्य + ऊढ brought by or along with the sun. तृ. त. २० Let the duties towards a guest be done (lit. accepted) by you. २१ House-holders obtain godhood by the worship of that guest who comes in the evening to their houses. Here साय is redundant as सूर्योढ: expresses the idea of evening.

तथा च। तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता।
सतामेतानि हर्म्येषु नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ १७१ ॥

स्वागतेनाग्नयस्तृप्ता आसनेन शतक्रतुः।
पादशौचेन गोविन्दो अर्घ्याच्छम्भूस्तथातिथेः ॥ १७२ ॥

कौलिकोपि तच्छ्रुत्वा भार्यामाह । प्रिये गच्छ त्वमतिथिमादाय गृहं प्रति । पादशौचभोजनशयनादिभिः सत्कृत्य त्वं तत्रैव तिष्ठ । अहं तव कृते प्रभूतमासवमानेष्ये । एवमुक्त्वा प्रस्थितः । सापि भार्या पुंश्चली तमादाय प्रहसितवदना देवदत्तं ध्यायन्ती गृहं प्रतस्थे । अथवा साधु चेदमुच्यते ।

दुर्दिवसे सितपक्षे दुःसंचारासु नगरवीथीषु ।
पत्यौ विदेशयाते परं सुखं जघनचपलायाः ॥ १७३ ॥

---

१ Grass (for sitting upon), ground, water and fourthly agreeable speech—these are never refused (lit. cut off) in the houses of the good. Another reading for सतामेतानि हर्म्येषु is एतान्यपि सतां गेहे which means the same. २ Fire is satisfied by the hospitality shown to a guest, Indra, by the seat given to him, Govinda, by cleaning his feet, S'ambhu, by the arghya (offering given to guests and consisting of various ingredients). ३ सत्कृत्य abs. of कृ 8 U with सत्. Here सत् has the force of a preposition. ४ Spirituous liquor. ५ An unchaste woman. ६ With cheerful looks. प्रहसितं वदनं यस्याः सा. व. ७ देवदत्त is here used for the guest देवशर्मा as it generally does for any name whatever. ८ Thinking of or contemplating. ९ When the day is cloudy, when there is the dark fortnight, when the streets of a town are impassable by darkness, and when the husband is gone abroad (to a foreign country) great is the delight felt by a libidinous woman. The reading for असितपक्षे is घनतिमिरे when there is pitchy darkness; and for पत्यौ विदेशयाते—पत्युर्विदेशगमने—during the sojourn of the husband abroad. वीथी a row of streets. विदेशं याते=विदेशियाते.

तथा च । [1]पर्यंकेष्वास्तरणं पतिमनुकूलं मनोहरं शयनम् ।
तृणमिव लघु मन्यन्ते कामिन्यश्चौर्यरतलुब्धाः ॥ १७४ ॥

तथा च । [2]केलिः प्रवर्तते मज्जा शुष्यत्यस्थीनि त्वाटतः कटवः ।
बन्धक्याः परितोषो नृ स्यादनभीष्टदंपत्योः ॥ १७५ ॥

[3]कुलपतनं जनगर्हा बन्धनमपि जीविबव्यसंदेहम् ।
अंगीकरोति तत्क्षणमबला परपुरुषसंरक्ता ॥ १७६ ॥

अथ सा गृहं गत्वा देवशर्मणे गतास्तरणां भर्त्रां खट्वां समर्प्य-दमाह । भो भर्तवन्यावद्दहं ग्रामादागतां स्वसखीं संभाव्य द्वैतमाग-च्छामि तावत्त्वया मद्गृहे प्रमत्तेन भाव्यम् । एवमभिधाय शृंगारविधिं विधाय यावदेवदत्तमुद्दिश्य व्रजति तावत्संमुखो मदविह्वलांगो

---

१ Those women, who are addicted to illicit sexual intercourse, regard the beds (spread on bedsteads) the loving husband and the beautiful couch, as worthless as grass. अनुकूल lit. favourable and hence, fond, loving. चौर्यरतलु-ब्धाः. च. त. २ The love-sport (of the husband) burns the marrow of an adulteress, his passion her bones, and his loving address is unpleasant to her; no happiness is enjoyed by those husband and wife who are not liked by each other. बन्धकी, पुंश्चली, जघनचपला are all used in the same sense in these verses. अनभीष्टे च दम्पती च = अनभीष्टदम्पती तयोः, ३ A woman attached to a man other than her husband, most readily (the very moment of her attachment) prefers (accepts) the falling off from her family, the censure of the people, confinement, and even danger to life (to any thing else). कुलपतनं. पं. त. अबला lit. one having no strength and hence, a female. संरक्ता P. P. of रंज् with सम्. ४ Without a bed, that which has no bed on. गतास्तरणा—गतम् आस्तरणं य-स्याः सा. ब. ५ An inferior kind of bed-stead. ६ Having of-fered, having given. (abs. of अर्प् with सम्. caus. of कृ). ७ This is a term used in addressing reverend personages. ८ Having honoured (abs. of the caus. of भू 1 P. with सम्). ९ Quickly. १० Careful, cautious. ११ The ceremony of decorating the per-son with ornaments &c.; decoration. १२ Before, in front. १३ With limbs powerless through intoxication.

मुक्तकेशः[1] पदेपदे[2] स्खलन्गृहीतमद्यभाण्डस्तस्याः पतिः समायातः[3] । सा च दृष्ट्वा तं द्रुततरं प्रायुङ्क्ष्य[4] स्वगृहं प्रविश्य मृतैकशृंगारा यथा पूर्वमभवद् । कौलिकोपि तां कृताद्भुतशृंगारां पलायमानां विलोक्य प्रागेव कर्णजपरंपरया तस्या अपद्धर्मश्रवणाक्षुभितहृदयः स्वाकारं निगूहमानः संदेवासते । ततश्च तथाविधं चेष्टितमवलोक्य दृष्टमेत्यैयः[5] क्रोधवशंगो गृहं प्रविश्य तामाह । पुंश्चलि क्व स्थितासि । सा प्रोवाच । अहं त्वत्सकाशादागता न कुत्रचिन्निर्गता । तत्किं मयैवंशादप्रस्तुतं ब्रवीसि । अथवा साधु चेदमुच्यते ।

वैकल्यं धरणीपातमयथोचितजल्पनम् ।
संनिपातस्य चिह्नानि मद्यं सर्वाणि दर्शयेत् ॥ १७७ ॥

करस्पन्दोम्बरत्यागस्तेजोहानिः सरागता ।
वारुणीसङ्गजावस्था भानुनाप्यनुभूयते ॥ १७८ ॥

सोपि तच्छ्रुत्वा प्रतिकूलवचनं वेषविपर्ययं चावलोक्य तामाह ।

---

१ With the hair let loose or in disorder. २ Stumbling or tripping at each step. ३ Carrying a vessel filled with wine. गृहीतं मद्यभांडं येन. ब. ४ Having returned or fled back. (abs. of पुट् 1 A. with प्र्या). ५ She who had put off her decorations. ६ As before. ७ Extraordinary, such as was not seen by him before. ८ Already, before this time. ९ From ear to ear, by rumour or hearsay. १० Indignant at heart by hearing evil reports abount her. ११ Cf. 3, p. 42. १२ One who has seen an evidence and thus obtained conviction of the rumours heard before. १३ Gone into the power of anger, that is, beside himself with anger. १४ Through the influence of wine. १५ Liquor displays all the signs of सन्निपात (the morbid state of the three humours of the body producing dangerous illness and fever) viz., agitation of mind, falling down on the ground and talking unbecoming or irrelevant language. अयथोचितजल्पनं. क. १६ The sun has his rays throbbing or quivering, he quits the sky, loses his lustre, assumes redness, and so he experiences a condition produced from contact with वारुणी the western quarter (so called because it is the region of वरुण). When वारुणी means wine, the words कर, अम्बर, तेज and सरागता mean hand, garment, energy or spirit and fury or violence. वारुणीगजावारुण्याः संगात् जाता qualifying अवस्था. १७ The change of dress.

पुंश्चलि चिरकालान्मया श्रुतस्तवापवादः । तदद्य स्वयं संजातप्रत्ययस्तव यथोचितं निग्रहं करोमीत्यभिधाय लगुडप्रहारैस्तां जर्जरीकृतदेहां विधाय स्थूणेया सह दृढबन्धनेन बद्धा सौनि मदविह्वलो निद्रावशमगमत् । अत्रान्तरे तस्याः सखी नापितो कौलिकं निद्रावशंगतं विज्ञाय तां गत्वेदमाह । सखि स देवदत्तस्तस्मिन्स्थाने त्वां प्रतीक्षते तच्छीघ्रं गम्यतामिति । सा चाह । पश्य मेवस्थाम् । तत्कथं गच्छामि । ब्रूहि गत्वा तं कामिनं यदस्मिन्नवसरे न त्वया सह संगमः । सा प्राह । सखि मा मैवं वद । नायं कुलटाधर्मः । उक्तं च ।

"विषमस्थस्वादुफलग्रहणव्यवसायमिश्रयो येषाम् ।
उष्ट्राणामिव तेषां मन्येहं शंसितं जन्म ॥ १७९ ॥

तथा च । "संदिग्धे परलोके जनापवादे च जगति बहुचित्रे ।
स्वाधीने पररमणे धन्यास्तारुण्यफलभाजः ॥ १८० ॥

अन्यच्च । "यदि भवति दैवयोगात्पुमान्विरूपोपि बन्धकी रहसि ।
न तु रुच्छादपि भद्रं निजकान्तं सा भजत्येव ॥ १८१ ॥

---

१ Cf. 12, p. 67. २ Chastisement, punishment. ३ With the strokes of a stick or cudgel. ४ Whose body was disabled (by beating). ५ The post or pillar of a house. ६ A female barber. ७ Under the influence of sleep. ८ अत्रावसरे = अस्मिन्नवसरे. This use of अत्र for अस्मिन् and तत्र for तस्मिन् is very frequent in the Panchatantras. ९ An adulterous or unchaste woman. १० I think that the birth of those, whose determination is to make efforts to seize or pluck sweet fruits lying in difficult places, is praiseworthy like that of camels whose &c. The love of camels for thorny shrubs is well-known. ११ The attainment of the next world being doubtful, the public censure being so varied in this world and *the husband of another* (paramour) being devoted, blessed are those who enjoy the fruit of youthfulness. स्वाधीन lit. within one's power. १२ Even if unfortunately a man be ugly, an adulteress enjoys him in private and not her own husband though handsome, even at great risk or chance of incurring a trouble. भद्र lovely, beautiful.

सःब्रवीत् । एवं तर्हि कथं दृढबन्धनेन बद्धा सती तत्र गच्छा-
संनिहितश्चायं प्राप्तात्मा मत्पतिः ? नापित्याह । सखि मद्विधं सूर्यकरस्पृष्टैः[४] प्रबोधं यास्यति । तदहं त्वामुन्मोचयामि । मा-
त्मस्थाने[६] बद्धा द्रुततरं देवदत्तं संभाव्यागच्छ । साब्रवीत । एवमस्त्विति । तदनु सा नापिती तां स्वसखीं बन्धनाद्विमोच्य तस्याः स्थाने यथापूर्वमात्मानं बद्धा तां देवदत्तसकाशे संकेतस्थानं प्रेषि-
वती । तथानुष्ठिते कौलिकः कस्मिंश्चित्क्षणे समुत्थाय किंचिदूनं-
कोपो विमृदस्तामाह । हे परुषवादिनि यदेवप्रभृति गृहान्निष्क्रमणं न करोषि न च परुषं वदसि ततस्त्वामुन्मोचयामि । नापित्यपि स्वरभेदभयायावन्न किंचिदूचे तावत्सोपि भूयो भूय इदमेवाह । अथ सा यावत्प्रत्युत्तरं न प्रयच्छति तावत्तेन कुपितेन तीक्ष्णशस्त्रमा-
दाय तस्या नासिकाच्छेदोकारि । आह च । "रे पुंश्चलि तिष्ठेदानीं न त्वां भूयस्तोषयिष्यामीति विलप्य पुनरपि निद्रावशमगमत् । देव-
शर्मापि वित्तनाशोल्लुप्तोष्ठकण्ठो नष्टनिद्रस्तत्सर्वं स्त्रीचरित्रमपश्यत् । सापि कौलिकभार्या स्वेच्छया देवदत्तेन सह सुरतसुखमनुभूय क-
स्मिंश्चित्क्षणे स्वगृहमागत्य नापितीमिदमाह । अपि शिवं भवत्याः ।

---

१ Tied with strong ropes. २ Wicked, evil-minded. ३ Helpless through intoxication. ४ Will awake when touched by the rays of the sun. ५ Free or set at liberty, the caus. for the primitive उन्मुञ्चामि. ६ Having tied me (to the post) in your place. ७ Thereafter, after that. ८ To the place of appointment. ९ Sent. P. P. Act. of इष्ल् U. with प्र. १० In a certain moment. ११ Whose anger was a little pacified. १२ Free from intoxication. विगतः मद. यस्य. ब. १३ यत् = यदि If. १४ Going out, issuing out. १५ Through the fear of betraying herself by her voice (being found to be different from that of the कौलिक's wife). १६ Again and again १७ Sharp, edged. १८ The cutting of the nose. १९ Passive aorist of कृ. २० Oh, a term of address to persons of both sexes. २१ Here वित्तनाशात् is not the cause of उल्लुप्तोष्ठकण्ठ as one would expect. The two are to be taken separately. २२ Who had lost repose. २३ The conduct of woman. २४ At her pleasure, as she liked. २५ Having enjoyed the pleasure of sexual intercourse.

नायं पापात्मा मम गताया उत्थितः । नापित्याह [1] शिवं नासिकया विना शेषस्य शरीरस्य । तद्गच्छ तं मां मोचयं यावन्नायं पश्यति येन स्वयं हं गच्छामीति । तथानुष्ठिते भूयोपि कौलिक उत्थाय तामाह । पुंश्चलि किमपि न वदसि । किं भूयोप्यतो दुष्टतरं कर्णच्छेदादिनिग्रहं करोमि । अथ सा सकोपं साक्षिप्तेपमिदमाह । धिग्मूढ को मां महासतीं धर्षयितुं व्यङ्गयितुं च समर्थः । ततः शृण्वन्तु सर्वे लोकपालाः ।

आदित्यचन्द्रावनिलोनलश्च ।
द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये
धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ १८२ ॥

तयदि मम सतीत्वमस्ति मनसापि परपुरुषो नाभिलषितस्ततो देवा भूयोपि मे नासिकां तादृग्रूपामक्षतां कुर्वन्तु । अथवा यदि मम चित्ते परपुरुषस्य भ्रान्तिरपि भवति ततो मां भस्मसान्नयन्तु । एवमुक्त्वा भूयोपि तमाह । भो दुरात्मन्पश्य मे सतीत्वप्रभावेण तादृगेव नासिका संवृत्ता । अथासावुल्मुकमादाय यावत्पश्यति तावत्-

---

१ After I went away. २ More cruel than this. ३ The punishment of cutting the ears &c. ४ Reproachfully. ५ A very virtuous lady. ६ To insult or injure. ७ To maim or mutilate. It is a denom. from अंग. ८ The regents of the quarters. ९ The sun, the moon, wind, fire, the sky, the earth, water, the heart, Yama (the god of death), the day, the night and the two twilights and even religion, know the conduct of man. Here the verb agrees with the nearest subject, viz., धर्मः. For धर्मो हि another reading is धर्मोपि. १० Chastity ११ Desired or wished for. P. P. of लष् 1 P. with अभि. १२ Of the same form as before. तादृक् रूपं यस्याः सा. ब. १३ Unhurt or unwounded. P. P. of क्षण् 8 U. १४ Delusion, or glimmering idea. १५ Reduce me to ashes. सात् is a तद्धित affix denoting complete change into that which is indicated by the base. १६ A fire-brand.

नासिकां च भूतले रक्तप्रवाहं च महान्तमपश्यत् । अथ स
तमेनास्तां बन्धनाद्विमुच्य शय्यायामारोप्य च चादुशतैः पर्य-
यत् । देवशर्मापि सर्ववृत्तान्तमालोक्य विस्मितमना इदमाह ।

शम्बरस्य च या माया या माया नमुचेरपि ।
बलेः कुम्भीनसेश्चैव सर्वास्ता योषितो विदुः ॥ १८३ ॥
हसन्तं प्रहसन्त्येता रुदन्तं प्ररुदन्त्यपि ।
अप्रियं प्रियवक्त्रैश्च गृह्णन्ति कालयोगतः ॥ १८४ ॥
उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः ।
स्त्रीबुध्या न विशेष्येत तस्माद्रक्ष्याः कथं हि ताः ॥ १८५ ॥
अनृतं सत्यमित्याहुः सत्यं चापि तथानृतम् ।
इति यास्ताः कथं धीरैः संरक्ष्याः पुरुषैरिह ॥ १८६ ॥

अन्यत्राप्युक्तम् । नातिप्रसङ्गैः प्रमदासु कार्यो
नेच्छेद्बलं स्त्रीषु विवर्धमानम् ।
अतिप्रसक्तैः पुरुषैर्यतस्ताः
क्रीडन्ति काकैरिव लूनपक्षैः ॥ १८७ ॥

---

१ A stream of blood. २ Whose mind was struck with wonder. ३ With hundreds of sweet words. ४ Women know all those tricks which were known by S'ambara, Namuchi, Bali and Kumbhinasi—these were demons well versed in deceitful arts. विदुः optional form for विदन्ति from विद् 2 P. to know. ५ These (women) smile with him who smiles, cry with him who cries, and captivate or win over him who is unfavourable by pleasing words, according as occasions arise [प्रहस् and प्ररुद् are used to show that they do more than others]. ६ That science which उशनस् (the preceptor of the demons) knew and that which बृहस्पति knew, cannot be distinguished from the talent (बुध्या:) of a woman, *i. e.*, it cannot be more than that known by women, how are they to be protected? विशेष्येत Pot. 3rd P. Sing. Pass. of शिष् 1 P with वि. ७ How should those (women), who say what is false as true, and also what is true as false, be protected by wise men in this world? ८ It is so said elsewhere also. ९ There should not be excessive attachment to women, one should not wish them to increase in strength, since they sport with those who are fondly attached to them as if with crows whose wings are clipped.

[1]सुमुखेन वदन्ति वल्गुना प्रहरन्त्येव शितेन चेतसा ।
मधु तिष्ठति वाचि योषितां हृदये हालहलं महद्विषम् ॥१८॥
[2]अत एव निपीयतेधरो हृदयं मुष्टिभिरेव ताड्यते ।
पुरुषैः सुखलेशवञ्चितैर्मधुलुब्धैः कमलं यथालिभिः ॥१९॥
[3]कार्कश्यं स्तनयोर्दृशोस्तरलतालीकं मुखे दृश्यते
कौटिल्यं कचसंचये प्रवचने मान्द्यं भ्रुवोः स्थूलता ।
भीरुत्वं हृदये सदैव कथितं मायाप्रयोगः प्रिये
यासां दोषगणो गुणा मृगदृशां ताः किं नराणां प्रियाः ॥१९०॥
अपि च । [4]आवर्तः संशयानामविनयभवनं पत्तनं साहसानां
दोषाणां संनिधानं कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् ।

---

१ They (women) speak sweetly with their beautiful mouths and strike with their sharp or hard hearts ; there is honey in the speech, while there is the terribly deadly poison in the hearts (of women). २ It is for this reason that the lower lip is drunk in (kissed), and the heart is beaten with the fists by men deceived by a particle of happiness or pleasure, as a lotus is by bees attracted by the honey therein. ३ How should those women whose apparent good qualities are a bundle of defects be dear to men ? for, there is firmness in the breasts (that is, hardness of heart), there is sparkling lustre in the eyes (fickleness or unsteadiness) elegance (falsehood) in the face, waviness (crookedness), in the hair, gravity (dulness) in the speech, fulness (clumsiness) in the hips, there is said to be bashfulness (timidity) in the heart and love (trick) towards the lover. मृगदृश्—मृगस्य दृशौ इव दृशौ यस्याः सा. ब. माया-प्रयोगः—the use of tricks. ४ Who has created in this world this machine in the shape of a woman full of the opposite qualities of poison and nectar for the destruction of virtue ? for it is a whirlpool of doubts, an abode of immodesties, the chief seat of daring or fool-hardiness, the proximity of defects, a thing made up of hundreds of tricks, and a field of disbeliefs, and it is such that it cannot be fathomed by even the best and cleverest of men, and is a box full of all falsehoods or illusions. नरवरवृषभ here नरवर is sufficient to express the intended meaning and so वृषभ is superfluous.

दुर्गाद्यं यन्महद्भिर्वरवृषभै: सर्वमायाकरण्डं
स्त्रीयन्त्रं केन लोके विषममृतमयं धर्मनाशाय सृष्टम्॥१९१॥

[1]प्रा हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतो-
विश्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति।
तस्मान्नरेण कुलशीलवता सदैव
नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः॥ १९२॥

[2]कुर्वन्ति तावत्प्रथमं प्रियाणि
यावन्न जानन्ति नरं प्रसक्तम्।
ज्ञात्वाथ तं मन्मथपाशबद्धं
ग्रस्तामिषं मीनमिवोद्धरन्ति॥ १९३॥

किं च। [3]समुद्रवीचीव चलस्वभावाः
संध्याभ्रलेखेव मुहूर्तरागाः।
स्त्रियः कृतार्थाः पुरुषं निरर्थं
निष्पीडितालक्तकवत्यजन्ति॥ १९४॥

---

[1] १ These (women) smile and cry, to accomplish their objects, cause others to confide in them, but they themselves do not do so ; therefore, a person of good disposition and noble family, should always avoid women like the earthen jars in a cemetary. Another reading for कुलशीलवता सदैव is कुलशीलसमन्वितेन which is the same as कुलशीलवता. २ First they do what pleases a man so long as they do not know that he is attached to them ; but afterwards having known that he is tied up by the snares of cupid, they catch like a fish which has swallowed the bait. मन्मथपाशबद्धं — मन्मथपाशैर्बद्धं. तृ. त. ग्रस्तं आमिषं येन स. ब. ३ Women, who are as fickle in disposition as the unsteady waves of the sea, and whose love lasts only a moment like the streak of red colour in the cloud of an evening, having gained their object, leave off a man, when without means, like the red lac which is squeezed and thrown away. Here राग has two senses (1) love ; (2) colour. चलस्वभावाः, मुहूर्तरागाः कृतार्थाः and निरर्थं are all ब. compounds.

[1]अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता ।
अशौचं निर्दयत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ १९५ ॥
[2]अन्तर्विषमया ह्येता बहिश्चैव मनोरमाः ।
गुञ्जाफलसमाकारा योषितः केन निर्मिताः ? ॥ १९६ ॥

एवमनेकानि सूक्तानि चिन्तयतस्तस्य परिव्राजकस्य निशा छिन्नच्छेणानिचक्राम । सा च वृत्तिकाँ हस्तगतच्छिन्ननासिकाग्रा स्वगृहं गत्वा चिन्तयामास । किमिदानीं कर्तव्यम् । कथमेतन्महच्छिद्रं स्थगयितव्यम । अथ तस्या एवं विचिन्तयन्त्या भर्ता कार्यवशाद्राजकुले पर्युषितः प्रत्यूषे स्वगृहमभ्युपेत्य द्वारदेशस्थः पौरकृत्योत्सुकतया तामाह । शीघ्रमानीयतां क्षुरभाण्डं येन क्षौरकर्मकरणाय गच्छामि । सापि च्छिन्ननासिका गृहमध्यस्थितैव कार्यकरणापेक्षया क्षुरभाण्डात्क्षुरमेकमादाय तस्याभिमुखं प्रेषयामास । नापितोप्युत्सुकतयाभाण्डं क्षुरमालोक्य तदेवाभिमुखमेव तं क्षुरं प्राहिणोत् । एतस्मिन्नन्तरे सा दुष्टोर्ध्वबाहू विधाय फूत्कुर्वती गृहान्निश्चक्राम । पापेनानेन

---

१ Untruthfulness, daring, illusion, folly, excessive avarice, impurity and hard-heartedness-these are the inborn defects of women. स्वभावजाः = स्वभावात् जाताः पं. त. born with the disposition. २ By whom are these women, who are inwardly filled with poison and outwardly pleasant to look at, and thus resemble the gunja fruits in form, created? गुंजाफलैः समाः आकाराः यासां. ब. विषमया for विषमया-an inaccuracy. ३ Good or pithy sayings. ४ With great difficulty. ५ A female messenger of love, a go-between. ६ Having the tip of the cut-nose in her hand. हस्तगतं छिन्ननासिकाग्रं यस्याः. ब. ७ May mean either a 'hole' or metaphorically a *defect, blemish.* ८ Should be concealed. Pot. P. P. of स्थग 10 P. ९ For some business. १० In the royal palace. ११ Had dwelt. P.P. of वस् 1 P. with परि. १२ In the early morning. १३ Standing at the door. उपपद. स. १४ Through eagerness to do the *work of the citizens*, viz., of shaving. १५ The razor-case. १६ For the business of shaving. १७ (While) standing in the middle of the house, *i. e.*, without coming out. १८ With the object of accomplishing her design. १९ Towards him. २० Sent; threw. २१ Having seen the razor without the case. २२ तदभिमुखं = तस्याः अभिमुखं २३ Sent; Cf. 20. २४ Wicked one. २५ Having thrown up her arms.

मम सदाचारवर्तिन्याः प्रथत नासिकाच्छेदो विहितः। तत्परिज्ञायतां तत्परिज्ञायताम्। अत्रान्तरे राजपुरुषाः[3] अभ्युपेत्य[4] तं नापितं लगुडप्रहारैर्जर्जरीकृत्य दृढं बद्ध्वा तया छिन्ननासिकया सह धर्माधिकरणैस्यान[5] नीत्वा सभ्यानूचुः। शृण्वन्तु भवन्तः सभासदो यदनेन नापितेनापराधं विना स्त्रीरत्नमेतदत्यङ्कितम्[6]। तदस्य यथुज्यते तत्क्रियताम्। ततस्ते सभ्या ऊचुः। रे नापित किमर्थं त्वयेयं स्त्री व्यङ्किता। किमनया परपुरुषोभिलषित उतस्वित्प्राणद्रोहः[9] कृतः किंवा चौर्यकर्माचरितम। तत्कथ्यतामस्या अपराधः। अथ तं नापितं तूष्णीभूतं दृष्ट्वा पुनः सभ्या ऊचुः।[10]अहो सत्यमेतद्राजपुरुषाणां वचः। पापात्मायम्। अनेनेयं निर्दोषा[13]वराकी दुःखिता। उक्तं च।

[14]भिन्नस्वरमुखवर्णः[15]शङ्कितदृष्टिः समुत्पतिततेजाः।
भवति हि पापं कृत्वा स्वकर्मसंत्रासितः पुरुषः॥ १९७॥

तथा च।

[16]आयाति स्खलितैः पादैर्मुखवैवर्ण्यसंयुतः।
ललाटस्वेदभाग्भूरिगद्गदं भाषते वचः॥ १९८॥

•१ Leading a virtuous course of life. २ The king's officers, policemen. ३ Having belaboured him with the strokes of their batons. ४ To the seat of justice. ५ The judges, magistrates. ६ यद् since, because. • This jewel of a woman, this excellent woman. ८ Let him, therefore, be dealt with adequately to his crime. ९ Or ; उतस्वित् is used to show doubt or deliberation. १० Conspired against life. ११ Theft. १२ Remaining silent, holding his tongue. १३ This innocent poor woman. वराकी is equal to Marathi बिचारी, बापडी. १४ A person after committing a wicked deed becomes scared by his own action and consequently his tone is altered, his countenance changes colour, he looks about suspiciously and loses all his lustre. भिन्नो स्वरमुखवर्णो यस्य. ब. Similarly शंकितदृष्टि and समुत्पततितेजाः are Bah. compounds. १५ He, (one who has done a wrong) comes (before the seat of justice) with faltering steps, his face becomes pale, his forehead is covered with perspiration and his words are very indistinctly uttered. भूरिगद्गदं यस्मिन् तत्. ब. qualifying वचः.

[1]अधोदृष्टिर्भवेत्कृत्वा पापं ग्रामः सभां नरः ।
तस्मायत्नात्परिज्ञेयश्चिह्नैस्तैर्विचक्षणैः ॥ १९९ ॥

अन्यच्च ।

[2]प्रसन्नवदनो हृष्टः स्पष्टवाक्यः सरोषदृक् ।
सभायां वक्ति सामर्षः साक्षम्भो नरः शुचिः ॥ २०० ॥

तदेष दुष्टचरित्रैर्लक्षणो दृश्यते । स्त्रीधर्षणाद्वध्य इति । तच्छ्रुत्वा यामारोप्यतामिति । अथ वध्यस्थानं [6]नीयमानमवलोक्य देवशर्मा ताम्रधर्माधिकारिणो गत्वा प्रोवाच । भो भोः सभासदः । अन्यायेनैष वराको नाशितो वध्यते । साधुसमाचारोऽयम् । तच्छ्रूयतां मे वाक्यम् । जम्बुको हृदयुद्धेनेति । अथ ते सभ्या ऊचुः । भो भगवन्कथयमेतत । ततश्च देवशर्मा तेषां त्रयाणामपि वृत्तान्तं सविस्तरमकथयत् । तदाकर्ण्य सुविस्मितमनसस्ते नाशितं विमोच्य मिथः प्रोचुः । अहो ।

[10]अवध्यो ब्राह्मणो बालः स्त्री तपस्वी च योगभाक् ।
विहिता व्यङ्गिता तेषामपराधे महत्यपि ॥ २०१ ॥

तदस्याः पुनः कर्णच्छेदः कार्यः । तथानुष्ठिते देवशर्मापि [12]वित्तनाशसमुद्भूतशोकरहितः पुनरपि स्वकीयं मठायतनमगमत् ॥

---

१ A man who comes to the seat of justice after committing a crime, looks downwards; he should, therefore, be known by clever persons to be an offender by means of these signs. अधोदृष्टिः. ब. २ A pure (innocent) person is cheerful-looking and jolly, speaks distinctly and looks angrily, speaks before the court with energy or spirit and is undaunted. All the adjectives in this verse are Bah. compounds. ३ Having the signs of a wicked action. दुष्टचरित्रस्य लक्षणानि यस्य सः. ब. ४ So let him be impaled. ५ The place of execution. ६ Well-conducted, of a good conduct. ७ At length, in detail. सविस्तर may be also taken as an adjective as विस्तरेण सह. ब. and may mean detailed. ८ Greatly astonished at heart. ब. ९ Among themselves. १० A Brâhman, a child, a woman, an ascetic, and one who is diseased—these are not to be killed; mutilation is prescribed as punishment for them though the offence committed be very grave. ११ Cutting off of the ear in addition to that of the nose. १२ Without grief arising from the loss of his wealth.

अतोऽहं ब्रवीमि जम्बुको हुदुयुद्धेनेति ।

करटक आह । यद्धूर्तोऽपि देवशर्मा तेनाधाभूतिना कथं वञ्चितः ।

दमनक आह ।

सुश्लोकस्य दम्भस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति ।
कौलिको विष्णुरूपेण राजकन्यां निषेवते ॥ २०२ ॥

करटक आह । श्रुतः कथमेतत् । सोऽब्रवीत् ।

॥ कथा ५ ॥

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने कौलिकस्थकारौ प्रतिवसतः स्म । तत्र तौ जन्मप्रभृति सहचारिणावास्ताम् । परस्परमनीव स्नेहपरौ सकलस्थानविहारिणौ सदैव कालं नयतः । अथ कदाचिन्नाधिष्ठाने कस्मिंश्चिद्देवायतने यात्रामहोत्सवः संवृत्तः । तत्र च नटनर्तकचारणसंकुले नानादेशागतजनाकुले तौ सहचरौ भ्राम्यन्तौ काञ्चिद्राजकन्यां करेणुकारूढां सर्वलक्षणलक्षितां कञ्चुकिवर्षधरपरिवारितां देवतादर्शनाय समायान्तीं दृष्टवन्तौ । अथासौ कौलिकस्तां दृष्ट्वा विषोक्षित इव दुर्दैवहतगृहीत इव कामशरैर्हन्यमानः सहसा भूतले निपपात । अथ तं तद्-

१ Though shrewd, cautious. २ Even Brahman cannot go to the end of that hypocrisy which is well-managed, a weaver enjoyed a princess in the disguise of Vishnu. ३ A carpenter. ४ Dwelt. स्म added to the forms of the present tense gives them the sense of the past. ५ Companions. सह चरति इति-सहचारिणौ. उह ६ Intent on friendship. स्नेह परायणौ. ७ Diverting themselves in all places. ८ Then once on a time. ९ तस्मिन्नधिष्ठाने तस्मिन्नधिष्ठाने In that place. १० A temple. ११ A great festival in consequence of a pilgrimage. (Pilgrimages are periodically held at certain shrines by the devotees.) १२ तस्मिन In that (festival). १३ Crowded by dancers (नट), actors (नर्तक) and wandering bards (चारण). १४ Filled with people come from various places. This and the preceding नट &c. are adjectives of तत्र = तस्मिन महोत्सवे. १५ Companions, friends. १६ Mounted on a female elephant. १७ Endowed with or surrounded by chamberlains and eunuchs. १९ Hurt by poison. २० As, if smitten by an evil star. २१ The arrows of cupid.

वस्थमवलोक्य स्थकारस्तद्दुःखेदुःखित आप्तैपुरुषैस्तं समुत्क्षिप्य स्वगृहमानानयत । तत्र च विविधैः शीतोपचारैश्चिकित्सकोपदिष्टैर्मन्त्रवादिभिश्चोपचार्यमाणश्चिरान्मचेतनो बभूव । ततो स्थकारेण पृष्टः । भो मित्र किमेवं त्वमकस्माद्विचेतनो जातः । तत्कथ्यतामात्मस्वरूपम । स आह । वयस्य यथेवं तच्छृणु मे रहस्यं येन सर्वात्मात्मवदनां ते वदामि । यदि त्वं मां सुहृदं मन्यसे ततः काष्ठप्रदानेन प्रमादः क्रियताम । क्षम्यतां यद्वा किंचित्प्रणयातिरेकादयुक्तं तव मयानुष्ठितम । सोपि तदाकर्ण्य बाष्पपिहितनेत्रेण सगद्गदमुवाच । वयस्य तद्व्यसकारणं किं तव । तद्वद येन प्रतीकारः क्रियते यदि शक्यते कर्तुम । उक्तं च यतः ।

औषधार्थसुमन्त्राणां वुद्धेश्चैव महात्मनाम ।
असाध्यं नास्ति लोकेऽत्र यद्ब्रह्माण्डस्य मध्यगम ॥ २०३ ॥

तदेषां चतुर्णां यदि साध्यं भविष्यति तदहं साधयिष्यामि । कौलिक आह । वयस्य एतेषामन्येषामपि सहस्रशः उपायानामसाध्यं तन्मम दुःखम । तस्मान्मम मरणे मा कालक्षपं कुरु । स्थकार

---

१ In that condition. मा अवस्था पञ्च. ब. २ Afflicted by his affliction तद्व्यसनेन दुःखितः ३ By relatives. ४ Cold remedies or appliances ५ Prescribed by physicians ६ By persons versed in *spells* and incantations. ७ Being attended to. Pre. P. of चर caus. with उप Pass ८ Regained consciousness. ९ Opposed to सचेतन. चिरतन चिरता चलता पञ्च. ब. १० Real state or condition. ११ Secret. १२ So that. १३ By the giving or offering of wood for the funeral pile १४ Through the excess of love. १५ With the eyes filled (lit. covered or obstructed with tears. १६ Remedy against, retaliation. १७ Whatever is in the egg of Brahma, that is, universe, is not incurable by medicines, wealth, good spells or charms and also by the talent of the magnanimous. १८ If it can be accomplished by these four means. १९ Of thousands of remedies. २० Incurable. २१ Do not make any delay (make no delay) in my death, *i.e.*, do not put off my death by talking of remedies which will be of no avail.

आह । भो मित्र यदप्यसाध्यं तथापि निवेदय येनाहमपि तदसाध्यं मत्वा त्वया सह वह्नौ प्रविशामि । न क्षणमपि त्वद्वियोगं सहिष्ये । एष मे निश्चयः । कौलिक आह । वयस्य यासौ राजकन्या करेणुकारूढा तत्रोत्सवे दृष्टा । तस्या दर्शनानन्तरं मकरध्वजेन ममेयमवस्था विहिता तन्न शक्नोमि तद्देदनां सोढुम । रथकारोपि तस्मिंतमिदमाह । वयस्य दिष्ट्या यद्येवं तर्हि सिद्धं नः प्रयोजनम । तदद्यैव तया सह संगमः क्रियतामिति । कौलिक आह । वयस्य यत्र कन्यान्तःपुरे वायुर्मुक्त्वान्यस्य प्रवेशो नास्ति तत्रं रक्षापुरुषाधिष्ठिते कथं मम तया सह संगमः । तत्किं माममन्यवचनेन विडम्बयसि । रथकार आह । मित्र पश्य मे बुद्धिप्रभावम । एवमभिधाय तत्क्षणात्कौलिकंमंचारिणं वैनतेयं सवाहयुगलं चिरजार्जुनवृक्षदारुणा शङ्खचक्रगदापद्मान्वितं सकिरीटकौस्तुभमर्पयत् । तमारुह्यकौलिकं समागत्य विष्णुचिह्नैश्चिह्नितं रूत्वा कीलसंचरणविज्ञानं च दर्शयित्वा प्रोवाच । वयस्य अनेन विष्णुरूपेण गत्वा कन्यान्तःपुरं निशीथे राजकन्यामेकाकिनीं सम-

---

१ Thinking it to be incurable after I hear of it. २ Cupid. ३ That agony. तद्देदना = ता वेदना. ४ Hail, oh joy! ५ In the female apartment assigned to princesses. ६ Without wind (lit. leaving off wind). This use of the absolutives for prepositions is very frequent in the Panchatantras. ७ यत्र-तत्र = यस्मिन-तस्मिन in that—where &c. ८ Inhabited by guards (रक्षारूप). ९ By false or impracticable assurance. १० Mock. ११ Power. १२ Moving on a pin or wedge. कीलके संचरतीति तम. १३ Garuda, the son of Vinata. वैनतेय = विनताया अयम् एमान a patronymic derivative. Garuda is the vehicle of Vishnu. १४ Having two arms. १५ With the timber of an old अर्जुन tree. चिरजस्य अर्जुनवृक्षस्य = चिरजार्जुनवृक्षस्य चिरजः = चिरात जातः पे. त. १६ Furnished with a conch, wheel, mace and lotus—these four are the weapons which Vishnu is represented as wielding. १७ Accompanied with a diadem and the jewel कौस्तुभ hanging down his neck. सकिरीटकौस्तुभं किरीटकौस्तुभाभ्यां सहितं ब. १८ Constructed. १९ In that artificial eagle. कृत्रिमगरुड. २० Marked with the signs of Vishnu तृ. त. २१ Having taught him the skill of putting the machine in motion. २२ At midnight.

भूमिकप्रासादेप्रान्तगतां मुग्धैस्वभावां त्वां वासुदेवं मन्यमानां स्वकीयमिथ्यावैकक्किभी[1]रुजयित्वा वात्स्यायनोक्तविधिना भज । कौलिकोपि तदाकर्ण्य वासुदेवरूपी रहस्यदा गत्वा तत्र तामाह । राजपुत्रि सुप्ता किंवा जागर्षि । अहं तव कृते समुद्रात्सार्नुरंगो लक्ष्मीं विहायैवागतः । तत्किंयतां मया सह संगमं इति । सापि गरुडारूढं चतुर्भुजं सायुधं कौस्तुभोपेतमवलोक्य सविस्मया शयनादुत्थाय प्रोवाच । भगवन् अहं मानुषी कीटिकाऽतिचिरभगवत्सेवोपयुक्तोपवनो वन्दनीयश्च । तत्कथमेतद्युज्यते । कौलिक आह । सुभगे सत्यमभिहितं भवत्या परं किंतु राधा नाम मे भार्या गोपकुलप्रसूता प्रथममासीत । सा त्वमत्रावतीर्णा । तेनाहमायातः । इत्युक्ता सा प्राह । भगवन्यद्येवं तन्मे तात प्रार्थय । सोप्युपकर्ण्य तुभ्यं भां प्रयच्छति । कौलिक आह । सुभगे नाहं दर्शनपथं मानुषाणां गच्छामि किं पुनरालापकरणम । त्वं गान्धर्वेण विवाहेनात्मानं प्रयच्छ नो चेच्छापं दत्त्वा सान्वयं ते पितरं भस्मसात्करिष्यामीति । एवम-

---

१ Living on the top of the palace seven stories high. मनुष्यकीटसमात्. क. २ Of an artless disposition. ब. ३ By false and equivocal terms or expressions. ४ According to the mode pre-scribed by *Vātsyāyana*, an author on कामशास्त्र. ५ In the di-guise of Vāsudeva. ६ Full of love. ७ चतुर्भुज = चत्वारो भुजा यस्य त. ब. ८ With weapons. ९ A worm, a term used contemptuously for a human being १० Purifying the three worlds. ११ एतत्, *viz.*, the fact that I should have intercourse with you. १२ Oh fortunate or beautiful one १३ Born in the family of cow-herds. १४ That same (you) have come down or descended to the world of mortals as the daughter of a king. १५ Having assigned me to you. १६ To the range of sight. १७ Much less do I talk with them (mortals). For this use of किमुत: in the double sense of "how much more or how much less" See Guide to S. C. १८ According to the form of marriage called Gāndharva, in which the only condition necessary is the mutual consent of the bride-groom and the bride. १९ If not, otherwise. २० Together with the family, family and all.

भिधाय गरुडादवतर्यं[1] सव्ये पाणौ कृत्वा तां सभयां सलज्जां वेषमानुं शय्यायामनतिक्रान्तश्च रात्रिशेषं यावद्वात्स्यायनोक्तविधिना निषेव्य[2] प्रत्यूषेलक्षितो[3] जगाम । एवं तां तस्य नित्यं सेवमानस्य कालो याति । अथ कदाचित्कञ्चुकिनस्तस्या अधरोष्ठप्रवालखण्डनं[4] दृष्ट्वा मिथः प्रोचुः । अहो पश्यतास्या राजकन्यायाः पुरुषोपभुक्तायाः[5] इव शरीरावयवाः संभाव्यन्ते । तत्कथमयं सुरक्षितेष्वस्मिन्गृह एवंविधो व्यवहारः । तदाज्ञे[6] निवेदयामः[7] । एवं निश्चित्य सर्वे समेत्य[8] राजानं प्रोचुः । देव वयं न विद्मः परं सुरक्षितेपि कन्यान्तःपुरे कश्चित्प्रविशति तदेवः प्रमाणमिति । तच्छ्रुत्वा राजातीव व्याकुलितचित्तो[9] देवीं रहःस्थां[10] प्रोवाच । देवि ज्ञायतां किमेते कञ्चुकिनो वदन्ति । तस्य[11] कृतान्तः कुपितो येनैतदेवं क्रियते । देव्यपि तदाकर्ण्य व्याकुलीभूता सत्वरं गत्वा तां खण्डितार्धरां[12] नखविकर्तितशरीरावयवामपश्यत । आह च । आः[13] पापे कुलकलङ्किनि किमेवं शीलखण्डनं[14] कृतम । कोयं कृतान्तावलोकित-

---

१ Having taken hold of her with the right hand. २ During the remaining portion of the night. ३ Understand here तां as the object of निषेव्य having enjoyed. ४ Some time passed while he was thus enjoying her. ५ Then once on a time. ६ Having seen a sign of biting on her coral-like lower-lip अधरोष्ठ एव प्रवालः. क. ७ The limbs of the body of the princess appear as if she were being enjoyed by a man. ८ Affair. ९ So let us inform the king of this निवेदय governs the dative of the person to whom some thing is told. The present indicative is often used for the Imperative mood. So निवेदयाव = निवेदयाम. १० Having come together. ११ Greatly distressed at heart. १२ When she was in private. १३ The god of death is angry with him, by whom this is done, that is, he who has spoiled the virginity of the princess deserves no less a punishment than death. १४ Whose lower-lip was bitten. १५ Whose limbs were scratched with nails, नखैर्विकर्तिताः शरीरावयवाः यस्या ताम्. क. १६ आः an interjection implying anger or displeasure. १७ Oh sinful one. १८ A disgrace to, or stain on, the family. १९ The destruction of virtue. २० Looked at, or marked as a victim by death.

स्वत्सकाशमभ्येति[1] तत्कथयतीवंगतेपि[2] सत्यम् । तच्छ्रुत्वा सापि व्रपाधोमुखी[3] सकलं विष्णुरूपकैलिकवृत्तान्तं निवेदयामास । सापि तच्छ्रुत्वा प्रहसितवदना[4] पुलकाङ्कितसर्वाङ्गी[5] सत्वरं गत्वा राजानमूचे । देव दिष्ट्यां वर्धसे । नित्यमेव निशीथे भगवान्नारायणः कन्यकापार्श्वमभ्येति[6] । तेन गान्धर्वविवाहेन सा विवाहिता[7] । तदद्य त्वया मया च रात्रौ वातायनगताभ्यां[8] निशीथे द्रष्टव्यो यतो न स मानुषैः सहालापं करोति । तच्छ्रुत्वा हर्षितस्य राजस्तद्दिनं वर्षशतप्रायमिव[9] कथंचिज्जगाम । ततस्तु रात्रौ निभृतो[10] भूत्वा राज्ञीसहितो राजा वातायनस्थो[11] गगनामर्कदृष्टिर्यावन्निषीदति[12] तावद्गरुडारूढं तं शङ्खचक्रगदापद्महस्तं[13] यथोक्तचिह्नाङ्कितं[14] व्योम्नोवतरन्तमपश्यत् । ततः सुधापूरपरिप्लावितमिवात्मानं मन्यमानस्तामुवाच । प्रिये नास्त्यन्यो धन्यतरो मत्तश्चश्च यत्प्रतिनारायणो[15] भजते । तत्सिद्धाः सर्वस्माकं मनोरथाः । अधुना जामातृप्रभावेण सर्वा वसुमती[16] वशे[17] भविष्यति । एवं निश्चित्य सर्वैः सीमाधिपैः[18] सह मर्यादाव्यतिक्रम[19]-

---

१ Though such is the state of things; when your crime is so evident. २ Who had hung down her head through shame. अधः मुखं यस्याः सा. ब. ३ The account of the weaver disguised as Vishnu. ४ With a smiling countenance. ५ Whose whole body was covered with horripilation. पुलकैः अंकितं सर्वं अंगं यस्याः सा. ब. ६ You are happy; this expression is equal to the English: I congratulate you (on &c.). ७ पार्श्वमभ्येति = पार्श्वमेति comes near. ८ विवाहिता = व्यूढा. ९ Seated in the window. १० As if equal in length to a hundred years, that is, very long. ११ With great difficulty, any how. १२ Being concealed, that is, concealing himself. १३ Standing at the window. वातायने तिष्ठतीति. १४ With the eyes directed towards the sky. १५ Having in his hands शंख &c. १६ Furnished with the signs mentioned before. १७ From the sky. १८ As if deluged with the flood of nectar. १९ More blessed. २० Since Narayana enjoys our offspring. २१ The earth. २२ Will come in my power. २३ Border-kings. २४ The encroachment on the boundaries.

मकरोत् । ते च ते मर्यादाव्यतिक्रमेण वर्तमानमालोक्य सर्वे समेत्य तेन सह विग्रहं[3] चक्रुः । अत्रान्तरे स राजा देवीमुखेन[4] तां दुहितरमुवाच । पुत्रि त्वयि दुहितरि स्थितायां किमेवं[5] युज्यते यत्सर्वे पार्थिवा मया सह विग्रहं कुर्वन्ति । तत्संबोध्योध्य भर्तां त्वया यथा स मम शत्रून्व्यापादयति । अथ तया स कौलिको रात्रौ सविनयमभिहितः । भगवन् त्वयि जामातरि स्थिते मम तातो यच्छत्रुभिः परिभूयते तन्न युक्तम । तत्त्वमादं[6] रूत्वा सर्वान्मिलान्व्यापादय । कौलिक आह । सुभगे कियन्मात्रास्ते[7] तव पितुः शत्रवः । तद्विश्वस्ता भव क्षणेनापि सुदर्शनचक्रेण सर्वान्मिलशः[8] खण्डयिष्यामि । अथ गच्छताकालेन समस्तदेशः शत्रुभिर्व्याप्तः[9] । अस्य केवलं स राजा प्राकारशेषः[10] कृतः । तथापि वासुदेवरूपधरं[11] कौलिकमजानन्राजा नित्यमेव विशेषतः कर्पूरागरुकस्तूरिकादिपरिमलविशेषान्नानाप्रकारवेषभक्ष्यपेयांश्च प्रेषयेद्दुहितुमुखेन[12] तमूचे । भगवन्प्रभातं[13] नृनं स्थानभङ्गो भविष्यति यतो यवसेन्धनक्षयैः संजातस्तथा सर्वोपि जनः

---

१ Living २ Having joined together ३ Declared war with him. ४ Through the mouth of, through the Queen. ५ You being our daughter. ६ What, is it proper that &c. ७ You should request your husband so that &c. ८ Is despised, defeated. ९ How great a measure, of what account, are they? किय-मात्रा = किय-ता मात्रा येषां ते. ब. १० With the discs called सुदर्शन. ११ Shall cut them to pieces as small as (तिल) se-ame, that is, shall cut them into small pieces. १२ Occupied १३ The king had only the fortress out of the kingdom left to him अस्य राज्ञः देशस्य. प्राकारशेषः = प्राकार एव शेषः यस्य. ब. १४ Not knowing that it was the कौलिक who appeared in the disguise of Vasudeva. १५ Fragrant things such as comphor, aloe, musk and others. कर्पूरागरुकस्तूरिका आदयः येषां तान् (परिमल विशेषान्) ब. १६ Consisting also of various sorts of garments, eatables and drinkables. This is also ब. and an adjective of कर्पूरा...विशेषान्. नाना प्रकाराणि वेषभक्ष्याणि पेयानि च येषु तान्. १७ प्रेषयत् (Sending) having for its object कर्पूरा.. विशेषान्; and विशेषतः especially, as special gifts on the present occasion. १८ Indeed or certainly in the morning. १९ We shall lose our place (fortress). २० The supply of fodder and fuel is over or has fallen short.

प्रहारैर्जर्जीरतदेहः संक्षीणो योद्धुमक्षमः प्रचुरैर्मृतश्च । तदेवं ज्ञात्वात्रैव काले यदुचितं भवति तद्विधेयमिति । तच्छ्रुत्वा कौलिकोप्यचिन्तय-त्तस्थानभङ्गे जाते ममानया सह वियोगो भविष्यति तस्मादरुहमा-रुह्य सायुधमात्मानमाकाशे दर्शयामि । कदाचिन्मां वासुदेवं मन्य-मानास्ते माशङ्का राज्ञो योद्धृभिर्हन्यन्ते । उक्तं च ।

[1]निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फणा ।
विषं भवतु मा भूद्वा फटाटोपो भयंकरः ॥ २०४ ॥

अथवा मम स्थानार्थे [2]उद्यतस्य मृत्युर्भवति तथापि सुन्दरतरं[3]मम । उक्तं च ।

[4]गवामर्थे ब्राह्मणार्थे स्वाम्यर्थे स्त्रीजनेथवा ।
स्थानार्थे यस्त्यजेत्प्राणांस्तस्य लोकाः सनातनाः ॥ २०५ ॥

एवं निश्चित्य प्रत्यूषे [5]दन्तधावनं विधाय तामूचे । सुभगे समस्तै[6]-शत्रुभिर्हतैरन्नं पानं चास्मादयिष्यामि । किं बहुना । त्वयापि सह

---

१ Exhausted in body by the wounds (received in defending the fort). २ Unable. ३ And many are killed or have fallen. ४ अवकाल = अवसर-काले. ५ Let that which is suitable to the occasion be done. ६ Let me show myself armed in the sky. The present Ind. used for the Imperative. ७ Full of fear (thinking me to be Vasudeva himself). ८ The king's soldiers. ९ Even that snake who has no poison should spread out his hood fully, there may or may not be poison, but the very spreading of the hood is terrible to look at. The verse as seen elsewhere is—निर्विषेणापि कर्तव्या सर्पेण महती फटा । विषं भवतु वा मास्तु फटाटोपो भयंकरः ॥ In the verse in the book the two words फणा and फटा are, therefore, synonymous. १० Ready for or intent on saving the place of the king. ११ अथवा तथापि याहि तथा. If then. १२ More pleasant, much better, (than, of course, the destruction of the enemies by the king's soldiers) १३ The good or happy world is the eternal place of residence of him who will sacrifice his life for the sake of cows, Brâhmans, the master, a woman, and a place of residence. १४ Washing the teeth. १५ When all the enemies are killed. This may be considered as an instance of the Instrumental absolute in Sanskrit, and may be rendered by समस्तेषु शत्रुषु हतेषु.

संगमं त[1] : करिष्यामि । परं वाय्वस्त्रया निजघिता यत्त्वया प्रभाते सर्वसैन्येन सह नगरान्निष्क्रम्य योद्धव्यमहं चाकाशस्थस्त्वन्निस्तेजसः[2] करिष्यामि अथास्त्रेण भवता हन्तव्याः । यदि पुनरहं तान्त्वयमेव मूर्च्छयामि तदापि पापात्मनां वैकुण्ठाया गतिः स्यात् । तस्मात्ते तथा कर्तव्यं यथा पलायन्तो[3] हन्यमानाः स्वर्गं न गच्छन्ति । सापि तदाकर्ण्य पितुः समीपं गत्वा सर्वं वृत्तान्तं न्यवेदयत । राजापि तस्या वाक्यं श्रद्दधानः पत्युषे समुत्थाय सुसंनद्धसैन्यो युद्धार्थं निर्जगाम । कौलिकोऽपि मरणकृतनिश्चयः[4] सर्वायुधसैन्यसमेतो रथमारुह्य युद्धाय प्रस्थितः । अत्रान्तरे भगवता नारायणेनातीतानागतवर्तमानवेदिना स्मृतमात्रो वैनतेयः समीपे विहस्य प्रोक्तः । भो गरुत्मन् जानामि त्वं यन्मम रूपेण कौलिको दारुमयगरुडे समारुह्य राजकन्यां कामयते । सोऽब्रवीत् । देव सर्वं ज्ञायते तच्चेष्टितमेव । तत्किं कुर्मः सांप्रतमेव । श्रीभगवानाह । अद्य कौलिको मरणे कृतनिश्चयो विहितनियमो युद्धार्थं विनिर्गतः । स नूनं प्रधानसैन्यपरिग्रहतो

---

१ Should be told or informed. Pot. Passive P. of वच् २ P. ३ Should fight ४ Remaining in the sky ५ Destitute of energy निर्गतं तेजः यस्मात् स. ब. ६ With ease, easily. ७ Kill or destroy ८ Evil-minded, or wicked. ९ Will go to, or obtain Paradise or the world of Vishnu for being killed while fighting with the enemy. १० They should be so dealt with or treated ११ Being killed while running from the battle-field. पलायन्त पलायमानाः Pre. P. of पलाय् (भ्वा+३) to run — here used in the Para-mahada. १२ With his army well armed or equipped. सह सन्नद्धं सैन्यं यस्य ब. १३ Determined to die in battle. स. त. १४ Bow in hand चापः पाणौ यस्य १५ Moving in the sky. गगणे गतिर्यस्य. ब १६ Knowing the past, the future (अनागत) and the present This is an इयदर्थ Comp. (अतीतं च अनागतं च वर्तमानं च) अतीतानागतवर्तमानानि वेत्ति. १७ Being only remembered, as soon as he was remembered. १८ Arrived. P. P. of आप with सम and प्र १९ His tricks or movements. २० Now, for the present. २१ One who has taken upon himself a vow. विहितं नियमं येन. ब. २२ Being struck with an arrow by a powerful warrior—प्रधान chief, and hence, powerful, brave.

धनमेष्यति । तस्मिन्हते सर्वो जनो नृपं द्वेष्यति यत्पभूतक्षतिर्भविष्यति । तस्मात्त्वं गरुडश्च निपातितः । ततः परं लोक आत्मनः पूजां न करिष्यति । ततस्त्वं द्रुततरं तत्र दारुणं गरुडे संक्रमणं कुरु । अहमपि कौलिकशरीरं आवेशं करिष्यामि येन स शत्रून्व्यापादयति । ततश्च शत्रुवधादावयोर्माहात्म्यवृद्धिः स्यात् । अथ तथेति प्रतिपन्ने श्रीभगवान्नागयणस्तच्छरीरं संक्रमणमकरोत् । ततो भगवन्माहात्म्येन गगणस्थः स कौलिकः शङ्खचक्रगदाचापचिह्नितः क्षणादेव लीलयैव सर्वानपि प्रधानक्षत्रियान्निस्तेजसमश्वकार । ततस्तेन राज्ञा स्वसैन्यपरिवृतेन जिता निहताश्च ते सर्वेपि शत्रवः । जनश्च लोकमध्ये प्रवादो यथानेन विष्णुजामातृप्रभावेण सर्वे शत्रवो निहता इति । कौलिकोपि तान्हतान्दृष्ट्वा प्रमुदितमना गगणादवतीर्णः सभ्यावद्राजामात्यपौरलोकास्ते नगरवास्तव्यं कौलिकं पश्यन्ति ततः पृष्टः किमेतदिति । ततः सोपि मूलादारभ्य सर्वं प्रावृत्तान्तं न्यवेदयत् । ततश्च कौलिकमाहसानुरञ्जितमनसा शत्रुवधदत्ततेजसा राज्ञा सा राजकन्या सकलजनप्रत्यक्षं विवाहविधिना तस्मै समर्पिता देशश्च प्रदत्तः । कौलि-

---

१ Death. २ He being killed, when he is killed. ३ Having come together, conjointly. ४ Make an entrance into, or enter into. ५ Entrance. ६ Our greatness or importance will be heightened. ७ That being agreed to (by Garuda). ८ By the greatness of the god. भगवत्. महात्म्येन. ष. त. ९ In a moment. १० With ease, easily. Cf. सुखेन. ११ All the enemies *without a single exception* (आदि) were defeated and slain. १२ There was a talk among people, it was openly talked. १३ By the power of his son-in-law, Vishnu. विष्णुरेव जामाता. क. १४ Delighted at heart. १५ Descended. Here the sentence ought to end. १६ When the king, the ministers and citizens saw that he was a weaver living in the town. नगरवास्तव्यं=नगरे वास्तव्यं यस्य तम्. ब. १७ From the beginning. १८ Previous account. १९ The king whose mind was diverted by the adventurous disposition of the weaver, and who had obtained new vigour by the destruction of the enemies. २० In the presence of all people. २१ And a country was assigned to him for his sustenance.

कोपि तया सार्धं पञ्चप्रकारं जीवलोकमात्रं विषयसुखमनुभवन्कालं निनाय ॥

अतस्तूच्यते सुप्रयुक्तस्य कर्मण्यपि ।

करटक आह। अथैवंविधे व्यतिकरे किं कार्यमावाभ्याम्। दमनक आह। एवंविधेपि समये मम बुद्धिस्फुरणं भविष्यति येन प्रभोः संजीवकं विश्लेषयिष्यामि। उक्तं च।

[1]एकं हन्यान्न वा हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता ।
बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् ॥ २०६ ॥

करटक आह। यद्यपि ते बुद्धिप्रागल्भ्यं तथापि त्वं पिङ्गलकात्तं वियोजयितुमसमर्थ एव। दमनक आह। भ्रातः असमर्थोपि समर्थ एव। उक्तं च।

[10]उपायेन हि यत्कुर्यान्न शक्यं पराक्रमैः ।
काक्या कनकसूत्रेण कृष्णसर्पो निपातितः ॥ २०७ ॥

करटक आह। कथमेतत्। सोब्रवीत्।

॥ कथा ६ ॥

कस्मिंश्चित्प्रदेशे महातरौ वायसदंपती प्रतिवसतः स्म। अथ तयोः

---

१ The essence of this worldly existence. २ The happiness derived from sensual enjoyments. ३ Therefore, it is said &c. ४ Such being the state of things. ५ The flashing forth of the intellect. ६ Separate, alienate. 2nd Fut. of caus. of विश्लिष् 4 P. with वि. ७ The arrow discharged by an archer may or may not hit a man, but the talent used (lit. hit. forth) by a talented man will hit even a kingdom together with the king. ८ The skill or proficiency of talent. ९ The same as विश्लेषयिष्यामि 6 above. १० That which one can accomplish by remedies, is not possible to do (कर्तुम्) by valour; a female crow destroyed a black-serpent by means of a gold cord or string (used as an ornament). Another reading for उपायेन हि यत्कुर्यात् is उपायेन हि यच्छक्यम्. ११ A crow.

प्रसवकाले वृक्षविवरगोचरिकम्य कृष्णसर्पः सदैव तदपत्यानि भक्षयति । ततस्तौ निर्वेदादन्यवृक्षमूलनिवासिनं प्रियसुहृदं शृगालं गत्वोचतुः । भद्र किमेवंविधे संजाते तावयोः कर्तव्यं भवति । एष तावदुष्टात्मा कृष्णसर्पो विवरगोचरिगत्यावयोर्बालकान्भक्षयत्येव । तत्कथ्यतां तद्रक्षार्थं कश्चिदुपायः ।

[1]यस्य क्षेत्रं नदीतीरे भार्या च परसंगता ।
समर्पे च गृहे वासः कथं स्यात्तस्य निर्वृतिः ॥ २०८ ॥

अन्यच्चास्माकमपि तत्रस्थानां प्रतिदिनं प्राणसंशयः । स आह । नात्र विषये विषादः कार्यः । नूनं स लुब्धो नोपायमन्तरेण वध्यः स्यात् ।

[12]उपायेन जयो यादृग्रिपोस्तावन्न हेतिभिः ।
उपायज्ञोऽल्पकायोपि न शूरैः परिभूयते ॥ २०९ ॥

---

१ At the time of delivery or bringing forth young ones. २ A hollow. ३ Their young ones. तयोरपत्यानि. Here तयो stands for the masculine and feminine. It is an एकशेषद्वंद्व. ४ Through sorrow or dejection of spirits. ५ Residing at the root of another tree. ६ Dear friend. ७ Such being the case; when we are thus circumstanced. ८ For their protection, for saving them. तेषां रक्षार्थम्. ष. त. ९ How can he, whose abode is situated on the banks of a river, whose wife is attached to another (paramour), and who lives in a house inhabited by snakes, have happiness or ease? परसंगता. त. त. १० While living there. ११ Danger to life. संशय meaning doubt, fear &c. is of frequent occurrence in Sanskrit. १२ Sorrow, [illegible] १३ In this case. अत्र = अस्मिन्. Without a remedy. अन्तरेण and अन्तरा govern the accusative. See Guide. १४ That much victory, which is obtained against an enemy by making use of a remedy is not obtained by means of swords (हेतिभिः); one who knows a remedy is not defeated by brave persons though he be small in body or bulk. Here यादृक् ought to have been followed by its usual correlative तादृक्, or in place of यादृक् one would expect यावान् to correspond with तावान्. उपायं जानातीति उपायज्ञः. उप.; अल्पकायः ब.

तथा च । भक्षयित्वा बहून्मत्स्यान्कृतमाधममध्यमान् ।
अतिलौल्यात्तृकः कश्चिन्मृतः कर्कटकग्रहात् ॥ २१० ॥
तावूचतुः । कथमेतत् । सोऽब्रवीत् ।

॥ कथा ७ ॥

अस्ति कस्मिंश्चित्प्रदेशे नानाजलचरसनाथं सरः । तत्र च कृताश्रयो बकः एकः वृद्धभावैमपागतो मत्स्यान्यापादयितुममर्थः । ततश्च क्षुत्क्षामकण्ठः सरस्तीरे उपविष्टो मुक्ताफलसदृशैरश्रुपवाहैर्धरातलमभिषिञ्चन्रुरोद । एकः कुलीरकः नानाजलचरसमेतः समेत्य तस्य दुःखेन दुःखितः सादरमिदमुवाच । मामे किमद्य त्वयाहारवैचित्र्यानुष्ठीयते । केवलमश्रुपूर्णनेत्राभ्यां मुखेनैवमेव स्थीयते । स आह । वत्स सत्यमुपलक्षितं भवता । मया हि मत्स्यादनं प्रति परमवैराग्यतया सांप्रतं प्रायोपवेशनं कृतं तेनेहं समीपगतानपि मत्स्यान्न भक्षयामि । कुलीरकस्तच्छ्रुत्वा प्राह । किं तद्वैराग्यकारणम् । स प्राह । वत्स अहमस्मिन्सरसि जातो वृद्धिं गतश्च । तत्रमयैतच्छ्रुतं यद्दादशवार्षि-

---

१ Having devoured various sorts of fishes, viz., the best, the lowest and the middling, a crane perished through excess of greed, being seized by a crab or by reason of the seizure (यह) by a crab. २ Full of various water animals. नानाजलचरैः सनाथं स. त. ३ Residing, dwelling. कृतः आश्रयः येन. ब. ४ Reduced to the state of old age, become old. ५ Wetting the ground with tears falling down in drops resembling pearls. ६ A crab. ७ Accompanied with various acquatic animals. ८ Having come together. Here सम seems to have no propriety of meaning as समेत्य expresses the sense of it. ९ Grieved at his grief, sympathizing with him in his grief. १० A term of address meaning uncle. ११ The action of taking food, eating &c. १२ Remain sighing. नि श्वासेन सहितेन. ब. १३ Marked; observed. १४ Great absence of desire as regards the devouring of fish. परमवैराग्यता abstract noun from परमविरागः परमः विरागः यस्य. ब. १५ Abstaining from food and awaiting the approach of death. १६ For that reason. १७ Born and brought up. १८ Lasting for a period of 12 years; an adjective from द्वादशवर्ष by the taddhita affix इक.

क्यनावृष्टिः संपद्यते[1] । मा । कुलीनक आह[2] । तस्मात्तच्छ्रुतम् । धक आह[3] । दैवज्ञमुखात् । यतः शनैश्चरो रोहिणीशकटं भित्त्वा भौमश्च शुक्रश्च प्रयास्यति । उक्तं च वराहमिहिरेण[4] ।

यदि रोहिण्याः शकटं भिनत्ति रविनन्दनो गगणवीथ्याम्[5] ।
द्वादश वर्षाणि तदा न हि वर्षति वासवो भूमौ[6] ॥ २११ ॥

तथा च । प्राजापत्ये शकटे भिन्ने[7] रूक्षेव पातकं वसुधा[8] ।
भस्मास्थिशकलकीर्णा कापालमिव व्रतं धत्ते[9] ॥ २१२ ॥

तथा च । रोहिणीशकटमर्कनन्दनश्चेद्भिनत्ति रुधिरोथवा शशी[10] ।
किं वदामि तदनिष्टसागरे संक्षयं जगदशेषमुपैति[11] ॥२१३॥

तदेतन्मरः[12] स्वल्पतोयं वर्तते । शीघ्रं शोषं यास्यति[13] । अस्मिंश्च[14] शुष्के

---

१ Absence of rain ; drought. २ Is close (लगना) at hand, is closely impending. ३ From an astrologer or fortune-teller. ४ The planet शनि, Saturn. ५ The constellation Rohini in the form of a cart. ६ The planets Mars (मंगल) and Venus. ७ A very famous Indian astronomer, who flourished in the 6th century A. D. ८ If the *son of Ravi* (Saturn) crosses the cart of Rohini in his passage through the sky, Indra does not send down rain on the earth for twelve years. (भिनत्ति lit. breaks through.) ९ When the cart of Prajâpati (the cart of Rohini, of which Prajâpati is the deity) is passed through (भिन्ने), the Earth being covered with ashes and pieces of bones, as if it has committed some sin, assumes the vow of a skull-bearer (a devotee of Śiva). The earth is here compared to a कापालिक by reason of its being strewed with the ashes and bones of the persons who have died in consequence of the drought. A कापालिक is one who covers his body with ashes and carries in his hand a human skull to carry alms in as an atonement for his sin. १० If either the son of the sun (अर्क) that is, Saturn, Mars or the Moon passes through the cart of Rohini, what should I say with respect to the evils that arise therefrom ? The whole earth goes to destruction or is destroyed. तदनिष्टसागरे = तस्यानिष्टस्य सागरे. with regard to the numberless evils that arise. Here तत् refers to the fact of the Saturn passing through &c. अशेषं = नास्ति शेषं यस्य. ह. Entire, whole. ११ Is a, Bah. Comp. १२ Will be dried up. १३ When it is dried up.

A

POPULAR EDITION

OF THE

FIRST TANTRA

OF

VISHNUSARMAN.

(Containing a full Glossary and a literal translation of the verses occurring in the Text.)

BY

MAHADEVA SHIVARÁMA ÁPTE, B.A.,

1st Assistant Master, High School, Satara.

PUBLISHED BY HARI NARAYAN GOKHALE,

Manager Arya-Bhushana Press,

Poona.

All rights reserved by the publisher.

1894.

PRINTED AT THE *Arya-Bhúshana* PRESS, POONA.

यैः महाहं वृद्धिं गतः सदैव क्रीडितश्चैते सर्वे तोयोभावाभावा[1] यास्यन्ति । तेषां वियोगं द्रष्टुमहममर्थः । तेनैतत्प्रायोपवेशनं कृतम् । मांप्रति सर्वथा स्वल्पजलाशयानां जलचरा गुरुजलाशयेषु स्वस्वैजनैर्नीयन्ते केचिच्च मकरगोधाशिशुमारजलहस्तिप्रभृतयः स्वयमेव गच्छन्ति । अत्र पुनः सरसि ये जलचरास्ते निश्चिन्ताः सन्ति तेनाहं विशेषाद्वार्हिमि यद्वीजशेषमात्रमप्यत्र नोद्गरिष्यति । ततः स तदाकर्ण्यान्येषामपि जलचराणां तनय्य वचनं निवेदयामास । अथ ते सर्वे भयत्रस्तमनसो मत्स्यकच्छपप्रभृतयस्तमभ्युपेत्य पप्रच्छुः । माम अस्मि कश्चिदुपायो येनास्माकं रक्षा भवति । बक आह । अस्यस्य जलाशयस्य नातिदूरे प्रभूतजलमनाथं सरः पद्मिनीखण्डैमण्डितं यच्चतुर्विंशत्यापि वर्षाणामवृष्ट्या न शोषमेति । तयाहं मम पृष्ठं कश्चिदारोहति तदहं तं तत्र नयामि । अथ ते तत्र[12] विश्वाममापन्नास्तात मातुल भ्रातरिति ब्रुवाणा अहं पूर्वमहं पूर्वमिति ममन्तान्परितस्थुः । सोपि दुष्टाशयः क्रमेण तान्प्रभूतमांसान्य जलाशयस्य नातिदूरे शिलां[14] मेमांसाय तस्यामाक्षिप्यं[15] स्वेच्छया भक्षयित्वा भूयोपि

---

१ Played, sported. P. P. of क्रीड् used actively. २ Through the absence or want of water. ३ The water-animals living in small ponds or reservoirs of water. स्वल्पजलाशयाश्च. क. ४ By their respective relatives. ५ A large water-lizard. ६ The Gangetic porpoise. ७ Water-elephant. ८ अत्र सरसि = In this lake. ९ Free from anxiety or care. १० For that reason, *viz.*, that expressed by यत् following. ११ For not even a seed of them will remain here or will be left here. उद्गरिष्यति should be taken in the passive sense = उद्गरिष्यते. वीजशेष-वीजमेव शेषः. क. १२ The fish, tortoise and others. मत्स्यकच्छपी प्रभृतौ येषां ते. ब. १३ Not far from this lake. १४ Adorned with a multitude of lotus-plants. १५ Absence of rain, drought. १६ तत्र = तस्मिन् &c. Those who put confidence in him; in whom was engendered confidence about him. १७ Stood around him saying I first, I first, that is, take me first, take me first. १८ Of evil or wicked intention. दुष्ट आशयः यस्य. १९ Having reached. २० Having dashed.

जलाशयं समासाद्य जलचरगणं मिथ्यावर्णनादेशकैर्मनसि रञ्जयन्नित्यामिवाहारवृत्तिमकरोत् । अन्यस्मिन्दिने स्थ कुलीरकेणोक्तः । माम मया सह ते प्रथमः स्नेहसंभाषः संजातः । तत्किं मां परित्यज्यान्यान्नयसि । तस्मादद्य मे प्राणत्राणं कुरु । तदाकर्ण्य सोपि दुष्टाशयश्चिन्तितवान् । निर्विण्णोहं मन्त्यमांसादनेन । तदद्यैतं कुलीरकं व्यञ्जनस्थाने करोमि । इति विचिन्त्य तं पृष्ठे समारोप्य तां वध्यशिलामुद्दिश्य प्रस्थितः । कुलीरकोपि दूरादेवास्थिपर्वतं शिलाश्चयमवलोक्य मन्त्यास्थानि परिज्ञाय तमपृच्छत । माम किमेतन्न जलाशयः । मदीयभाग्यातिशयान्नन्दं तत्कथयं । सोपि मन्दधीर्जलचरोयमिति मत्वा स्थले न प्रभवतीति सस्मितमिदमाह । कुलीरक कुतोन्यो जलाशयः । मम प्राणयात्रेयम् । तस्मात्समर्पयात्मानमो भीष्टदेवता । त्वामप्यस्यां शिलायां निक्षिप्य भक्षयिष्यामि । इत्युक्तवति तस्मिन्सध्वदर्नदंशाद्वयेन मृणालेनालम्बलायां मृदुग्रीवायां गृहीतो मृतश्च । अथ स तं बकपतिं समादाय शनैः शनैस्तज्जला-

---

१ By giving them (जलचर) false account of things. २ Like the usual one. ३ One day (it does not mean exactly the next day). ४ Friendly discourse ५ The saving of life. आत्मपाल ६ Save my life. ७ I am disgusted with eating the flesh of fishes. ८ Use (him) as condiment or sauce ९ The stone of execution, that is, the stone on which he dashed his prey before eating it. तत्र has no force of the passive here. १० Towards. ११ A heap of bones. ११ Lying on the stone. शिला आसन्न यस्य स (शिलापर्वतं) ब. १२ How far, how remote. १३ Greatly fatigued. १४ Dull-headed, of dull intellect. मन्दधीर्यस्य. ब. १५ Has no power on land; is powerless on land. Here understand मन्या after मन्यवतीति. १६ Subsistence, maintenance. १७ Let your desired or tutelary deity be remembered; make yourself ready for death by offering your last prayers to your deity. १८ With two teeth of his mouth. स्व here refers to the कुलीरक. १९ As white as the stalk of a lotus. मृणालनाल इव धवला. क. २० Was seized and perished. Here there is a violation of the rule of Syntax, viz., the subject of the Loc. absolute (construction) cannot be the subject of the principal sentence.

शयम्[1]समाद् । ततः सर्वैरेव जलचरैः[2] पृष्टः । भोः कुलाग्रक किंनिमित्तम्[3]स्वं पश्चादायातः । कश्चित्कारणं तिष्ठति[4] । न मातुलोपि नायातः । तत्किं चिरयसि[5] । वयं सर्वे सोत्सुकाः[6] कृतक्षणास्तिष्ठामः[7] । एवं तैरभिहितं कुलाग्रकोपि विहस्यावाच । मृर्खाः सर्वे जलचरास्तेन मिथ्यावादिना वञ्चयित्वा नातिदूरं शिलातले प्रक्षिप्य भक्षिताः । तन्मयायुःशेषतया तस्य विश्वासघातकस्याभिप्रायं ज्ञात्वा प्रीत्या यमानीता[8] । तदलं संभ्रमेण । अधुना सर्वजलचराणां क्षेमं[9] भविष्यति॥

अतोहं ब्रवीमि भक्षयित्वा बहून्मत्स्यानिति ।

वायस आह । भद्र तत्कथय कथं स दुष्टमर्पो वधमुपैष्यति[10] । शृगाल आह । गच्छतु भवान्किंचिन्नगरं राजोधिष्ठानम[11] । तत्र कस्यापि धनिनो राजामात्यादेः[12] प्रमादिनः कनकसूत्रं[13] हारं[14] वा गृहीत्वा तत्कोटरे[15] प्रक्षिप येन सर्पस्तद्ग्रहणेन वध्यते[16] । अथ तत्क्षणात्काकः काकी च तदाकर्ण्यात्मिच्छयोत्पतितौ[17] । ततश्च काकी किंचिन्मरः

---

१ Reached, approached that pond. Here तज्जलाशय cannot be a Genitive Tatpurusha, but it is कमेधाय तज्जलाशयम् २ With what object in view, for what purpose? किंनिमित्त यस्य ३–किंनिमित्तः. ३ Come back, returned. ४ Is there any cause in your return that concerns our welfare? Here कश्चित् is to be understood after तिष्ठति. ५ Why do you then delay telling us what motive has induced you to come back. ६ We are all very anxious and waiting impatiently for the right moment. सोत्सुका and कृतक्षणाः व. ७ Liar. ८ As I am yet destined to live by reason of the remainder of my life. ९ Then enough of haste or rashness अल (enough) governs generally the Instrumental and sometimes the absolutive or Infinitive of purpose, *e. g.* अलमन्यथा गृहीत्वा &c. १० Safety, welfare ११ Go to or near: meet with. १२ The place of residence of a sovereign or his capital. १३ Of a king. minister &c. who may be careless. राजामात्यादेः राजामात्यो आदौयस्य. व. १४ A string or garland of gold. १५ Wreath, garland. १६ तस्य कोटरे in his hole. १७ For having taken it away. १८ Of their own will, of their own accord. १९ Flew up.

प्राप्य यावत्पश्यति तावत्तन्मध्ये कस्यचिद्राज्ञोन्तःपुरं जलाशयं न्यस्त-कनकसूत्रं मुक्तमुक्ताहारवस्त्राभरणं जलक्रीडां कुरुते । अथ सा वायसी कनकसूत्रमेकमादाय स्वैगृहाभिमुखं ततस्थे । तैतश्च कंचुकिनो वैयग्घराश्च तत्रीयमानमुपलक्ष्य गृहीतलगुडाः सत्वरमनुययुः । काकयपि सर्पकोटरं तत्कनकसूत्रं प्रक्षिप्य सुदूरमवस्थिता । अथ यावद्राजपुरुषास्तं वृक्षमारुह्य तैत्कोटरमवलोकयन्ति तावत्क्रुण्णसर्पः प्रसारितभोगैस्तिष्ठति । ततस्ते लगुडप्रहारेण हत्वा कनकसूत्रमादाय यैथाभिलषितं स्थानं गताः । वायसदंपती अपि ततः परं सुखेन रमतः॥ अतोहं ब्रवीम्युपायेन हि यत्कुर्यादिति ।

तत्र किंचिदिह बुद्धिमतामसाध्यमस्ति । उक्तं च ।

[13]यस्य बुद्धिर्बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम् ।
वने सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥ २१४ ॥

करटक आह । कथमेतत । स आह ।

॥ कथा ८ ॥

कस्मिंश्चिद्वने भासुरको नाम सिंहः प्रतिवसति स्म । अथासौ

---

१ As soon as; no sooner than. २ The ladies of the female apartments collectively. ३ Near the water. जलस्य आसन्नम्. ष. त. ४ Who had put off or laid aside their gold strings &c. Who had taken off their persons, their pearl-necklaces, clothing and decorations. This and the preceding are both Bah compounds. ५ Towards her own residence स्वगृहस्याभिमुखे यथा स्यात्. अव्ययी. ६ The eunuch attendants on the harem. ७ Who had taken cudgels in their hands. गृहीता लगुडा यैस्ते ब. ९ It may either mean, तस्य कोटरे = सर्पस्य कोटरे or तत् कोटर may mean-that hollow, तत् being a demonstrative pronoun. १० Who had spread out his hood. प्रसारितः भोगः यैस्ते. ब. ११ To the place desired (by them). १२ He who has talent, has power; whence can one, void of talent, have power? A lion intoxicated with pride in a forest was destroyed by a hare. यस्य बुद्धिर्बलं तस्य > Cf. the English " *knowledge is power.*"

वीर्यातिरेकात्[1] नित्यमेवानेकान्मृगशशकादीन्यान्[2] पापान्[3] परान्[4] । अथान्ययुस्तेन[5] जाः सर्वे मार्गवराहमहिषशशकाद्याः मिलित्वा तमभ्युपेत्य प्रोचुः । स्वामिन् किमनेन सकलमृगवधेन नित्यमेव यतस्तवैकेनापि मृगेण तृप्तिर्भवति । तत्किंयतामस्माभिः सह समयधर्मः । अद्यप्रभृति तवाहारार्थमस्माकं[6] प्रतिदिनमेको मृगो भक्षार्थं समेष्यति । एवं[7] कृते तव[8] तावत्प्राणयात्रा कृत्स्ना[9] विनापि भविष्यत्यस्माकं च पुनः सर्वोच्छेदनं[10] न स्यात् । तदत्र राजधर्मोनुष्ठीयताम् । उक्तं च ।

[11]शनैः शनैश्च भोक्तव्यमुपभुक्तं यथाबलम् ।
समायनमिवाप्नोति पुष्टिं परमां व्रजेत् ॥ २१५ ॥

[12]विधिना मन्त्रयुक्तेन रूक्षापि मथितापि च ।
प्रयच्छति फलं भूमिररणीव हुताशनम् ॥ २१६ ॥

---

१ Through the excess of trength २ Deer, hare and others. मृगशशकादीन् आदौ यथा तान् (प्राणिनः) च ३ Did not cease killing, *i. e.*, went on killing, continuously killed. ४ Born *in his* (lion's) *forest* or *in that forest*. In the first case तत्र is a प. त., while in the other it is a क. ५ Deer, boar, buffalo, hare and others सङ्घशशवराहमहिषशशकाः आदयः यथा त. ब. ६ What is the good of this destruction of all beasts. ७ A contract, a bargain, a treaty. ८ While you are sitting here, that is, without your moving from your place. ९ In the order of our kinds. १० Every day. दिने दिने = प्रतिदिनम्. अव्य. ११ First, as regards yourself. १२ Without any trouble at all. १३ But further, as regards ourselves. १४ The total destruction or extirpation of all. सर्वेषामुच्छेदनम्. १५ That wise man, who gradually enjoys his kingdom according to his strength will attain to great prosperity, as a person attains nourishment of the body by taking *a medicine that prolongs life* (रसायन = रस and अयन). १६ A piece of land though sterile, yields fruit when it is cultivated according to the proper mode (मंत्रयुक्तेन विधिना), as the *Arani* (two pieces of wood used in kindling the sacred fire), though rough, gives fire (हुताशनं) when it is handled or churned according to the rite accompanied with the Vedic hymn.

[1]प्रजानां पालनं शस्यं स्वर्गकोशस्य वर्धनम् ।
पीडनं धर्मनाशाय पापायायशसे स्थितम् ॥ २१७ ॥
[2]गोपालेन प्रजाधेनोर्वित्तदुग्धं शनैः शनैः ।
पालनात्पोषणाद्ग्राह्यं न्याय्यां वृत्तिं समाचरेत् ॥ २१८ ॥
[3]अजामिव प्रजां मोहाद्यो हन्यात्पृथिवीपतिः ।
तस्यैका जायते तृप्तिर्न द्वितीया कथंचन ॥ २१९ ॥
[4]फलार्थी नृपतिर्लोकान्पालयेद्यत्नमास्थितः ।
दानमानादितोयेन मालाकार इवद्रुमान् ॥ २२० ॥
[5]नृपदर्पो धनस्नेहं प्रजाभ्यः सहरन्नपि ।
अन्तरम्यैर्गुणैः शुभ्रैर्लक्ष्यते नैव केनचित् ॥ २२१ ॥

१ The protection of the subjects is praiseworthy and increases *the chances of obtaining heaven* (स्वर्ग) and also the treasure; while their oppression tends to the destruction of religion, and to sin and infamy (यशसे may be taken as a कर्मधारय as यशसे एव कोशः which means treasure in the form of heavenly bliss स्थितम with the dative meaning leads to, results in; Cf. तं स्वराद्याय in verse 2. २ A cowherd (गोपाल a king) in the shape of a king should take the milk (wealth) from the cows (of subjects) gradually by protecting and nourishing them (cows, subjects) and thus he should have recourse to a just or righteous path. प्रजाधेन and धनदुग्ध are रू, a king being compared to a cowherd. ३ That king who through folly kills his subjects like a sheep, has satisfaction only once and never for a second time. हन्यात् oppress to death, kill. एकतृप्तिः one gratification, *viz*, when killed. ४ A king wishing to get fruit (revenue) from the subjects, should protect them with great efforts by giving them gifts and honor, as a gardener who wishes to get fruit from the shoots of trees should tend them by giving them manure, water and pruning them with great exertions. Here a king is compared to a gardener. यत्नमास्थितः standing on efforts, making efforts. ५ A king, like a lamp, though he takes revenue from the subjects as the lamp does oil, is never observed to do so by reason of his bright intrinsic merits, as the lamp attracting oil by the wicks (गुणैः) is not seen to do so as it does imperceptibly. शुभ्र white, unsullied.

[1]यथा गौर्दुह्यते काले पाल्यते च तथा प्रजाः।
सिच्यते चीयते चैव लता पुष्पफलप्रदा ॥ २२२ ॥
[2]यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभिरक्षितः।
फलप्रदो भवेत्काले तद्वल्लोकः सुरक्षितः ॥ २२३ ॥
[3]हिरण्यधान्यरत्नानि यानानि विविधानि च।
तथान्यदपि यत्किंचित्प्रजाभ्यः स्यान्महीपतेः ॥ २२४ ॥
[4]लोकानुग्रहकर्तारः[5]प्रवर्धन्ते नरेश्वराः।
लोकानां संक्षयाच्चैव क्षयं यान्ति न संशयः ॥ २२५ ॥

अथ तेषां तदाकर्ण्य भासुरक आह। अहो सत्यमभिहितं भवद्भिः परं यदि ममाप्युपविष्टस्यात्र नित्यमेव नैकः श्वापदः समागमिष्यति तन्नूनं सर्वानपि भक्षयिष्यामि। अथ ते तथैव प्रतिज्ञाय निर्वृतिभोजस्तत्रैव वने निर्भयाः[7] पर्यटन्ति। एकश्च प्रतिदिनं क्रमेण याति। वृद्धो वा वैराग्ययुक्तो वा शोकग्रस्तो वा पुत्रकलत्रनाशभीतो

---

१ As a cow is milked and fed at the proper time, so are the subjects; a creeper which yields flowers and fruits is watered and gathered (fruits are gathered from it). The meaning is, that if the king wishes to derive revenue from the subjects, he must protect them, as a cow is fed and a creeper is watered. पुष्पं च फलं च पुष्पफले ते ददातीति. उप. २ As a seed-germ though small, when protected with efforts, yields fruit in time, so do subjects (give fruit in the shape of tribute) when well protected. तद्वल्लोकः supply after it फलप्रदः भवेत्. ३ Gold, corn and jewels and various kinds of vehicles and so also everything else, is obtained by the king from the subjects. Supply स्यात् or भवेत् after यत्किंचित्. ४ *The Lords of men* (kings) who show favour to the people, prosper, and there is no doubt that by the destruction of the people they (themselves) are destroyed. ५ Enjoying happiness. भाज् (from भज् 1 A.) has this sense, as a latter part of compounds. ६ तस्मिन् एव = तस्मिन्नेव. ७ Free from fear. निर्गतं भयं येभ्यः ते निर्भयाः. ब. ८ Having absence of desire as regards the objects of this world. ९ Engrossed in grief. १० Afraid of the destruction of son and wife.

वा तेषां मध्याह्नस्याहारार्थं मध्याह्नसमय उपतिष्ठते। अथ कदाचि-
ज्जातिक्रमाच्छशकस्य वारः समायातः। स समस्तमृगैः प्रेरितोऽनि-
च्छन्नपि मन्दं मन्दं गत्वा तस्य बधोपायं चिन्तयन्जातिक्रमं कृत्वा
व्याकुलितहृदयो यावद्गच्छति तावन्मार्गे गच्छता कूपः सुदृष्टः। या-
वत्कूपोपरि याति तावत्कूपमध्य आत्मनः प्रतिबिम्बं ददर्श। तेन
हृदये चिन्तितं यद्भव्य उपायोऽस्ति। अहं भासुरकं प्रकोप्य स्वबु-
ध्याऽस्मिन्कूपे पातयिष्यामि। अथासौ दिनशेषे भासुरकसमीपं
प्रातः। सोऽपि वेलातिक्रमेण क्षुत्क्षामकण्ठः कोपाविष्टः मृकणी
पार्श्वलिहद्दृश्यचिन्तयत्। अहो प्रातर्गृहीतायं निःसत्त्वं वनं मया कर्त-
व्यम। एवं चिन्तयंस्तस्य शशकं मन्दं मन्दं गत्वा प्रणम्य तस्याग्रे
स्थितः। अथ तं प्रज्वलितात्मा भासुरकं भर्त्सयन्नाह। रे शश-
काधम एकं तावत्त्वं लघुः प्रातःप्रं वेलातिक्रमेण तदस्मादपराधाच्चां
निपात्य प्रातः सकलान्यपि मृगकुलान्युच्छेदयिष्यामि। अथ श-
शकः सविनयं प्रोवाच। स्वामिन्नापराधो मम न च सत्त्वानाम्।

---

१ According to the order of the kinds of animal already fixed. २ Turn; time. ३ Though unwilling, against his will. ४ Slowly and slowly. ५ Of the lion (सिंहस्य). ६ Having transgressed the proper time of going there, *i. e.*, having gone late. ७ As soon as he went over to the mouth of the well. ८ Reflection, image. ९ Excellent; right. १० Having excited the anger of (abs. of the caus. of कुप् 4 P. with प्र). ११ At the conclusion or end of the day. ष. त. १२ With his throat parched with hunger. क्षुधा क्षामः कण्ठः यस्य. ब १३ Licking the corners of the mouth. It is a sign of one's being very hungry. १४ For (my) food in the morning. १५ Void of all animals (सत्त्व). निर्गतानि सत्त्वानि यस्मात्. ब. १६ While he was thus thinking. (Gen. absolute construction) १७ With the soul inflamed or burning with anger. प्रज्वलितः आत्मा यस्य सः. ब. १८ Abusing, scolding. १९ The worst of hares. २० Firstly and secondly, in the first place and in the second place. २१ For this fault. The ablative shows cause or reason. २२ The tribes or families of the beasts.

तच्छ्रूयतां कारणम् । सिंह आह । मत्वरं निवेदय यावद्दंष्ट्रान्तर्गतो न भवसीति । शशक आह । समस्तमृगैरस्य स्वामिज्ञातिक्रमेण मम लघुतरस्य प्रस्तावं विज्ञाय ततोहं पञ्चशशकैः समं प्रेषितः । ततश्चाहमागच्छन्नन्तराले महता केनचिद्बलेन सिंहेन विवराभिर्गत्याभिहितः । रे क्व प्रस्थिता यूयम । अभीष्टदेवतां स्मरत । ततो मयाभिहितम् । वयं स्वामिनो भासुरकस्य सिंहस्य सकाश आहारार्थं समयधर्मेण गच्छामः । ततस्तेनाभिहितम । यद्येवं तर्हि मैदीयमेतद्वनं मया सह समयधर्मेण सर्वैः श्वापदैर्वर्तितव्यम । चौरोरूपी स भासुरकः । अथ यदि सोत्र राजा ततो विश्रामस्थाने चतुरः शशकानत्र धृत्वा तमाहूय द्रुततरमागच्छ मेन द्वयोर्मध्याद्यः कश्चित्परागक्रमेण राजा भविष्यति स सर्वानेतान्भक्षयिष्यतीति । अतोहं तेनादिष्टः स्वामिसकाशमागतः । एतद्वैलाव्यतिक्रमकारणम् । तद्य स्वामी प्रमाणम् । तच्छ्रुत्वा भासुरक आह । भद्र यद्येवं तर्हि मत्वरं दर्शय मे तं चौरसिंहं येनाहं मृगकोपं तस्योपरि क्षिप्त्वा स्वस्थो भवामि । उक्तं च ।

"भूमिर्मित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य फलत्रयम ।
नास्त्येकमपि यत्रैषां न तं कुर्यात्कथंचन ॥ २२६ ॥

---

१ Before you are placed between my jaws २ Turn, time of. ३ I was sent with four hares *i. e.* I was the fifth of those that were sent. ४ In the middle, on the way. ५ Mine, belonging to me. ६ Of a thievish disposition or nature. ७ Having kept here four of the hares as hostages. विश्रामस्थान lit. place of confidence, object of security. ८ Ordered, commanded. ९ That pretender lion, that imposter of a lion. १० Having thrown, or directed the anger I entertain for the beasts against him. ११ The (acquisition of) land, friends and gold, these are the three fruits of waging war (with others); when there is not even one of these to be obtained, one should not declare hostility (with others).

[1]यत्र न स्यात्कलं भूरि यत्र च स्यात्पराभवः ।
न तत्र मतिमान्युद्धं समुत्थाय समाचरेत् ॥ २२७ ॥

शशक आह । स्वामिन्सत्यमिदम् । स्वभूमिहेतोः [2]परिभवाच्च युध्यन्ते क्षत्रियाः । परं स [3]दुर्गाश्रयः । दुर्गान्निष्कम्य वयं तेन [4]विष्कम्भिताः । ततो [5]दुर्गगतो दुःसाध्यो भवति रिपुः । उक्तं च ।

[6]न गजानां सहस्रेण न च लक्षेण वाजिनाम् ।
यत्कृत्यं सिध्यति राज्ञां दुर्गेणैकेन विग्रहे ॥ २२८ ॥
[7]शतमेकोपि संधत्ते प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
तस्माद्दुर्गं प्रशंसन्ति नीतिशास्त्रविचक्षणाः ॥ २२९ ॥
[8]पुरा गुरोः समादेशाद्विश्वकर्मणः ।
शक्रेण विहितं दुर्गं प्रभावाद्विश्वकर्मणः ॥ २३० ॥
[9][10]तेनापि च वरो दत्तो यस्य दुर्गं स भूपतिः ।
विजयी स्यात्ततो भूमौ दुर्गाणि स्युः सहस्रशः ॥ २३१ ॥

---

१ A wise man should not create a quarrel and wage war, when the fruit to be obtained from it is not considerable, and where defeat is certain. समुत्थाय (abs. of the caus. of पद with सम्). २ Warriors, brave persons. ३ One whose place of residence or shelter, is a fortress. दुर्गः आश्रयः यस्य. ब. ४ Obstructed, stopped. P. P. of स्कंभ् 1 A. 5, 9 P. with वि, ५ Gone into a fort, residing in a fort. दुर्गं गतः or दुर्गं गतः स or द्वि. त. ६ Difficult to be subdued or killed. ७ That thing which kings can accomplish in war by means of a fort alone, cannot be accomplished by a thousand elephants and by one hundred thousand horses. ८ Even a single archer is a match for a hundred when he is in a fort, therefore, those who are proficient in politics, praise a fort very highly. शतं-शतं धनुर्धराः. नीति...णा स. त. ९ Formerly Indra had a fort built by the power of Visvakarman (the builder of Gods) at the advice of his preceptor (Brihaspati) and through the fear of Hiranya Kasipu (a demon killed by Vishnu in his fourth incarnation, viz., that of नृसिंह). १० He (Indra) also gave a boon to the effect that the king, who has a fort, will be victorious! therefore, there are forts on the earth by thousands. Here स्युः = सन्ति.

[1]दंष्ट्राविहीनो नागो मदहीनो यथा गजः ।
सर्वैर्षां जायते वश्यो दुर्गहीनस्तथा नृपः ॥ २३२ ॥

तच्छ्रुत्वा भीसुरुक आह । भद्र दुर्गस्थमपि दर्शय तं चौरसिंहं येन व्यापादयामि । उक्तं च ।

[2]जातमात्रं न यः शत्रुं रोगं च प्रशमं नयेत ।
महाबलोपि तेनैव वृद्धिं प्राप्य स हन्यते ॥ २३३ ॥

तथा च । [3]उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता ।
समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्धमानावमयः स च ॥ २३४ ॥

अपि च । [4]उपेक्षितः क्षीणबलोपि शत्रुः
प्रमाददोषात्पुरुषैर्मदान्धैः ।
साध्योपि कृत्वा प्रथमं ततोमा-
वमाध्यतां व्याधिरिव प्रयाति ॥ २३५ ॥

तथा च । [5]आत्मनः शक्तिमुद्वीक्ष्य मानोत्साहं च यो व्रजेत ।
शत्रून्हन्ति स एकोपि क्षत्रियान्भार्गवो यथा ॥ २३६ ॥

---

१ As a cobra without fangs and an elephant without intoxication, are subdued, so is a king without a fort conquered by all. २ He, who does not extinguish an enemy and a disease as soon as they are born or produced, will, though very powerful, be killed by that enemy or that disease, when he or it grows strong. महाबल = महद्बलं यस्य स. ब. ३ A rising enemy should never be neglected by him who wishes his own welfare; for, he (the enemy) and a disease when about to increase, are said to be equal by *those whose opinion carries weight* (शिष्ट) आधात P. P. of आ with आ. वर्धमानो Future P. of वृध् which is optionally Paras. and takes no इ. ४ An enemy though weak and thus likely to be subdued in the beginning, becomes afterwards hard to overcome, like a disease, when he is neglected by men blinded with pride through the fault of carelessness or indifference. क्षीणबल. ब., प्रमादरोष-प्रमाद एव दोष. क., मदेन अंधा. त. ब. ५ He who will go to battle after rightly estimating his own strength and energy produced by self-reliance, will, though alone, kill his enemies, as *Bhárgava* (the descendant of the sage भृगु and the seventh incarnation of Vishnu) destroyed the Kshatriyas.

शशक आह । अस्त्येतत्तथापि तस्य सामर्थ्यमविदित्वा न युज्यते गन्तुम् । उक्तं च ।

[2]अविदित्वात्मनः शक्तिं परस्य च समुत्सुकः
गच्छन्नभिमुखो याति नाशं वह्नौ पतङ्गवत् ॥ २३७ ॥

[3]यो बलात्प्रोन्नतं याति निहन्तुं सबलोऽरिः ।
विमदः स निवर्तेत शीर्णदन्तो गजो यथा ॥ २३८ ॥

भासुरक आह । यद्यप्येवं तथापि त्वं दर्शये तं चौरसिंहं यथा व्यापादयामि । शशक आह । यद्येवं तर्ह्यागच्छतु स्वामी । एवमुक्त्वाग्रे [6]व्यवस्थितः । ततश्च तेनागच्छता यः कूपो दृष्टो भूतमेव कूपमामाय भासुरकमाह । स्वामिन्कस्ते [7]प्रतापं सोढुं समर्थः । त्वां दृष्ट्वा दूरेणापि चौरसिंहः प्रविष्टः स्वं दुर्गम् । तदागच्छ यथा दर्शयामीति । भासुरक आह । दर्शय मे दुर्गम् । तदनु दर्शितस्तेन कूपः । ततः सोपि मूर्खः सिंहः कूपमध्य आत्मप्रतिबिम्बं जलमध्यगतं दृष्ट्वा सिंहनाद[11]मुमोच । ततः प्रतिशब्देन कूपमध्याद्विगुणतरो [12]नादः समुत्थितैः । अथ तेन तं शत्रुं मत्वात्मानं [13]तस्योपरि प्रक्षिप्य प्राणाः परित्यक्ताः । शशकोपि हृष्टमनाः सर्वमृगानानन्द्य तैः सह प्रशस्यमानो यथासुखं तत्र वने निवसति स्म ॥

---

१ This is so, that is, what you say is just so still, &c. २ He who without knowing his own strength and also that of the enemy, *faces him with eagerness* (समुत्सुक अभिमुखो गच्छन्), meets with destruction, as a moth does in fire. ३ That enemy, though powerful, who goes forward to kill one who is elated with strength, will come back divested of his pride like an elephant who has his tusks broken in fight. ४ So that, in order that. ५ Lord, your majesty. ६ Went forward, proceeded forward. ७ Who is able to endure your might? ८ Thereupon. ९ Fallen into water. १० Roared (lit. uttered a lion's roar.) ११ Echo, reverberation. १२ Roar twice as loud as that made by the lion. १३ Arose. १४ Throwing himself upon him. १५ Having pleased or gladdened. (abs. of नन्द् with आ.) १६ Being extolled by them. Pro. P. of शंस् with प्र. P. १७ As it pleased him, at his pleasure.

अतोहं ब्रवीमि यस्य बुद्धिर्बलं तस्येति ।

तथदि भवान्कथयति तत्रैव गत्वा तयोः स्वबुद्धिप्रभावेण भेदं करोमि । करटक आह । भद्र यद्येवं तर्हि गच्छ । शिवास्ते पन्थानः सन्तु । यथाभिप्रेतमनुष्ठीयताम् । अथ दमनकः संजीवकं विसृष्टं पिङ्गलकमवलोक्य तत्रान्तिरं प्रणम्याग्रे समुपविष्टः । पिङ्गलकोपि तमाह । भोः कस्माच्चिरादृश्यसे । दमनक आह । न किंचिद्देवपादानामस्मदभिः प्रयोजनं तेन नागच्छामः । तथापि राजप्रयोजनविनाशमवलोक्य संदह्यमानहृदयो व्याकुलतया स्वयमेवाभ्यागतो वक्तुम् । उक्तं च ।

शुभं वा यदि वा पापं द्वेष्यं वा यदि वा प्रियम् ।
अपृष्टस्यास्य तद्ब्रूयाद्यस्य नेच्छेत्पराभवम् ॥ २३९ ॥

अथ तस्य साभिप्रायं वचनमाकर्ण्य पिङ्गलक आह । किं वक्तुमना भवान् । तत्कथ्यतां यत्कथनीयमस्ति । स आह । देव संजीवको युष्मत्पादानामुपरि द्रोहबुद्धिरिति । विश्वासगतस्य मम विजेन इदमाह । दमनक दृष्टस्य पिङ्गलकस्य सारासारज्ञा । तदहमेन हत्वा सकलमपि मृगाधिपत्यं त्वत्साचिव्यसमन्वितं करिष्यामि । पिङ्गलकोपि

---

१ A breach of friendship २ Do as you like, please yourself ३ Separated from Sanjivaka तृ त ४ In that interval, viz., during which the bull was absent तस्मिन्नन्तरे ५ Your Majesty (lit. your Majesty's feet) has no need of us. ६ For that reason. ७ The destruction or ruin of the king's interest ८ Burning (with grief) at heart सदह्यमाने हृदयं यस्य ब. ९ Of myself, of my own accord. १० Even when not asked, one should say that to him whose defeat he does not wish, whether it be good or evil, or whether hateful or pleasing. तस्य ब्रूयात् = तस्मै तृ. Gen for Dat. ११ Full of some motive, underlying some purpose. अभिप्रायेण सह. ब. १२ Sanjivaka entertains evil designs against your Majesty. द्रोहबुद्धि-द्रोहाय बुद्धिर्यस्य. ब. १३ In private, in secret. १४ Strength (सारता) and weakness (असारता) or strong and weak points. १५ The sovereignty over all the beasts. १६ Furnished or accompanied with your ministership. त्वत्सा...तं = तव साचिव्येन समन्वितं. तृ. त. The meaning is I shall be the lord of the forest, and make you my chief minister of state.

तद्वज्रसारप्रहारसदृशं दारुणं तद्वचः समाकर्ण्य मोहमुपागतो न किंचिदूचे । स दमनकोपि तस्य तमाकारमालोक्य चिन्तितवान् । अयं तावत्संजीवकनिबद्धरागस्तन्नमनेन मन्त्रिणा राजा विनाशमवाप्स्यतीति । उक्तं च ।

[6]एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये ममाणं यदा
तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदाद्दास्येन निर्विद्यते ।
निर्विण्णस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा
स्वातन्त्र्यान्नृपतेः स राज्यमथवा प्राणानपि च्यावयेत् ॥२४०

किमत्र युक्तमिति । पिङ्गलकोपि चेतनो ममामात्य कर्थमपि तमाह । दमनक संजीवकस्तावत्प्राणसमो भृत्यः स कथं ममोपरि द्रोहबुद्धिं करोति । दमनक आह । देव भृत्योभृत्य[10]इत्यनैकान्तिकमेतत् । उक्तं च ।

[11]न सोस्ति पुरुषो राज्ञां यो न कामयते श्रियम् ।
अशङ्का एव सर्वत्र नरेन्द्रं पर्युपासते ॥ २४१ ॥

---

१ Re-embling the strokes of adamant. त्र. त. २ Fainted, swooned. ३ Form, appearance. ४ One whose attachment is fixed on Sanjivaka. संजीवके निबद्ध रागः यस्य. ब. ५ With this as minister, with such a minister as this. ६ When a king makes any minister as the sole authority in the kingdom, pride takes possession of him (minister) through infatuation, and through pride he becomes disgusted with servitude, when dissatisfied, a desire for independence arises in his mind and through independence (with the desire of getting independence) he will deprive the king of his kingdom or even his life. हृदये पदं करोति makes a footing in the mind. स्व...हा-स्वतंत्रा स्पृहा. क. स्वातन्त्र्यात् Pot. of the caus. of √भू 1 A. ७ Having recovered consciousness. ८ Any how, with great difficulty. ९ As to Sanjivaka, he is a servant as dear to me as life itself. १० The fact of his being a servant or non-servant, is not the question at issue, is not the point under discussion. एकान्तिक adj. conclusive and so अनैकान्तिक non-conclusive; proving nothing. ११ There is no man who does not desire wealth from kings; the weak alone wait upon a king every where. The words राज्ञां श्रियं should be construed together.

पिङ्गलक आह । भद्र तथापि मम वस्योपरि[1] चित्तवृत्तिर्न विकृतिं याति । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[2]अनेकदोषदुष्टोपि कायः कस्य न वल्लभः ।
कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः ॥ २४२ ॥

दमनक आह । [3]अतं एवायं दोषः । उक्तं च ।

[4]यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः ।
अकुलीनः कुलीनो वा स श्रियो भाजनं नरः ॥ २४३ ॥

अपरं केन[5] गुणविशेषेण स्वामी संजीवकं निर्गुणंकमपि निकटे[6] धारयति । [7]अथ यथेवं चिन्तयसि महाकायोयमनेन रिपून्व्यापादयिष्यामि तदस्माभ्र सिध्यति यतोयं शष्पभोजी देवपादानां शस्त्रवो मांसाशिनः । तद्रिपुसाधनस्य साहाय्येन न भवति । तस्मादेनं दूषयित्वा हन्यतामिति । पिङ्गलक आह ।

---

१ My feelings (चित्तवृत्ति) towards him will undergo no change. २ To whom is not the body though spoiled by various defects dear? He who is dear to one is ever so, though he commit faults or wrongs. अनेक...दुष्टः न. त. ३ For this very reason it is a fault; this state of your feelings towards him is the cause of his evil intentions towards you. ४ That man, whether low-born or nobly-born, for whom the king shows special regard, becomes the receptacle of wealth or prosperity. अधिकं चक्षुरारोपयति-pays more attention. भाजनं a pot. ५ For what special merit or quality? गुणानां विशेष प. त. ६ Though destitute of merits or virtues. न संति गुणा यस्य स. ब. ७ Holds near, keeps near. ८ If you think, "he is large-bodied, I shall kill my enemies at his hands," that too will not be accomplished through him, since he is a grass-eater, while your Majesty's enemies are flesh eaters. ९ Subjugation, conquest. १० Having accused of crime. (abs. of the caus. of दुष् 4 P.) ११ One would expect जहि here, or अयं in place of एनं. It should, therefore, be either तस्मात्त दूषयित्वा हन्यताम् or तस्मादेनं दूषयित्वा जहि.

[1]उक्तो भवति यः पूर्वं गुणवानिति संसदि ।
तस्य दोषो न वक्तव्यः प्रतिज्ञाभङ्गभीरुणा ॥ २४४ ॥

अन्यच्च । मयास्य[2] तव[3]वचनेनाभयप्रदानं दत्तम् । तत्कथं स्वयमेव व्यापादयामि । सर्वथा संजीवकोयं सुहृदस्माकं न[4] प्रति[5]कश्चिन्मन्युरिति । उक्तं च ।

[6]इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नेत एवार्हति क्षयम् ।
विषवृक्षोपि संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसांप्रतम् ॥ २४५ ॥

[7]आदौ न वाप्रणयिनां प्रणयो विधेयो
दत्तोथवा प्रतिदिनं परिपोषणीयः ।
उत्क्षिप्य यत्क्षिपति तत्प्रकरोति लज्जां
भूमौ स्थितस्य पतनाद्भयमेव नास्ति ॥ २४६ ॥

[8]उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः ।
अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्भिरुच्यते ॥ २४७ ॥

---

१ One who is afraid of violating his promise should not mention the fault of him whom he has once said to be meritorious in an assembly, *i. e.*, publicly. प्रतिज्ञा...णा. पं. न. प्रतिज्ञाभङ्गात् भीरुणा. २ अस्य = अस्मै. ३ At your advice or recommendation. ४ I have no ill-feeling of any kind against him. ५ That demon has derived his glory *from this* (from me) and so he does not deserve to have his destruction from here (me); it is not proper for one to cut down even the tree of poison which one has reared with one's own hands. The construction of line 2 should be explained by saying that संवर्ध्य is the absolutive of the passive of वृध् with सम् छेत्तुमसांप्रतम् = न छेत्तव्यः. ६ In the first place no love at all should be shown to friends, but when once shown (दत्त), it should be increased every day; that a thing should be first elevated and then thrown down, produces shame, for one who is already *on the ground* (low) has no fear of a fall क्षिपति has for the subject कश्चिदपि. ७ What credit is to be given to the goodness of him who is good to those who have conferred obligations on him; he is said to be really a साधु (saint) by the good, who is really so (good) towards those who have injured him.

[1]तद्दोहबुद्धेरपि मयास्य विरुद्धं नाचरणीयम् । [2]मनक आह । [3]अभिप्रेष धर्मो[4]यद्दोहबुद्धेरपि क्षम्यते । [5]उक्तं च ।

[6]तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं मर्मज्ञं व्यवसायिनम् ।
अर्धराज्यहरं भृत्यं यो न हन्यान्स हन्यते ॥ २४८ ॥

अपरं त्वयास्य [7]मन्त्रिवात्मवोपि राजधर्मः परित्यक्तो राजधर्मभावात्मवोपि परिजनो विरक्तिं गतो यतः [8]मंजीवकः शष्पभोजी त्वान्मांसादस्तव [9]नैकतयश्च । [10]यतवावश्यव्यवसायवात्यं कुतस्तामां मांसाशनम् । यद्दैहितास्त्वां त्यक्ता यास्यन्ति । [11]तैतोपि त्वं क्षेनष्ट एव । अस्य संगत्या पुनस्ते न कदाचिद्दीखेटके मतिर्भविष्यते । उक्तं च ।

[12]यादृशैः सेव्यते मर्त्यो यादृशांश्चैव सेवते ।
कदाचिन्नात्र संदेहस्तादृग्भवति पूरुषः ॥ २४९ ॥

---

१ I shall not or cannot act against him even though he con-pire against my life. २ Forgiveness is shown to one who is ill disposed towards you. ३ He, who does not kill a servant whose wealth is equal, whose strength is equal (to his own), who knows the weak points, who is indu-trious and who deprives him of half his kingdom, is killed by him in his turn. तुल्यार्थं and तुल्यसामर्थ्यं are न and मर्मज्ञ and अर्धराज्यहर. इत्. ४ In consequence of your friend-ship for him. ५ By reason of your not discharging your duties as a king. ६ Flesh-eater. मांस अत्ति मांसाद. ७ Here con-true यत (मांसाशनं) तव कथ्यव्यवसायवाद् तत् तामा (प्रकृतीनां) कुत Whence can those subjects get flesh to eat, since it is foreign or contrary to your *determination of not killing* (अवध्यव्यवसाय)? that is, since you are resolved upon not killing any beasts, how can the subjects eat flesh? ८ यत मांसाशनेन रहिता.—when they have no flesh to eat. ९ In that case also. १० Will never have any inclination for hunting or chase. ११ There is no doubt that a man becomes exactly like those by whom he is served, and those whom he serves. After

तथा च। [1]संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।
स्वातौ सागरशुक्तिसंपुटगतं तज्जायते मौक्तिकं
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संवासतो जायते ॥२५०॥

तथा च। [2]असतां सङ्गदोषेण साधवो यान्ति विक्रियाम् ।
दुर्योधनप्रसंङ्गेन भीष्मो गोहरणे गतः ॥ २५१ ॥

अत एव सन्तो नीचसङ्गं वर्जयन्ति । उक्तं च[3]।
[4]न ह्यविज्ञातशीलस्य प्रदातव्यः परिश्रयः ।
मत्कुणस्य च दोषेण हता मन्दविसर्पिणी ॥ २५२ ॥

पिङ्गलक आह । कथमेतत् । सोऽब्रवीत ।

॥ कथा ९ ॥

अस्ति कस्यचिन्महीपतेर्मनोरम[5] शयनस्थानम । तत्र श्वेततरपटयुगलमध्यसंस्थिता मन्दविसर्पिणी यूका[6] प्रतिवसति स्म । सा च तस्य

---

१ Even the name of the water that falls heated on iron is not known, or is not left; that very water, when it stands on the leaf of a lotus, shines with the lustre of pearls; when under the *Svāti Nakshatra* it falls into the cavities of sea-shells it is turned into pearls; generally the quality of being low, middling and best is acquired from association. नामापि may also mean-even a trace &c. In Bhartṛihari's Nitiśataka from which this verse is taken, the reading for the third line is rather different. स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं सन्मौक्तिकं जायते. अधम...गुण.—अधमश्च, मध्यमश्च, उत्तमश्चासौ गुणः. क. २ As a consequence of the fault of associating with the wicked, the good undergo change of disposition, *Bhishma* went with the party sent for stealing the cows (of Virāta) by associating with Duryodhana. संगदोष = क. दुर्योधनेन प्रसंगः तृ. त. ३ No shelter should be given to him whose dispositon is not known, a louse called मंदविसर्पिणी was killed for the fault of a bug. अवि...शील. क. ४ Pleasing the mind, charming. ५ Whiter. Here तर has no propriety since it is not said to be whiter than any thing. ६ A louse.

[illegible]षते रक्तमास्वादयन्ती सुखेन कालं क्षपयमाना तिष्ठति। अन्येद्युश्च [illegible] शयने क्वचिदभ्याग्यन्नग्निमुखो नाम मत्कुणः समायातः। अथ तं [illegible] सा विषण्णवदना प्रोवाच। भो अग्निमुख कुतस्त्वमत्रानुचित- [illegible] समायातः। तत्रावस्त्र कश्चिद्वेत्ति तावच्छीघ्रं गम्यतामिति। स [illegible] ह। भगवति गृहागतस्यासाधोरपि नैतद्युज्यते वक्तुम। उक्तं च।

ऐह्यागच्छ समाश्वसासनमिदं कस्माद्विराद्दृश्यसे
का वार्त्ता अतिदुर्बलोसि कुशलं प्रीतोस्मि ते दर्शनात्।
एवं नीचजनेपि युज्यति गृहं प्राप्ते सतां सर्वदा
धर्म्यायं गृहमेधिनां निगदितः स्मार्तैर्लघुः स्वर्गदः॥ २५३॥

अपरं मयानेकमानुषाणामनेकविधानि रुधिराण्यास्वादितान्याहा- [illegible] तिक्तकटुतिक्तकषायाम्ललवणास्वादानि न च कदाचिन्मधुरक्तं समा- [illegible] दितम। तयदि त्वं प्रसादं करोषि तदस्य नृपतेर्विविधव्यञ्जनान्न- [illegible] पानचोष्यलेह्यस्वाद्वाहारस्वादस्य शरीरे यस्मिंष्टं रक्तं संजातं तदा- स्वादनेन सौख्यं संपादयामि जिह्वाया इति। उक्तं च।

---

१ Continued to pass her time &c. २ In that bed. तस्य = तस्मिन्. ३ Before any one knows or finds you out. ४ Even to a man who is wicked. ५ Come, take heart, here is a seat, why do you come after a long time, what is the news, you are very feeble, is it well with you, I am pleased at seeing you; this mode of reception is always fit to be accorded even to a low person when he goes to the house of the good; this is recorded as the duty of hou-sholders by those who are versed in traditional law, and though trifling, it secures heaven (for the doer). समाश्वस for समाश्वसिहि. The root is here used in the 1st conjugation. After कुशलं supply अस्ति किम् or अपि before it. युज्यति is used for युज्यते. स्वर्गदः=स्वर्गं ददातीति ६ Having the taste of bitter, pungent, astringent and sour juices कटुतिक्त ...म्लरसानां आस्वादो यस्मिन् तानि (रुधिराणि). ७ If you do me favour, or show me favour. ८ On account of his tasting sweet food, drink, things to be sucked and things to be licked, and full of condiments (व्यंजन) of various kinds. विविधव्यंजन is a Bahu. compound qualifying अन्न, पान &c. विविधव्यंजन...लेह्य-स्वादु- तृ. त. and स्वादु आहार, क. ९ Sweet, savoury. १० Obtain, get.

[1]रङ्कस्य नृपतेर्वापि जिह्वासौख्यं समं स्मृतम् ।
तन्मात्रं च स्मृतं सारं तदर्थं यतते जनः ॥ २५४ ॥

[2]यथेव न भवेल्लोके कर्म जिह्वाप्रतुष्टिदम् ।
तत्र भृत्यो भवेत्कश्चित्कस्यचिद्वशगोऽथवा ॥ २५५ ॥

[3]यदसत्यं वदेन्मर्त्यो यद्वासेव्यं च सेवते ।
यद्गच्छति विदेशं च तत्सर्वमुदरार्थतः ॥ २५६ ॥

तन्मया गृहागतेन बुभुक्षयाँ पीड्यमानेनापि त्वत्सकाशाद्भोजनं लब्धम् । तत्र त्वयैकाकिन्यास्य भृपते रक्तभोजनं कर्तुं युज्यते । तच्छ्रुत्वा मन्दविसर्पिण्याह । भो मत्कुण अस्य नृपतेर्निद्रावशं [6]गतस्याहं रक्तमास्वादयामि पुनस्त्वमग्निमुखश्चपलश्च । तयदि मया सह रक्तपानं करोषि तर्हि । अभीष्टतररक्तमास्वादय । सोऽब्रवीत । भगवति एवं करिष्यामि । [7]यावत्त्वं नास्वादयसि प्रथमं नृपरक्तं तावन्मम देवगुरुकृतः शपथः स्याद्यदि तदास्वादयामि । एवं तयोः परस्पर वदतोः स राजा तच्छ्रवणमात्राय प्रसुप्तः । अथामौ मत्कुणौ

---

१ The pleasure of the tongue in the case of a beggar and also in that of a king, is said to be equal; that much alone is the essence of eating and people strive for obtaining that alone. २ If there be no such thing in the world as gratifies the tongue, no one will be anybody's servant or under the control of any one जिह्वायाः प्रतुष्टिः = जिह्वाप्रतुष्टिः ता ददातीति. उप. ३ That a man speaks untruth, serves him who is not fit to be served and goes to a foreign country, is all for the sake of the belly. ४ Desire to eat and hence hunger. (desid. noun from भुज् 1 A.) ५ Meals consisting of blood. ६ When under the power of sleep; when asleep. ७ You, however, are fire-mouthed or hot-mouthed and very hasty or uncontrolled (and may thus awaken the king by your sharp bite). ८ More blood than you desire to drink अभीष्टतरं रक्तं. ९ I swear to you by my god and preceptor that I shall not taste the king's blood before you have first done it yourself.

जिह्वालौल्योत्कृष्टौत्सुक्याज्जाग्रतमपि[1] तं महीपतिमदशत। अथवा साध्विदमुच्यते।

[2]स्वभावो नोपदेशेन शक्यते कर्तुमन्यथा।
सुतप्तमपि पानीयं पुनर्गच्छति शीतताम्॥ २५७॥
[3]यदि स्याच्छीतलो वह्निः शीतांशुर्दहनात्मकः।
न स्वभावोऽत्र मर्त्यानां शक्यते कर्तुमन्यथा॥ २५८॥

अथासौ महीपतिः सूच्यग्रविद्ध इव तच्छयनं त्यक्त्वा तत्क्षणादेवोत्थितः। अहो ज्ञायतामत्र प्रच्छादनान्तरे[4] मत्कुणो यूका वा नूनं तिष्ठति येनाहं दष्ट इति। अथ ये कञ्चुकिनस्त्रस्तास्ते सत्वरं प्रच्छादनपटं गृहीत्वा मुहुरदृष्ट्वा वीक्षांचक्रुः। अत्रान्तरे स मत्कुणश्चपलत्वाद्वान्तं[5] प्रविष्टः। सा मन्त्रिविमर्षिण्यपि वस्त्रसंधर्न्तर्गता तैर्दृष्टा व्यापादिता च॥

अतोऽहं ब्रवीमि न ह्यविज्ञातशीलस्येति।

एवं ज्ञात्वा त्वयैष वध्यः। नो चेत्त्वां व्यापादयिष्यति। उक्तं च।

[11]त्यक्ताशाभ्यन्तरा येन बाह्याश्चाभ्यन्तरीकृताः।
स एव मृत्युमाप्नोति यथा राजा ककुद्रुमः॥ २५९॥

पिङ्गलक आह। कथमेतत्। सोऽब्रवीत्।

---

१ Through eagerness urged on by the greediness of tongue. जिह्वालौल्योत्कृष्ट. त. त जिह्वालौल्योत्कृष्ट औत्सुक्ये. क. २ Even while he was awake. ३ It is not possible to change (do otherwise) one's disposition by means of advice; water though well-heated becomes cool again. ४ Even if fire be cool and the moon burning hot, still the disposition of men cannot be changed, that is, it may perhaps be possible for the fire to be &c. but not possible for the disposition to be altered. शीतांशु-शीतांशवः. अंशव. यस्य ब. ५ As if pricked with the point of a needle. ६ In the cloth used for covering; in the coverlet. ७ With a minute search. ८ Examined. विशेषण ईक्षां चक्रुः. The root ईक्ष is generally conjugated in the Atmanepada. ९ Meanwhile. अस्मिन्नन्तरे. १० Entered a crevice in the cot. ११ Lying concealed at the joining of two pieces of garments. १२ He who has left off intimate friends and has made friends of strangers, will surely meet with death, as did the king ककुद्रुम (in the following story).

॥ कथा १० ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे चण्डरवो नाम शृगालः[1] । स कदाचित्क्षुधाविष्टो जिह्वालौल्यान्नगरमध्ये प्रविष्टः । अथ तं सारमेया विलोक्य सर्वतः शब्दायमानाः परिधाव्य तीक्ष्णैर्दन्तैर्भक्षयितुमारब्धाः[2][3][4][5] । सोपि तैर्भक्ष्यमाणः प्राणभयात्प्रत्यासन्नं रजकगृहं प्रविष्टः[6] । तत्र नीलीरसैंपरिपूर्णमहाभाण्डमासीत् । तत्र सारमेयैराक्रान्तो भाण्डमध्ये पतितः[7] । अथ यावन्निष्क्रान्तस्तावन्नीलीवर्णः संजातः[8][9] । तत्रापरे सारमेयास्तं[10] शृगालमजानन्तो यथाभीष्टदिशं जग्मुः । चण्डरवोपि दूरतरं प्रदेशमासाद्य काननाभिमुखं प्रतस्थे न च नीलवर्णेन कदाचिन्निजैर्[11]द्रुस्थज्यते । उक्तं च ।

[12]वज्रलेपस्य मूर्खस्य नारीणां कर्कटस्य च ।
एको ग्रहस्तु मीनानां नीलीमद्यपयोर्यथा ॥ २६० ॥

अथ तं हरगलगरलतमालसमप्रभमपूर्वं सत्त्वमवलोक्य सर्वे सिंहव्याघ्रद्वीपिवृकप्रभृतयोरण्यनिवासिनो भयव्याकुलितचित्ताः सम-

---

१ When he was once overtaken by hunger. २ Dogs. सारमेय = सरमाया अपत्यं पुमान. Saramâ was the bitch of Gods and सारमेय is, therefore, a patronymic from सरमा. ३ Making a noise, that is, barking. ४ With their pointed teeth. ५ To tear, to devour. ६ Into the house of a washerman that was at hand. प्रत्यासन्नं च तत् रजकगृहं. क. ७ The juice of the Indigo plant. ८ Seized or caught. ९ Of the colour ofindigo. नीलया वर्णः इव वर्णः यस्य सः. ब. १० Not knowing him to be a jackal. ११ Its own colour was not abandoned; it was not removed. १२ One is the grasp (or final is the grasp) of वज्रलेप, of a fool, of women, of a crab, of fishes and also of the colour indigo and of a drunkard, that is, when these have once clung fast to any thing, they do not leave it. वज्रलेप is a kind of cement prepared with diamond and other things. नीली च मद्यपश्च = नीलीमद्यपौ तयोः नीलीमद्यपयोः. १३ Resembling in colour the Tamâla tree which is as dark as the poison in the neck of हर (S'iva) हरगलगरल तमाल. क. हरगलगरल इव तमालः तेन समा प्रभा यस्य सः. तं. ब. १४ द्वीपिन् A panther.

ज्ञात्मलायनक्रियां कुर्वन्ति कथयन्ति च । न ज्ञायतेस्य कीदृग्विचेष्टितं[1] पौरुषं च । तद्गुरुतरं गच्छामः । उक्तं च ।

[2]न यस्य[3]चेष्टितं विद्यान्न कुलं न पराक्रमम् ।
न तस्य विश्वसेत्प्राज्ञो यदीच्छेच्छ्रियमात्मनः ॥ २६१ ॥

चण्डरवोपि भयव्याकुलितान्विज्ञायेदमाह । भो भोः श्वापदाः किं यूयं मां[4]दृष्ट्वैव संत्रस्ता व्रजथ । तन्न भेतव्यम् । अहं ब्रह्मणाय स्वयमेव सुदृष्टाभिहितः । यच्छ्वापदानां कश्चिद्राजा नास्ति तत्त्वं मयाय सर्वश्वापदप्रभुत्वेभिषिक्तस्ततो गत्वा तान्सर्वान्परिपालयेति । ततोहमत्रागतः । तन्मम[5]च्छत्रच्छायायां सर्वैरपि श्वापदैर्वर्तितव्यम् । अहं ककुद्मो नाम राजा त्रैलोक्येपि संजातः । तच्छ्रुत्वा सिंहव्याघ्रपुरःसराः श्वापदाः स्वीमिन्प्रभो ममादिशेति वदन्तस्तं परिवव्रुः[6]" । अथ तेन सिंहम्यामा[7]त्यपदवी प्रदत्ता व्याघ्रस्य शार्द्दूलपालकत्वं द्वीपिनस्ताम्बूलाधिकारे वृकस्य द्वारपालकत्वम् । ये चौन्मीयाः शृगालास्तैः सहालापमात्रमपि न करोति । शृगालाः सर्वेपि निःसारिताः । एवं तस्य राज्यक्रियया वर्तमानस्य सिंहादयो मृगान्व्यापाय तत्पुरतः प्रक्षिपन्ति । सोपि प्रभुधर्मेण[8] सर्वेषां तान्प्रविभज्य प्रयच्छति । एवं गच्छति काले कदाचिद्वृद्धदेशे शब्दायमानाः शृगाला आकर्णिताः ।

---

१ Say among them-selves. २ Action. ३ If a wise man wishes for prosperity he should not put faith in him whose actions, family and exploits he does not know विश्वसेत् = विश्वस्यात्. ४ Knowing (them) to be overcome with fright. ५ Only by seeing me, only at my sight ६ Being created. Here सृष्ट has a passive force ७ Have been crowned as the sovereign of all beasts. ८ Under the shade of my umbrella as kingt, hat is, under my protection as your king. ९ With the lion and tiger a- the foremost सिंहव्याघ्री पुरःसरौ यस्यां ते (श्वापदाः) १० O lord, oh liege. ११ Surrounded him Perf of वृ with अभि. १२ The dignity or post of minister. १३ The office of looking after the bed. १४ The office of carrying the betel-nutbox. १५ The office of door-keeper. १६ His own caste-animals. १७ While he was thus carrying on the duties of a king. १८ As is the duty of a lord. १९ Has connection with प्रयच्छति २० Howling. Pre. P. of शब्दाय denom. from शब्द

वर्षां शब्दं श्रुत्वा पुलकिततनुर्नानन्दाश्रुपूर्णनयनस्तारस्वरेण विरोतुमारब्धः । अथ ते सिंहादयस्तं तारस्वरमाकर्ण्य शृगालोयमिति मत्वा लज्जयाधोमुखाः क्षणं स्थित्वा प्रोचुः । भो वाहिता अनेन वयम । क्षुद्रशृगालोयम । तद्वध्यतामिति । सोपि तदाकर्ण्य पलायितुमिच्छंस्तत्रैव स्थान एव सिंहादिभिः खण्डशःकृतो मृतश्च ॥

अतोहं ब्रवीमि त्यक्ताश्वाभ्यन्तरं येनेति ।

तदाकर्ण्य पिङ्गलक आह । भो दमनक कः प्रत्ययोत्र विषये यतः स ममोपरि दुष्टबुद्धिः । स आह । यदेष ममाग्रे तेन निश्चयः कृतो यत्प्रभाते पिङ्गलकं वधिष्यामि तदत्रैव प्रत्ययः । प्रभातेवसर-वेलायामारक्तनयनः स्फुरिताधरो दिशोवलोकयन्ननुचितस्थानोपविष्टस्त्वां क्रूरदृष्ट्यावलोकयिष्यति । तदेवं ज्ञात्वा यदुचितं तत्कर्तव्यमिति कथयित्वा संजीवकसकाशं गतः । तं प्रणम्योपाविष्टः । संजीवकोपि सादरंगीकारं मन्दगत्या समायान्तं तमुद्वीक्ष्य सादरतरमुवाच ! भो मित्र स्वागतम । चिरदृष्टोसि । अपि शिवं भवतः । तत्कथय यनादेयमपि तुभ्यं गृहायाताय प्रयच्छामि । उक्तं च ।

---

१ With the body covered with the hair standing on end through delight, आनन्देन पुलकिता तनुर्यस्य ब. २ With the eyes filled with the tears of joy आनन्दाश्रुभिः पूर्णे नयने यस्य ब. ३ In a shrill or loud tone. ४ To cry, to howl ५ With the heads hung down (through shame) अधः मुखानि येषां. ब. ६ We have been used as menials by him that is, we have been made to carry burdens by him P. P. of the caus. of वह 1 P. ७ तस्मिन्स्थाने एव On the very spot, then and there. ८ Was cut to pieces ९ What proof or evidence is there in this case? viz. that he is &c १० Since, because ११ For हर्तुमिच्छामि. १२ अस्मिन्नेव प्रत्ययः Herein alone lies the proof that you demand. १३ At the time when there is a *favourable opportunity* (अवसर). अवसरस्य वेलायां. ष त. १४ With reddish eyes. आरक्ते (ईषद्रक्ते) नयने यस्य स. ब १५ With the lowerlip throbbing. स्फुरितः अधर यस्य. ब १६ Seated in a place above his rank. १७ With cruel looks. १८ With a dejected appearance or look, ब. १९ Welcome २० Are you well? २१ Even that thing which cannot be given.

[1]ते अन्यास्ते विवेकज्ञास्ते शस्या इह भूतले ।
आगच्छन्ति गृहे येषां कार्यार्थं सुहृदो जनाः ॥ २६२ ॥

दमनक आह । भोः [2]कथं शिवं सेवकजनस्य ।

[3]आयत्तयः परायत्ताः सदा चित्तमनिर्वृतम् ।
स्वजीवितेष्वविश्वासस्तेषां ये राजसेवकाः ॥ २६३ ॥

तथा च । [4]सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् ।
स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मुहूर्त्तादपि हारितम् ॥ २६४ ॥

[5]तावज्जन्मादिदुःखाय ततो दुर्गतता सदा ।
तत्रापि सेवया वृत्तिरहो दुःखपरंपरा ॥ २६५ ॥

[6]जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च श्रूयन्ते किल भारते ।
दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः ॥ २६६ ॥

[7]नाश्नाति सेवयोत्सृज्यादिनिद्रो न प्रबुध्यते ।
न निःशङ्कं वचो ब्रूते सेवकोऽप्यत्र जीवति ॥ २६७ ॥

---

१ Those alone are blessed, those alone are full of discrimination, and those alone are worthy of praise in this world, to whose houses friends repair on some business. विवेक जानंतीति. इत २ How can those who are servants fare well? ३ The wealth of those who are the servants of a king, is dependent on others, their mind is always uneasy and they have no confidence even about their own life (being safe). परायत्ता = परस्य आयत्ता. स त. ४ See what is done by those servants who wish to obtain wealth by service the fools have lost even the mastery over their own bodies (because they entirely depend upon their masters). हारितम P. P. of the caus. of ह lit caused to be taken away. ५ Firstly (तावत) birth itself causes great pain then there is always misery and in that again living is to be procured by service oh the series of calamities? दुर्गतता abstract noun from दुर्गत (miserable). दुर्गतस्य भावः. ६ These (the following five) though alive, are heard or said to be dead in the Bhárata, viz. he who is poor, he who is diseased, he who is foolish, he who is a traveller and he who is always a servant. For श्रूयन्ते किलभारते other editions read व्यासेन परिकीर्तिताः—declared by *Vyása*. ७ He who is a servant, cannot eat heartily by reason of his servitude, does not awake free from sleepiness, and does not speak anything without fear; but he only lives in this world. निनिद्र. व.

[1]सेवा श्ववृत्तिराख्याता तैस्तैर्मिथ्याः प्रजल्पितम् ।
स्वच्छन्दं चरति श्वात्र सेवकः परशासनात् ॥ २६८ ॥
[2]भूशय्या ब्रह्मचर्यं च कृशत्वं लघुभोजनम् ।
सेवकस्य यतेर्यद्वद्विशेषः पापधर्मजः ॥ २६९ ॥
[3]शीतातपादिकष्टानि सहते यानि सेवकः ।
धनाय तानि चाल्पानि यदि धर्मान्न मुच्यते ॥ २७० ॥
[4]मृदुनातिसुवृत्तेन सुमृष्टेनातिहारिणा ।
मोदकेनापि किं तेन निष्पत्तिर्यस्य सेवया ॥ २७१ ॥

संजीवक आह । अथ भवान्किं वक्तुमनाः । स आह । मित्र स्वामिनां सचिवानां मन्त्रभेदं कर्तुं न युज्यते । उक्तं च ।

[5]यो मन्त्रं स्वामिनो भिन्द्यात्सचिव्ये संनियोजितः ।
स हत्वा नृपकार्यं तन्मय्यं च नरकं व्रजेत् ॥ २७२ ॥

---

१ Those, who have said that service is like the life led by a dog, have made a false statement, (because) a dog acts according to his pleasure, while a servant acts under the orders of others श्ववृत्तिराख्याता = श्ववृत्तिरिति आख्याता. स्वच्छंदेन यथा तथा अत्र. २ The ground used as bed, celibacy of life, thinness and scanty food—these are common both to a servant and a hermit; but the only difference between the two is the one arising from sin and virtue (sin in the case of a servant and virtue in that of a hermit). भूशय्या—भूरेव शय्या. क. यद्वत similar. पापधर्मजः—पापधर्माभ्यां जातः. ३ The miseries arising from cold, heat and others, which a servant endures, have very little power to procure wealth even if he does not swerve from virtue ४ What is the use of that मोदक (a kind of sweetmeat) which is obtained from service, even though it be soft, very round, well cleaned and charming to look at. अतिहारिन् very attractive. ५ Construe स्वामिनां मंत्रभेदं कर्तुं सचिवानां न युज्यते. It is not proper on the part of ministers, to divulge the counsels of their lords. ६ He, who being appointed to the post of minister, will reveal the secret of his master, will destroy or ruin the king's affair which he divulges and himself will go to hell.

[1]येन यस्य कृतो भेदः सचिवेन महीपतेः ।
तेनाशस्त्रवधस्तस्य कृत इत्याह नारदः ॥ २७१ ॥

तथापि मया तव स्नेहपाशबद्धेन मन्त्रभेदः कार्यो यतस्त्वं मम वचनेनात्र गुजकुले विश्वस्तः प्रविष्टश्च । उक्तं च ।

[3]विश्रम्भायस्व यो मृत्युमवाप्नोति कथंचन ।
तस्य हत्या तदुत्था सा प्राहेदं वचनं मनुः ॥ २७४ ॥

तत्तवोपरि पिङ्गलकोयं दुष्टबुद्धिः कथंचिन्न चायानेन मत्पुरतश्चतुष्कर्णतया यत्प्रभाते संजीवकं हत्वा समस्तमृगपरिवारं चिरंजृम्भिं नेष्यामि । ततः स मयोक्तः । स्वामिन अयुक्तमिदं यन्मित्रद्रोहेण संजीवनं क्रियते । उक्तं च ।

[5]अपि ब्रह्मवधं कृत्वा प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।
तदर्हेण विचीर्णेन न कथंचित्सुहृद्वधः ॥ २७५ ॥

ततस्तेनाहं सामर्षेणोक्तः । भो दुष्टबुद्धे संजीवकस्तावच्छष्पभोजी वयं मांसाशिनस्तदस्माकं स्वाभाविकं वैरमिति । कथं रिपुरुपेक्ष्यते । तस्मात्सामादिभिरुपायैर्हन्यते । न च हते तस्मिन्दोषः स्यात् । उक्तं च ।

---

१ That minister, who has betrayed his master's secrets, is said to have committed his murder without any weapon-so says Nārada. अशस्त्रवधः—नशस्त्रवधः. न. त. शस्त्रवेध. त. त. २ Bound to you by the ties of friendship ३ His murder arises from him, by placing confidence in whom he meets with death. This statement is made by Manu Construe यस्य विश्रंभात् यो मृत्युमवाप्नोति तस्य सा हत्या तदुत्थिता इति वचनं मनुः आह· तदुत्था = तस्मात् उत्था. पं. त. ४ In such a way as to be heard by four ears, that is, two persons only. ५ The retinue of the lion consisting of all the forest-animals. ६ Death or destruction. ७ Protection (रक्षणं) or it may be taken to mean feeding (भरणं) ८ Even if one commit the murder of a Brāhmana, he is freed from the sin thereof by undergoing an atonement (proportionately) adequate to the crime; but not from that of killing a friend. विचीर्णं P. P. of चर् 1 P. Irregularly formed. ९ Full of anger, indignant सामर्षेण—आमर्षेण सहितेन. व. १० Natural; inborn.

[1]दत्वापि कन्यकां वैरी [2]निहन्तव्यो विपश्चित् ।
अन्योपायैरशक्यो यो हते दोषो न विद्यते ॥ २७६ ॥
[3]कृत्याकृत्यं न मन्येत क्षत्रियो बुद्धिसंयुतः ।
सुप्तो वा द्रोणपुत्रेण धृष्टद्युम्नः पुरा हतः ॥ २७७ ॥

तदहं तस्य निश्चयं ज्ञात्वा त्वत्सकाशमुपागतः । साम्प्रतं मे नास्ति विश्वासघातकदोषः । [3]तथैव प्रतिभाति तत्कुरुष्वेति, । अथ संजीवकस्तद्वज्रपातदारुणं वचनं श्रुत्वा मोहमुपागतः । अथ चेतनां लब्ध्वा सवैराग्यमिदमाह । भोः साधिदमुच्यते ।

[4]दुर्जनगम्या नार्यः प्रायेणास्नेहवान्भवति राजा ।
कृपणानुसारि च धनं मेघो गिरिदुर्गवर्षी च ॥ २७८ ॥
[5]अहं हि संमतो राज्ञो य एवं मन्यते कुधीः ।
बलीवर्दः स विज्ञेयो विषाणपरिवर्जितः ॥ २७९ ॥
[6]वरं वनं वरं भैक्ष्यं वरं भारोपजीवनम् ।
वरं व्याधिमनुष्याणां नाधिकारेण संपदः ॥ २८० ॥

---

१ A wise man should kill his enemy even if he has given him (enemy) his own daughter in marriage; there is no sin in destroying him who is not likely to be won over by other remedies. २ A talented warrior should not think of what is fit or unfit to do; for example, formerly, Dhrishtadyumna while sleep was killed by the *son of Drona* (अश्वत्थामन्). ३ So that, you may now do what you think proper under the circumstances. ४ Disinterestedly. वैराग्येण सहितं यथा तथा. अ. ५ Women become accessible to the wicked, the king is generally destitute of affection, wealth follows a miser, and rain falls on difficult places in mountains. दुर्जनगम्या त. त. कृपणानुसारि-कृपणमनुसरतीति. उप. गिरिदुर्ग-गिरीणां दुर्गेषु वर्षति सः. उप. ६ That dull-headed fellow who thinks that he is a favourite of the king or is honoured by the king, should be considered to be a full-grown bull without horns. कुधीः-कुत्सिता धीः यस्य. ब. ७ It is better for men to resort to a forest, to beg, for livelihood, to subsist on carrying burden, or to have any disease, than to obtain wealth by holding an office (under a king). भारोपजीवनं-भारेण उपजीवनं. तृ. त.

तदयुक्तं मया कृतं यदनेन सह मैत्री विहिता । उक्तं च ।

[1]ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलम ।
तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ २८१ ॥

तथा च । [2]मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति
गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरङ्गैः ।
मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः
समानशीलव्यसनेषु सख्यम ॥ २८२ ॥

तद्यदि गत्वा तं प्रसादयामि तथापि न प्रसादं यास्यति । उक्तं च ।

[3]निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति
ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ।
अकारणद्वेषपरे हि यो भवे-
त्कथं नरस्तौ परितोषमेष्यति ॥ २८३ ॥

अहो साधु चेदमुच्यते ।

[4]भक्तानामुपकारिणां परहितव्यापारयुक्तात्मनां

---

१ Friendship and alliance by marriage are proper only between those who are equal in point of wealth as well as birth, and not between those who are strong and those who are weak. For समं कुलं there is a different reading as समे बले which gives a better sense than कुलं. २ Deer associate with deer, cows with cows, horses with horses, fools with fools, wise men with wise men, there is friendship between those whose dispositions are similar and those whose misfortunes are equal. समाने शीलव्यसने येषां तेषु ब. ३ He, who gets angry from a particular cause, is surely pacified when that cause is removed; but how will he, who entertains hatred without any cause, be propitiated ? अकारणात् द्वेषपरः = अकारणद्वेषपरः . द्वेषः परे यस्य सः द्वेषपरः. ब. ४ Misfortune is certain in the various failings even of those servants who are devoted, obliging and have their minds always directed towards accomplishing the good of others, who know the essence of the duties of servitude and who are free from treachery, while as regards success it may be obtained or may not be obtained; therefore, the service of kings like that of the ocean, is always attended with uncertainty or danger, *i.e*, as one is not sure to succeed in his maritime enterprise, so he is with respect to a king. परहितस्य व्यापारे युक्ता आत्मानः येषां ते. ब.

सेवासंव्यवहारतत्त्वविदुषां द्रोहच्युतानामपि ।
व्यापत्तिः स्खलितान्तरेषु नियता सिद्धिर्भवेद्वा न वा
तस्माद्भ्रुवपतेर्गिरावनिपतेः सेवा सदाशङ्किनी ॥ २८४ ॥

तथा च । [1]भावस्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्यतां याति किंचि-[2]
च्छाठ्यादन्यैरपकृतमपि प्रीतये चोपयाति ।
दुर्ग्राह्यत्वान्नृपतिमनसां नैकभावाश्रयाणां
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ २८५ ॥

तत्परिज्ञातं मया यत्प्रसादमहमानैः समीपवर्तिभिरेष पिङ्गलकः प्रकोपितः । तेनायं ममादोषस्यापीवं वदति । उक्तं च ।

[3]प्रभोः प्रसादमन्यस्य न सहन्तीह सेवकाः ।
सपत्न्य इव संक्रुद्धाः सपत्न्याः स्वाकृतेरपि ॥ २८६ ॥

भवति चैवं यद्गुणवता [4]समीपवर्तिना तद्गुणैरन्येषां प्रसादो न भवति । उक्तं च ।

[5]गुणवत्तरपात्रेण च्छाद्यन्ते गुणिनां गुणाः ।
रात्रौ दीपशिखाकान्तिर्न भानावुदिते सति ॥ २८७ ॥

---

१ Even the obligations conferred by those who are heartily attached, are looked upon as hateful; while the little injury that is done by others deceitfully, becomes pleasing; on account of the unfathomable depth of the minds of kings which are filled with various feelings, the duty of servitude is very hard and impracticable even to saints. भावस्निग्ध. न. त. दुर्ग्राह्यत्व the quality of fathoming with difficulty. नैक...णां adj. of ;,नसां. न एकभावाना आश्रयाणाम् ब. २ The favour shown (to me.) ३ Although I am free from blame. अदोष —नास्ति दोषः यस्य सः. ब. ४ Servants of kings cannot bear to see favour shown to any other person, as fellow-wives get angry with one of their own, though of a very charming form. स्वाकृतेः— शोभना आकृति यस्याः सा स्वाकृतिः तस्याः. ब. ५ When a qualified person is near. ६ The virtues of the virtuous are thrown into the shade by one superior to them in virtue; the flame of a lamp has lustre at night and not after the sun has risen. गुणवत्तरपात्रम्means one who is a receptacle of better qualities.

दमनक आह। भो मित्र यथेदं तथास्ति ते भयम्। प्रकोपितोऽपि स दुर्जनैस्तव वचनेन प्रसादं[2] यास्यति। संजीवक आह। भो न युक्तमुक्तं भवता। लघूनामपि दुर्जनानां मध्ये वस्तुं न शक्यते। उपायान्तरं विधाय ते नूनं घ्नन्ति। उक्तं च।

[3]बहवः पण्डिताः क्षुद्राः सर्वे मायोपजीविनः।
कुर्युः कृत्यमकृत्यं वा उष्ट्रे काकादयो यथा ॥ २८८ ॥

दमनक आह। कथमेतत्। सोऽब्रवीत्।

॥ कथा ११ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे मदोत्कटो नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। तस्य चानुचरा अन्ये द्वीपिवायसगोमायवः सन्ति। अथ कदाचित्तैरितस्ततो भ्रमद्भिः सार्थाद्भ्रष्टः कथनको नामोष्ट्रो दृष्टः। अथ सिंह आह। अहो अपूर्वमिदं सत्त्वम। तज्ज्ञायतां किमेतदरण्यकं ग्राम्यं वेति। तच्छ्रुत्वा वायस आह। भोः स्वामिन्ग्राम्योयमुष्ट्रनामा जीवविशेषस्तव भोज्यः। तद्व्यापाद्यताम्। सिंह आह। नाहं गृहमागतं हन्मि। उक्तं च।

[10]गृहं शत्रुमपि प्राप्तं विश्वस्तमकुतोभयम्।
यो हन्यात्तस्य पापं स्याच्छतब्राह्मणघातजम ॥ २८९ ॥

---

१ Will be pacified. २ A remedy other than strength. अन्य उपाय . क. ३ Many are the insignificant wise people, all living by trick or deceit, and they will do any thing whether fit to do or unfit, just as the crow and others acted towards the camel (in the following story.). मायोपजीविन —मायया उपजीवन्ति इति. उप. ४ अस्ति &c. प्रतिवसति स्म. Here अस्ति is superfluous as a verb showing existence. It, therefore, should be taken to mean something like "there", "they say that" &c. in English. ५ A jackal. ६ Fallen away from the herd. ७ Whether it is a wild animal or a domestic one. ८ A particular kind of creature or animal. ९ Fit to be devoured by you ; a prey for you. १० He, who kills even his enemy who is come to his house, who has confided in him and who is, therefore, free from fear, will be guilty of sin amounting to that arising from the murder of a hundred Brahmans. अकुतोभयम्=नास्ति कुतोपि भियं यस्य. ब. व्र. . तत्राह्मणानां घाताज्जातम्. पं. त.

तदभयप्रदानं[2] दत्त्वा मत्सकाशमानीयतां येनास्यागमकारणं पृच्छामि । अथासौ सर्वैरपि विश्वास्याभयप्रदानं दत्त्वा मदोत्कटसकाशमानीतः प्रणम्योपविष्टश्च । ततस्तस्य[3] पृच्छतस्तेनात्मवृत्तान्तः सार्थभ्रंशसमुद्भवो निवेदितः । ततः सिंहेनोक्तम् । भोः कथनक मा त्वं ग्रामं गत्वा भूयोपि भारोद्वहनैकदुःखभागी भूयाः[4]। तदत्रारण्ये निर्विशङ्को मरकतसदृशानि शष्पाग्राणि भक्षयन्मया सह सदैव वस । सोपि तथेत्युक्त्वा तेषां मध्ये विचरन्न कुतोपि[5] भयमिति सुखेनास्ते । तथान्येयुर्मदोत्कटस्य महागजेनारण्यचौरिणा[6] सह युद्धमभवत् । ततस्तस्य दन्तमुसलप्रहारैर्व्यर्थाः संजाताः । व्यथितः कथमपि प्राणैर्न वियुक्तः । अथ शरीरग्लानिमशक्त्या कुत्रचित्पदमपि चलितुं शक्नोति । ते सर्वे काकादयोप्यप्रभुत्वेन[7] क्षुधाविष्टाः परं दुःखं भेजुः । अथ तान्सिंहः प्राह । भो अन्विष्यतां कुत्रचिन्किंचिन्मन्त्रं येनाहमनेनापि[8] दशां प्राप्तस्तद्धत्वा युष्मद्भोजनं संपादयामि । अथ ते चत्वारोपि भ्रमितुमारब्धा यावन्न किंचिन्मन्त्रं पश्यन्ति तावद्वायसशृगालौ परस्परं मन्त्रयतः । शृगाल आह । भो वायस किं प्रभूतभ्रान्तेन[9] । अयमस्माकं प्रभोः कथनको विश्वस्तिष्ठति । तदेनं हत्वा प्राणयात्रां कुर्मः । वायस आह । युक्तमुक्तं भवता परं स्वामिना तस्याभयप्रदानं दत्तमास्ते न वध्योय-

---

१ Being given a promise of safety. २ Being made to confide. ३ Him who was asking. ४ Proceeding from the separation from the herd, that is, about his being separated &c. ५ Enduring the hardship of carrying loads. भारोद्वहनकष्टं भजते इति भारोद्वहनकष्टभागिन्. ६ Free from fear or danger. ७ Resembling emerald, as green as emerald &c. ८ The sprouts of grass. ९ Thinking he had no fear of any body. १० Living in the forest. ११ With the strokes of his pestle—like tusks. दन्त एव मुसल. क. १२ With great difficulty. १३ Through the inability of the body. १४ For want of chief power. १५ Though reduced to this state. १६ What is the use of wandering too much? १७ Trusted, confidential.

ति। शृगालः आह। भो वायस अहं स्वामिनं विज्ञाप्य तथा करिष्ये यथा स्वामी वधं करिष्यति। तत्तिष्ठन्तु भवन्तोऽत्रैव यावदहं गृहं गत्वा प्रभोरनुज्ञां गृहीत्वा चागच्छामि। एवमभिधाय सत्वरं सिंहमुपस्थितवान्। अथ सिंहमामायेदमाह। स्वामिन्समस्तं वनं भ्रान्त्वा वयमागताः। न किंचिदन्नमासादितम्। तत्किं कुर्मो वयम्। संप्रति वयं बुभुक्षया पदमपि चलितुं न शक्नुमः। देवोऽपि पथ्याशी वर्तते। तद्यदि देवादेशो भवति तत्कथनकृपिशितेनात्म पथ्यक्रिया क्रियते। अथ सिंहस्तस्य तद्वारुणं वचनमाकर्ण्य सकोपमिदमाह। धिक्पापाधम यत्रैवं भूयोऽपि वदसि ततस्त्वां तत्क्षणेन वधिष्यामि यतो मया तस्याभयं दत्तम्। तत्कथं व्यापादयामि। उक्तं च।

न गोप्रदानं न महीप्रदानं
न चान्नदानं हि तथा प्रदानम्।
यथा वदन्तीह बुधाः प्रधानं
सर्वप्रदानेष्वभयप्रदानम् ॥ २९० ॥

तच्छ्रुत्वा शृगाल आह। स्वामिन्यदभयप्रदानं दत्त्वा वधः क्रियते तदेष दोषो भवति। पुनर्यदि देवपादानां भक्त्या स आत्मनो जीवितव्यं प्रयच्छति तन्न दोषः। ततो यदि स स्वयमेवात्मानं वधाय नियोजयति तद्वध्यान्यथाऽस्माकं मध्यादेकतमो वध्य इति यतो देवपादाः पथ्याशिनः क्षुन्निरोधादन्यादृशीं दशां यास्यन्ति। तत्किमेतैः प्राणैरस्माकं ये स्वाम्यर्थे न यास्यन्ति। अपरं पश्चादप्यस्माभिर्विप्रवेशः कार्यो यदि स्वामिपादानां किंचिदनिष्टं भविष्यति। उक्तं च।

---

१ Shall act in such a way that &c. २ One who requires wholesome food पथ्यमश्नातीति. ३ Flesh. ४ The wise do not attach so much importance to the giving away of a cow, land, food and charity in general as they do to the promise of safety considering it as the chief of all gifts. ५ By reason of his devotion to your majesty. ६ Offers himself up as a victim. ७ Through the non-gratification of hunger, by checking hunger. ८ The last extremity. ९ What is the use of these our lives if they are not given up for our lord? १० Entering the fire by way of suicide. ११ Any mishap—death.

[1]यस्मिन्कुले यः पुरुषः प्रधानः
स सर्वयत्नैः परिरक्षणीयः ।
तस्मिन्विनष्टे स्वकुलं विनष्टं
न नाभिभङ्गे ह्यरका वहन्ति ॥ २९१ ॥

तदाकर्ण्य मदोत्कट आह । ययेवं तत्कुरुत्व यद्रोचते । तच्छ्रुत्वा स सत्वरं गत्वा तानाह । भोः स्वामिनो महत्यवस्था[2] वर्तते तत्किं पर्यटितेन । तेन विना कोत्रास्मान्रक्षयिष्यति । तद्गत्वा तस्य क्षुद्बाधा[3]त्परलोकं प्रस्थितस्यान्मशरीरदानं कुर्मो येन स्वामिप्रसादस्यानृणतां[4] गच्छामः । उक्तं च ।

आपदं प्राप्नुयात्स्वामी यस्य भृत्यस्य जीवतः ।
प्राणेषु वियमानेषु स भृत्यो नरकं व्रजेत् ॥ २९२ ॥

इति श्रुत्वा ते सर्वे बाष्पपूरितदृशो[5] मदोत्कटं प्रणम्योपविष्टाः । तान्दृष्ट्वा मदोत्कट आह । भोः प्राप्तं दृष्टं वा किंचित्सत्त्वम् । अथ तेषां मध्यात्काकः प्रोवाच । स्वामिन्वयं तावत्सर्वत्र पर्यटिताः परं न किंचित्सत्त्वमासादितं दृष्टं वा । तदय मां भक्षयित्वा प्राणान्धारयतु स्वामी येन देवस्यार्थायना[6] भवति मम पुनः स्वर्गप्राप्तिरिति । उक्तं च ।

[7]स्वाम्यर्थे यस्त्यजेत्प्राणान्भृत्यो भक्तिसमन्वितः ।
स परं पदमाप्नोति जरामरणवर्जितम्[8] ॥ २९३ ॥

---

१ That man, who is the chief of a family, should be saved with all efforts; if he perish, his whole family perishes, for when the nave of a wheel is broken, the spokes do not move. २ Our lord is in a serious condition, his condition is very precarious (महती lit. great, serious). ३ Who is about to depart to the next world through hunger. ४ Freedom from debt. ५ That servant will go to hell who being alive, the master will meet with calamities ६ With eyes filled with tears. ७ Support. ८ Satisfaction. ९ That servant, who being full of devotion, gives up his life for the sake of his master, obtains a very high position free from oldage and death. परं = परम्+जरामरणाभ्यां वर्जितं. तु. त.

तच्छ्रुत्वा शृगाल आह । भोः स्वल्पकायो भवान् । भवद्भक्षणा-स्वामिनस्तावत्प्राणयात्रा न भवत्यपरो दोषश्च तावत्समुत्पद्यते । उक्तं च ।

[1]काकमांसं शुनोच्छिष्टं स्वल्पं तदपि दुर्बलम् ।
भक्षितेनापि किं तेन तृप्तिर्येन न जायते ॥ २९४ ॥

तद्दर्शिता स्वामिभक्तिर्भवता गतं चानृण्यं[2] भर्तृपिण्डस्य प्राप्तश्चोभयलोके साधुवादः[3] । तदप्यगत्यतः । अहं स्वामिनं विज्ञापयामि । तथानुष्ठिते शृगालः सादरं प्रणम्योपविष्टः । स्वामिन्मां भक्षयित्वाथ प्राणयात्रां विधाय ममोभयलोकप्रीतिं कुरु । उक्तं च ।

[4]स्वाम्यायत्ताः सदा प्राणा भृत्यानामर्जिता धनैः ।
यतस्तेषां न दोषोऽस्ति तेषां ग्रहणसंभवः ॥ २९५ ॥

अथ तच्छ्रुत्वा द्वीप्याह । भोः साधुकं भवता पुनर्भवानपि स्वल्पकायः स्वजातिश्च नखायुधान्वादभक्ष्य एव । उक्तं च ।

[5]नाभक्ष्यं भक्षयेत्प्राज्ञः प्राणैः कण्ठगतैरपि ।
विशेषात्तदपि स्तोकं लोकद्वयविनाशकम ॥ २९६ ॥

---

१ The flesh of a crow as also the remains of a dog's food are small and those again of little strength; what is the use even if one eat them since no satisfaction is produced from them. २ You have thus paid the debt which you owed to your master for support &c. ३ Praises, commendation. ४ Thus give me both the worlds (this and the next). ५ The lives of servants which are, as it were, earned with the master's wealth, are solely at the master's service, and so there is no blame attached to one if they (lives) are taken. [illegible]नमभव — ग्रहणात् संभवः [illegible] प. व. ६ By reason of your being furnished with nails for weapons. नखमेवायुधं यस्य स तस्य भावः ब. नखायुधत्वं. ७ A wise man should not eat what is unfit to eat even if he be at the point of death; even if that be little, it particularly destroys both the worlds, that is, one's happiness here as well as in heaven.

तद्दर्शितं त्वयात्मनः कौलीन्यम् । अथवा साधु चेदमुच्यते ।

[1]एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति संग्रहम् ।
आदिमध्यावसानेषु न ते गच्छन्ति विक्रियाम् ॥ २९७ ॥

तदपसर्पतो येनाहं स्वामिनं विज्ञापयामि । तथानुष्ठिते द्वीपी प्रणम्य मदोत्कटमाह । स्वामिन्किंकरतामय मम प्राणैः प्राणयात्रा दीयतामक्षयोवासः स्वर्गे मम विस्तार्यतां क्षितितले प्रभूतं यश इति तत्रात्र विस्मयः कार्यः । उक्तं च ।

[3]मृतानां स्वामिनः कार्ये भृत्यानामनुवर्तिनाम् ।
भवेत्स्वर्गेक्षयो वासः कीर्तिश्च धरणीतले ॥ २९८ ॥

तच्छ्रुत्वा कथनकश्चिन्तयामास । एतैस्तावन्मर्मवेधिभिः शोभावाक्यान्युक्तानि न चैकोपि स्वामिना विनाशितः । तदहमपि प्राप्तकालं वक्ष्यामि चित्रकं येन मद्वचनमेते त्रयोपि समर्थयन्ति । इति निश्चित्य प्रोवाच । भोः सत्यमुक्तं भवता परं भवानपि नखायुधः । तत्कथं भवन्तं स्वामी भक्षयति । उक्तं च ।

[6]मनसापि स्वजात्यानां योनिष्टानि प्रचिन्तयेत ।
भवन्ति तस्य तान्येव इह लोके परत्र च ॥ २९९ ॥

तदपसर्पतो येनाहं स्वामिनं विज्ञापयामि । तथानुष्ठिते कथनकोपि स्थित्वा प्रणम्योवाच । स्वामिन एतेभ्यस्तव तन्मम प्राणैः प्राणयात्रा विधीयतां येन ममोभयलोकयोर्हितं भवति । उक्तं च ।

---

१ It is for this reason that the kings keep around them noble persons, for they do not change at the beginning, in the middle and end, that is, they always remain what they are. आदि...पु-द्वंद. २ Eternal, everlasting. ३ Those servants, who die for the sake of their masters and who are obedient, will live forever in heaven and their fame will remain on earth ४ Speeches of beauty, *i. e*, beautiful or complimentary words. ५ What befits the occasion. प्राप्त काल यस्य तत्. ब. ६ A tiger or leopard. ७ To consider, to believe. ८ These very evils which a man thinks of doing to his castemen, befall him both in this as well as the next world.

[1]न यज्वानोऽपि गच्छन्ति यां गतिं नैव योगिनः ।
यां यान्ति प्रोज्झितप्राणाः स्वाम्यर्थे सेवकोत्तमाः ॥ ३०० ॥

एवमभिहिते ताभ्यां शृगालाचित्रकाभ्यां विदारितोभयकुक्षिः कथनकः प्राणान्त्यक्षीत्[2]। ततश्च तैः क्षुद्रपण्डितैः सर्वैर्भक्षितः ॥

अतोहं ब्रवीमि बहवः पण्डिताः क्षुद्रा इति ।
तद्भद्र क्षुद्रपरिवारोयं राजा मया संपरिकल्पितः । उक्तं च ।

[3]अशुद्धप्रकृतौ राज्ञि जनता नानुरज्यते ।
यथा गृध्रसमामत्रः कलहंसः समाचरेत ॥ ३०१ ॥

तथा च । [4]गृध्राकारोऽपि सेव्यः स्याद्धंसाकारैः सभासदैः ।
हंसाकारोऽपि संत्याज्यो गृध्राकारैः स तैर्नृपः ॥ ३०२ ॥

तन्नूनं ममोपरि केनचिद्दुर्जनेनायं प्रकोपितः । तेनैवं वदति ।
अथवा भवत्येतत् । उक्तं च ।

[5]कर्णविषेण च भग्नः किं किं न करोति बालिशो लोकः ।
क्षपणकतामपि धत्ते पिबति सुरां नरकपालेन ॥ ३०३ ॥

अथवा साध्विदमुच्यते ।

---

१ Neither sacrificers nor ascetics attain to that dignity, which excellent servants do (attain) by sacrificing their lives for the sake of their masters. प्रोज्झितप्राणा ब. २ Having both the sides torn open. विदारिते उभयकुक्षी यस्य. ब. ३ Known or found out. ४ The subjects or people do not become attached to a king whose ministers are dishonest or foul; and he will act like a gander overtaken by a vulture. अशुद्धप्रकृतौ-अशुद्धा प्रकृतिर्यस्य स. ब. ५ Even though a king be of the nature of vultures, he is fit to be served when he has councillors of the nature of swans; while when he is of the nature of swans, he should be abandoned by reason of his having councillors of the nature of vultures. गृध्राकार-गृध्रस्येव आकारः यस्य स. ब. ६ When spoiled by the poison of the ear what thing will a foolish person not do? He will accept asceticism and drink wine in a pot of the skull of human beings.

[1] पादाहतोपि दृढदण्डसमाहतोपि
यं दंशया स्पृशति तं किल हन्ति सर्पः ।
कोप्येष एव हि पिशुनोग्रमनुष्यधर्मः
कर्णे परं स्पृशति हन्ति परं समूलम् ॥ ३०४ ॥

तथा च । [2] अहो खलभुजङ्गस्य विपरीतवधक्रमः ।
कर्णे लगति चान्यस्य प्राणैरन्यो वियुज्यते ॥ ३०५ ॥

तदेवं गतेपि किं कर्तव्यमिति । अहं त्वां सुहृद्भावात्पृच्छामि । दमनक आह । तद्दशान्तरगमनं युज्यते नैवंविधस्य कुस्वामिनः सेवां विधातुम् । उक्तं च ।

[3] गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते ॥ ३०६ ॥

संजीवक आह । अन्येनतरं स्वामिनि कुपिते गन्तुं न शक्यते न चान्यत्र गतानामपि निर्वृतिर्भवति । उक्तं च ।

[4] महतां योपराध्येत दूरस्थोस्मीति नाश्वसेत् ।
दीर्घौ बुद्धिमतो बाहू स ताभ्यां हन्ति हिंसितः ॥ ३०७ ॥

---

१ It is a fact that a snake, even though struck with the foot and beaten with a strong stick, kills him alone whom he *touches with his teeth* (bites); while very strange (indescribable) is this action of a terrible slanderer in the shape of a human being, because he touches the ear of one man and kills another entirely, *i. e.*, he whispers something in the ears of one person and destroys another. पादहत and दृढ are both त. तिशुन एव इस मनुष्य पिशुनोग्रमनुष्य. क तस्य धर्म -प. त. २ Very strange or extraordinary is the mode of killing of a serpent in the shape of a wicked person; because he whispers something in the ear of one man, while another dies. खलभुजग-खलभुजेग इत्य. क. For विपरीत other editions read विचित्र. ३ Through friendship, as a friend. ४ A bad master. ५ Abandonment is ordained even of a preceptor who is elated with pride, does not know what is fit or unfit to do and goes astray. ६ He, who offends the great, should not take comfort in the fact that, he is far away from them; for the arms of a talented person are long and he strikes with them when injured.

तद्युद्धं मुक्त्वा मे नास्त्यन्यच्छ्रेयस्करम् । उक्तं च ।

[3]न तान्सुतीर्थैस्तपसा च लोका-
स्स्वर्गार्पिणां दानशतैः सुविज्ञैः ।
क्षणेन यान्याान्ति रणेषु धीराः
प्राणान्समुज्झन्ति हि ये सुशीलाः ॥ ३०८ ॥

[4]मृतैः संप्राप्यते स्वर्गो जीवद्भिः कीर्तिरुत्तमा ।
तदुभावपि शूराणां गुणावेतौ न दुर्लभौ ॥ ३०९ ॥

तथा च । [5]होमार्थविविधपदानविधिना सद्विप्रवृन्दार्चनै-
र्यज्ञैर्भूरिसुदक्षिणैः सुविहितैः संप्राप्यते यत्फलम् ।
सत्तीर्थाश्रमवासहोमनियमैश्चान्द्रायणाद्यैः क्रतैः
पुम्भिस्तत्फलमाहवे विनिहतैः संप्राप्यते तत्क्षणात् ॥ ३१० ॥

तदाकर्ण्य दमनकश्चिन्तयामास । तयुद्धाय क्रतनिश्चयोयं दृश्यते दुरात्मा । तयदि कदाचिन्नीक्षणशृङ्गाभ्यां स्वामिनं प्रहरिष्यति तन्महाननर्थः संपत्स्यते । [6]तदेनं भृयोपि स्वबुद्ध्या प्रबोध्य तथा करोमि यथा देशान्तरगमनं करोति । आह च । भो मित्र सम्यगभिहितं भवता परं किंतु कः स्वामिभृत्ययोः संग्रामः । उक्तं च ।

---

[1] Without. [2] Beneficial. [3] Those worlds which, those bold persons who lose their lives in battle, obtain in a moment, are not obtained by those desirous of going to heaven even by means of good holy places, penance, by hundreds of charitable acts and by wealth. [4] By dying heaven is obtained and by living excellent fame is secured, so both these advantages (गुणौ) are not difficult to be obtained by the brave, that is, they can easily obtain them. [5] Those persons, who are killed in battle, immediately obtain that fruit which is obtained by oblations to fire accompanied with various kinds of presents, by worshipping multitudes of good Brâhmans, by sacrifices in which much wealth is bestowed as Dakshina and also by residence in a holy place, oblations to fire, vows and Chândrâyana vow. [6] Having advised him, having awakened him to the reality of his position. [7] What battle is there between a lord and his servant, that is, the fight would be unequal.

[1]बलवन्तं रिपुं दृष्ट्वा [2]किलात्मानं प्रगोपयेत् ।
बलवद्भिश्च कर्तव्या शरच्चन्द्रप्रकाशता ॥ ३११ ।

अन्यच्च । [3]शत्रोर्बलमविज्ञाय वैरमारभते तु यः ।
स पराभवमाप्नोति समुद्रष्टिट्टिभादिव ॥ ३१२ ॥

संजीवक आह । कथमेतत् । सोऽब्रवीत् ।

॥ कथा १२ ॥

कस्मिंश्चित्समुद्रैकदेशे टिट्टिभदंपती वसतः । ततो गच्छति काले ऋतुसमयमासाद्य टिट्टिभी गर्भमाधत्त । आसन्नप्रसवा सती टिट्टिभमूचे । भोः कान्त मम प्रसवसमयो वर्तते तद्विचिन्त्यतां किमपि निरुपद्रवं स्थानं येन तत्राहमण्डकमोक्षणं करोमि । टिट्टिभ आह । भद्रे रम्योयं समुद्रप्रदेशः । तदत्रैव प्रसवः कार्यः । सा प्राह । अत्र पूर्णिमादिने समुद्रवेला [4]चटति । सा मत्तगजेन्द्रानप्याकर्षति । तद्दूरमन्यत्र किंचित्स्थानमन्विष्यताम् । तच्छ्रुत्वा विहस्य टिट्टिभ आह । भद्रे न युक्तमुक्तं भवत्या । का मात्रा समुद्रस्य यो मम [5]दृषयिष्यति प्रमूनिम् । तद्विश्रब्धात्रैव गर्भं मुञ्च । उक्तं च ।

---

१ Having seen a powerful enemy one, should protect himself or hide himself from him; while those who are powerful should assume the brilliancy of the moon in the *Sarat season* (the bright light of the moon in आश्विन and कार्तिक is well known) शरच्चन्द्रप्रकाशता—शरच्चन्द्रप्रकाशस्य भावः. २ He, who commences hostilities without ascertaining the strength of the enemy meets with a defeat, as the sea *sustained a defeat* at the hands of a टिट्टिभ (a lapwing). ३ In one part of the sea. ४ A couple, a pair. This word is made up of जाया and पति. ५ The time favourable for conception. ६ Had conception, conceived. ७ Near her delivery, about to be confined. आसन्नः प्रसवः यस्याः सा. ८ The laying of eggs. ९ The tide of the sea comes up or reaches. १० Hurt, injure. ११ Free from fear, confident.

[1]यः पराभवसंग्रामः स्वस्थानैं संत्यजेन्नरः ।
तेन चैत्पुत्रिणी माता तद्वन्ध्या केन कथ्यते ॥ ३१३ ॥

तच्छ्रुत्वा [2]समुद्रश्चिन्तयामास । [3]अहो गर्वः पक्षिकीटस्यास्य । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[4]उत्क्षिप्य टिट्टिभः पादावास्ते भङ्गभयाद्दिवः ।
स्वचित्तकल्पितो गर्वः कस्य नात्रापि वियते ॥ ३१४ ॥

[5]तन्मयास्य प्रमाणं कुतूहलादपि द्रष्टव्यम । किं ममैषोऽण्डापहारे कृते करिष्यति । इति चिन्तयित्वा स्थितः । अथ प्रभवानन्तरं प्राणयात्रार्थं गतायाष्टिट्टिभ्याः समुद्रो वेलाव्याजेनाण्डान्यपजहार । अथायाता सा टिट्टिभी प्रभवस्थानं शून्यमवलोक्य प्रलपन्ती टिट्टिभमूचे । भो मूर्ख कथितमस्माभिस्तव यत्समुद्रवेलयाण्डानां विनाशो भविष्यति तदृजुकं व्रजावः परं मूढतयाहंकारमाश्रित्य मम वचनं न करोषि । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[6]सुहृदां हितकामानां न करोतीह यो वचः ।
स कूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद्भ्रष्टो विनश्यति ॥ ३१५ ॥

टिट्टिभ आह । कथमेतत् । सान्ब्रवीत् ।

---

१ If a mother is to be called पुत्रिणी (a woman having a son) by having that son, who (being defeated abandons his own place, for what son should she be called barren ? that is, she is a barren whose son &c. २ Oh ! how great is the pride of this miserable bird ! The word कीट at the end of compounds has the sense of contempt. पक्षी एव कीटः. क. ३ The *tittibha* bird lies down with its legs upwards (throwing its legs up) through the fear of the breaking of the sky (to support it); who has no pride conceived in his own mind ? This verse is found written as under :—स्वचित्तकल्पितो गर्वः कस्य नाम न वियते । उत्क्षिप्य टिट्टिभी पादौ शेते भङ्गभयादिवः ॥ स्वचित्तकल्पित स. त. ४ Let me then see the truth of this out of curiosity at least (if for nothing else). ५ Under the pretext of tide. ६ Having recourse to pride or egotism. ७ He, who does not listen to the advice of friends who are desirous of doing him good, perishes like a foolish tortoise falling down from a piece of wood. And hint. व.

॥ कथा १३ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिज्जलाशये कम्बुग्रीवो नाम कच्छपः । तस्य संकटविकटनाम्नी मित्रे हंसजातीये परमस्नेहमाश्रिते । तौ च हंसौ सरस्तीरमासाद्य तेन सहानेकदेवर्षिमहर्षीणां कथाः कृत्वास्वंमनवेलायां स्वनीडसंश्रयं कुरुतः । अथ गच्छति कालेनावृष्टिवशात्सरः शनैः शनैः शोषमगमत् । ततस्तद्दुःखदुःखितौ तावूचतुः । भो मित्र जम्बालशेषमेतत्सरः संजातं तत्कथं भवान्भविष्यतीति व्याकुलत्वं नो हृदि वर्तते । तच्छ्रुत्वा कम्बुग्रीव आह । भोः सांप्रतं नास्त्यस्माकं जीवितव्यं जलाभावात् । तथाप्युपायश्चिन्त्यताभिति । उक्तं च ।

त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि काले
धैर्यात्कदाचिद्गतिमाप्नुयात्सः ।
यथा समुद्रेऽपि च पोतभङ्गे
सांयात्रिको वाञ्छति तर्तुमेव ॥ ३१६ ॥

अपरं च ।

मित्रार्थे बान्धवार्थे च बुद्धिमान्यतते सदा ।
जातास्वापत्सु यत्नेन जगादेदं बचो मनुः ॥ ३१७ ॥

तदानीयतां काचिद्दीर्घरज्जुर्लघु काष्ठं वाञ्छिष्यतां च प्रभूतजलं-

---

१ Of the swan-kind. २ Resorted to or went to their nests for shelter (during night). ३ Grieved at his grief. तस्य (कच्छपस्य) दुःखेन दुःखितौ. ४ Having only the mud remaining. जम्बाल एव शेषः यस्य. ब. ५ How will it fare with you? what will be your state? ६ Anxiety, perplexity. ७ It is not possible for us to live. ८ Even though the times be adverse, one should not give up courage; perhaps through courage one (सः) may obtain success (गति); just as in the sea when a boat is broken, a voyaging merchant wishes only to cross in safety. तर्तुम्=तरीतुं or तरितुं being a set root. ९ A talented man always strives with efforts for the sake of a friend or relative when calamities befall, so says Manu. १० Full of plentiful water.

[illegible]र्थं अगे येन मया मध्यप्रदेशे दन्तैर्गृह्यते सति युवां कोटिभागयो-
[illegible]हं मया सहितं संगृह्य तत्सगे नयथैः । तावूचतुः । भो मित्र
[illegible]करिष्यावः परं भवता मौनव्रतेन भाव्यं नो चेत्तव काष्ठात्पातो
[illegible]मति । तथानुष्ठिते गच्छता कम्बुग्रीवेणाधोभागव्यवस्थितं किं-
[illegible]पुरुषमालोकितम् । तच्च ये पौरास्ते तथा नीयमानं विलोक्य सवि-
स्मयमिदमूचुः । अहो चक्राकारं किमपि पक्षिभ्यां नीयते । पश्यत
पश्यत । अथ तैर्यो कोलाहलमाकर्ण्य कम्बुग्रीव आहै । भोः किमेष
कोलाहल इति वक्तुमना अधैर्कि[illegible]पतिः पौरैः खण्डशः कृतश्च ।
अतोहं ब्रवीमि सुहृदां हितकामानामिति ॥

तथा च । [12]अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ।
द्वावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति ॥ ३१८ ॥

टिट्टिभ आह । कथमेतत् । माश्रवीत् ।

॥ कथा १४ ॥

कस्मिंश्चिज्जलाशयेनागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिर्यद्भविष्यश्चेति त्र-
यो मत्स्याः सन्ति । अथ कदाचिन्नं जलाशयं दृष्ट्वागच्छद्भिर्मत्स्यै-
र्जीविभिरुक्तं यदहो बहुमत्स्योयं ह्रदः कदाचिदपि नास्माभिरत्रे-

---

२ The middle portion (of the stick) being seized with the teeth. ३ At the two ends. ४ The Present is used for the Future. नयथ =नयथः. ५ One who has taken upon himself the vow of silence. मौनं व्रतं यस्य. ब. ६ By Kambugriva who was going or rather being carried by the two swans. ७ Situated, lying. ८ Having the form of a wheel, something like a wheel. ९ Noise, uproar. १० Wished or began to say. ११ Desirous of saying The words मनस् or काम are affixed to the infinitives of verbs after dropping the nasal in the sense of "*desirous of*" &c. १२ Being half uttered. १३ अनागतविधाता (he who provides for what is not come, that is, provident) and प्रत्युत्पन्नमति (he who is ready-witted)—these two happily prosper, while यद्भविष्य (he who says what is to happen will happen, that is, a fatalist) perishes. अनागतविधाता=अनागतस्य विधाता. ष. त. प्रत्युत्पन्नमतिः-प्रत्युत्पन्ना मतिर्यस्य. ब. १३ Fishermen. १४ A pond, a lake.

षितः । तदाहारवृत्तिः संजाता संध्यासमयश्च संभूतस्ततः प्रभाते आगन्तव्यमिति निश्चयः । अतस्तेषां तत्कुलिशपातोपमं वचः समाकर्ण्यानागतविधाता सर्वान्मित्स्यानाहूयेदमूचे । अहो श्रुतं भवद्भिर्यन्मत्स्यजीविभिरभिहितम । तदाश्रावपि किंचिदुच्यतां ममापि वर्तते मतिः उक्तं च ।

[४]अशक्तैर्बलिनः शत्रोः कर्तव्यं प्रपलायनम् ।
संश्रितव्योथवा दुर्गो नान्या तेषां गतिर्भवेत् ॥ ३१९ ॥

तन्नून प्रभातसमये मत्स्यजीविनोत्र समागम्य मत्स्यमीक्षयं करिष्यन्ति । एतन्मम मनसि वर्तते । तत्र युक्तं सांप्रतं क्षणमप्यत्रावस्थातुम । उक्तं च ।

[५]वियमाना गतिर्येषामन्यत्रापि सुखावहा ।
ते न पश्यन्ति विद्वांसो देशभङ्गं कुलक्षयम् ॥ ३२० ॥

तदाकर्ण्य प्रत्युत्पन्नमतिः प्राह । अहो सत्यमभिहितं भवता । ममाप्यभीष्टमेतत । तदन्यत्र गम्यतामिति । उक्तं च ।

[७]परदेशभयाद्भीता बहुमाया नपुंसकाः ।
स्वदेशे निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ ३२१ ॥

[८]यस्यास्ति सर्वत्र गतिः स कस्मा-
त्स्वदेशरागेण हि याति नाशम ।

---

१ The means of our subsistence म. त. २ Resembling the fall or stroke of adamant कुलिशपातन इवमा यस्य तत् ब. व. ३ Even this very night. ४ Those, who are weak, should run away from a powerful enemy or should take shelter in a fort; they have no other alternative. संश्रितव्य: संधयितव्य. ५ Those wise men, who have a safe resort elsewhere, do not see the destruction of their country or family (by remaining where they are). सावावहा-सुखमावहतीति. उप. ६ Desirable, desired. ७ Those, who are very foolish and impotent, and also crows, mean persons and deer, being afraid of the difficulties of a foreign country, die in their own. ८ Why should he, who has access everywhere, bring down destruction upon himself through love for his own country; (for), it is the mean who drink salt water saying that the well (from which they drink) belongs to their father or is ancestral.

तातस्य कूपोऽयमिति ब्रुवाणाः
क्षारं जलं कापुरुषाः पिबन्ति ॥ ३२२ ॥

अथ तत्समाकर्ण्य प्रोच्चैर्विहस्य यज्ञविघ्नः प्रोवाच । अहो न भवद्भ्यां मन्त्रितं सम्यगेतदिति यतः किं वाडवाग्नेरपि तेषां पितृपैतामहिकमेतत्सरस्यकुं युज्यते । तयोर्युःक्षयोस्ति तदन्यत्र गतानामपि मृत्युर्भविष्यत्येव । उक्तं च ।

अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं
सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति ।
जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः
कृतप्रयत्नोऽपि गृहे विनश्यति ॥ ३२३ ॥

तदहं न यास्यामि । भवद्भ्यां च यत्प्रतिभाति तत्कार्यम । अथ तस्य तं निश्चयं ज्ञात्वानागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिश्च निष्क्रान्तौ सह परिजनेन । अथ प्रभाते तैर्मत्स्यजीविभिर्जालैस्तज्जलाशयमालोड्य यज्ञविघ्नेन सह जलाशयो निर्मत्स्यीकृतो नीतः । अतोहं ब्रवीम्यनागतविधाता चेति ॥ तच्छ्रुत्वा टिट्टिभ आह । भद्रे किं मां यज्ञविघ्नसदृशं संभावयिष्यसि । तत्पश्य मे बुद्धिप्रभावं यावदेनं दुष्टसमुद्रं शोषयामि । टिट्टिभ्याह । अहो कस्त्वं समुद्रेण सह विग्रहः । तन्न युक्तमस्योपरि कोपं कर्तुम । उक्तं च यतः ।

---

१ Very loudly. प्रकर्षेण श्रुत्वा: २ Simply by hearing what they said. ३ Belonging to the father and grandfather, that is, ancestral, hereditary. ४ If our lives are at an end. ५ Will certainly happen. एव has here the force of *surely, as a matter of course.* ६ That which is unprotected stands protected by fate and that which is well-guarded, is destroyed when struck by fate; a person, though deserted in a forest without any help, lives, while one for whom great efforts are made does not live even at home. कृतप्रयत्नाः=कृताः प्रयत्नाः यस्य. ब. ७ What appears (proper). ८ तत् जलाशयं. कर्म. ९ Having churned or stirred (abs. of the caus. of क्षुद् 1 P. with आ). १० Rendered fish-less, not a fish was left. ११ How can you wage war with the sea? that is, there is great disparity between you and the sea.

[1]पुंसामसमर्थानामुपद्रवायात्मनो भवेत्कोपः ।
पिठरं कथयत्यतिमात्रं निजपार्श्वानेव दहत्यतिरौद्रम् ॥ ३२४ ॥

तथा च । [2]अविदित्वात्मनः शक्तिं परस्य च समुत्सुकः ।
गच्छन्नभिमुखो नाशं याति वह्नौ पतङ्गवत् ॥ ३२५ ॥

टिट्टिभ आह । प्रिये मा मैवं वद । येषामुत्साहशक्तिर्भवति ते स्वल्पा अपि गुरूनपि विक्रमन्ते । उक्तं च ।

[3]विशेषात्परिपूर्णस्य याति शत्रोरमर्षणः ।
आभिमुख्यं शशाङ्कस्य यथायापि विधुंतुदः ॥ ३२६ ॥

तथा च । [4]प्रमाणादधिकस्यापि गण्डश्यामदन्तिनः ।
पदं मूर्ध्नि समाधत्ते केसरी मत्तद्विपिनः ॥ ३२७ ॥

तथा च । [5]बालस्यापि रवेः पादाः पतन्त्युपरि भूभृताम् ।
तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते ॥ ३२८ ॥

तदनया चञ्चुवास्य सकलं तोयं शुष्कस्थलतां नयामि । टिट्टिभ्याह । भोः कान्त यत्र जाह्नवी नवनदीशतानि गृहीत्वा नित्यमेव प्रविशति

---

१ The anger of those people who are weak, becomes injurious to their own selves; a pot when it boils excessively burns its own sides all the more (and nothing else). २ This has been already translated. See verse 237. ३ The strength of energy. ४ Conquer, overcome. ५ A passionate man faces an enemy especially when he is full (prepared at all points), just as the demon Rāhu (विधुंतुद्) attacks the full-moon even now. विधुं तुदतीति. उप. He who troubles विधुं the moon. शशाङ्क.-शशः अङ्क यस्य. ब. ६ The lion places his foot on the head of an intoxicated elephant from the temples of which brown juice is dropping down, and which is larger in size. गण्डश्यामदन्तिन ought to have been गण्डच्युतश्यामदे. It is an irregular Bahu. Comp. ७ The rays even of the young sun fall on the mountains (the feet even of a young boy fall on the heads of kings). What is the use or need of the age of those who are born with lustre. पाद् (1) ray, (2) foot. भूभृत् (1) mountain, (2) king. ८ Shall make it dry ground; shall dry it up. ९ Nine hundred rivers नवनदीशतानि–नदीनां शतानि.

तथा सिन्धुश्च तत्कथं त्वमष्टादशनदीशतैः पूर्यमाणं तं विषुषवाहिन्या[1] त्वच्चा शोषयिष्यसि । तत्किमश्रद्धेयेनोक्तेन । टिट्टिभ आह । प्रिये ।

अतिवेदः[2] श्रियो मूलं चञ्चुर्मे लोहसंनिभा ।
अहोरात्राणि दीर्घाणि समुद्रः किं न शुष्यति ॥ ३२९ ॥

दुरधिगमः[3] परभागो[4] यावत्पुरुषेण पौरुषं न कृतम् ।
जयति तुलामधिरूढो भास्वानपि जलदपटलानि ॥ ३३० ॥

टिट्टिभ्याह । यदि त्वयावश्यं समुद्रेण सह वैरानुष्ठानं[5] कार्यं तद्न्यानपि विहगानाहूय सुहृज्जनसहित[6] एवं समाचर । उक्तं च ।

बहूनामप्यसाराणां[7] समवायो हि दुर्जयः ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यते मत्तदन्तिनः[8] ॥ ३३१ ॥

तथा च । चटकाकाष्ठकूटेन[9] मक्षिकादर्दुरैस्तथा[10] ।
महाजनविरोधेन कुञ्जरः प्रलयं गतः ॥ ३३२ ॥

टिट्टिभ आह । कथमेतत् । सा प्राह ।

---

१ Eighteen hundred rivers. २ Carrying only a drop. विषुषं वहतीति. ३ Absence of dejection is the root of prosperity (Cf. the English 'A faint heart never won a fair lady'), my beak is as hard as iron, will not then the sea be dry (if I work) for long days and nights? लोहसंनिभा. नृ. त. अहोरात्र is usually used in the masculine gender. ४ Superior excellence or merit is difficult to get only so long as a person has not put forth his manly power; even the sun dispels (lit. conquers) multitudes of clouds when it enters the sign Libra of the zodiac. The other meaning of तुलामधिरूढ is to be balanced against; when a person is balanced against another, he can easily conquer him. दुरधिगम=दुःखेन अधिगन्तुं शक्यः; परभागः—परभागी भाग: क It is equal to समर्थः. ५ Declaration of open hostility. ६ Accompanied with your friends or relations. ७ The union even of many trifling things is hard to overcome, (for) a rope is made up of grass whereby even an elephant is tied. असाराणां understand वस्तूनां. असार—नास्ति सारं यस्मिन्. ब. ८ An elephant was destroyed by the hostility with many people (creatures), viz., the sparrow, the wood-pecker, the fly and the frog. Properly speaking the first two padas ought to be चटका. काष्ठकूटाभ्यां and मक्षिकादर्दुराभ्यां respectively.

॥ कथा १५ ॥

कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे चटकदंपती तमालतरुकृतनिलयौ[1] प्रतिवसतः। अथ गच्छता कालेन संततिरभवत्। अन्यस्मिन्नहनि[2] प्रमत्तो गजः कश्चिन्नं तमालवृक्षं घर्मार्तश्छायार्थी[3] समाश्रितः। ततो मदोत्कर्षात्[4] तस्य शाखां चटकाक्रान्तां पुष्करेणाकृष्य[5] बभञ्ज। तस्या भङ्गेन चटकाण्डानि सर्वाणि विशीर्णानि। आयुःशेषतया च चटका कथमपि प्राणैर्न वियुक्ता। अथ माण्डभर्तृभूता प्रलापान्कुर्वाणा न कंथंचिदतिष्ठत। अत्रान्तरे तस्यास्तान्प्रलापान्श्रुत्वा काष्ठकूटो नाम पक्षी तस्याः परमसुहृन्दुःखदुःखितोभ्येत्य तामुवाच। भवति किं वृथा प्रलापेन। उक्तं च।

[10]नष्टं मृतमतिक्रान्तं नानुशोचन्ति पण्डिताः।
पण्डितानां च मूर्खाणां विशेषोयं यतः स्मृतः॥ ३३३॥

तथा च।[11]अशोच्यानीह भूतानि यो मूढस्तानि शोचति।
स दुःखे लभते दुःखं द्वावनर्थौ निषेवते॥ ३३४॥

अन्यच्च।[12]श्लेष्माश्रु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोवशः।
तस्मान्न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः प्रयत्नतः॥ ३३५॥

चटका प्राह। अस्त्येवैतत्। परं दुष्टगजेन मदान्मम संतानक्षयः[13]

---

१ Who had made their nests on a Tamala tree. तमालतरौ कृतः निलयः याभ्याम्. ब. २ Progeny, offspring. ३ Desirous of sitting in the shade. ४ Through excess of pride. ५ Occupied or inhabited by the sparrows. ६ Trunk. ७ Hurt, injured, broken. P. P. of भञ्ज् 9 P. with वि. ८ Overcome with sorrow for the loss of her eggs. ९ Never ceased, continued lamenting. १० The wise do not bewail what is lost, what is dead and what is past. This is, therefore, said to be the difference between wise men and fools (who do bewail &c). ११ In this world all created things (भूतानि) are not fit to be lamented, and that fool who bewails their loss, gets one calamity in another and thus suffers two. १२ Since the helpless dead person has to eat the phlegmatic tears dropped down (in weeping) by the relatives, no one should weep, but perform all the funeral rites with all efforts. १३ The destruction of my offspring.

कृतः । तथहि मम त्वं सुहृत्सत्यस्तस्य गजापसदस्य कोपि वधोपायश्चिन्त्यो यस्यानुष्ठानेन मे संततिर्नाशदुःखमपसरति । उक्तं च ।

आपदि येनोपकृतं येन च हसितं दशासु चान्यासु ।
उपकृदपकृदपि च तयोर्यस्तं पुरुषं परं मन्ये ॥ ३३६ ॥

काष्ठकूट आह । अवधि मन्यमभिहितं भवत्या । उक्तं च ।

स सुहृद्व्यसने यः स्यात्स पुत्रो यस्तु भक्तिमान् ।
स भृत्यो यो विधेयज्ञः सा भार्या यत्र निर्वृतिः ॥ ३३७ ॥

तत्पश्य मे बुद्धिप्रभावम् । परं ममापि सुहृद्भूता वीर्णारवा नाम मक्षिकास्ति । तन्नामाहूयागच्छामि येन स दुरात्मा दुष्टगजो हन्यते । अथासौ सह चटकया मक्षिकामामाय प्रोवाच । भद्रे मर्मज्ञैर्यं चटकां केनचिद्दुष्टगजेन पराभूताण्डस्फोटनेन । तन्नस्य वधोपायमनुतिष्ठतो मे साहाय्यं कर्तुमर्हसि । मक्षिकाप्याह । भद्र किमुच्यतेत्र विषये । उक्तं च ।

---

१ The lowest of elephants. अधम as a latter part of compounds has the sense of the "lowest," "worst" of &c. २ Grief consequent on the loss of my young ones. ३ Goes away, is removed. ४ I consider that to be the best man who confers benefits on him who has done him good in adversity, and injury to him who has laughed at him in his extreme circumstances. For अन्यासु there is another reading as विषमासु. उपकृत and अपकृत Pre. P. from कृ with उप and अप having for their objects तयोः. परं=परमं=श्रेष्ठं. ५ He is a friend in reality who is friendly in need, he is a son who is obedient (lit. knowing what to do) and she is a wife from whom one gets happiness. सुहृद् &c. Cf. the English proverb—"A friend in need is a friend indeed." ६ Having the sound of a lute. वीणाया इव रवो यस्याः. ब. ७ Having invited or brought. ८ My friend. ९ Breaking or destroying. १० Doing, carrying out, executing. ११ What more need you say on the subject ?, that is, what you have said is enough to induce me to assist you.

[1]पुनःप्रत्युपकाराय मित्राणां क्रियते प्रियम् ।
यत्पुनर्मित्रमित्रस्य कार्यं मित्रैर्न किं कृतम् ॥ ३३८ ॥

सत्यमेतत् । परं ममापि भेको मेघनादो नाम मित्रं तिष्ठति । तमाहूय यथोचितं कुर्मः । उक्तं च ।

[2]हितैः साधुसमाचारैः शास्त्रज्ञैर्मतिशालिभिः ।
कथंचिन्न विकल्पन्ते विद्वद्भिश्चिन्तिता[3] नयाः ॥ ३३९ ॥

अथ ते त्रयोपि गत्वा मेघनादस्याग्रे पूर्वं वृत्तान्तं निवेद्य तस्थुः । अथ स प्रोवाच । [4]कियन्मात्रो गजो नागको महाजनस्य कुपितस्य । तन्मद्दीयो मन्त्रः कर्तव्यः । मक्षिके त्वं गत्वा मध्याह्नसमये तस्य मदोत्कटस्य गजस्य कर्णे वीणारवसदृशं शब्दं कुरु येन श्रवणसुखलालसो निमीलितनयनो भवति । ततश्च काष्ठकूटच्च्वा स्फोटितनयनोन्धीभूतस्तृषार्तो मम [5]गर्ततटाश्रितस्य सपरिकरस्य[6] शब्दं श्रुत्वा जलाशयं मत्वाभ्येति । ततो गर्तमासाद्य पतिष्यति पञ्चत्वं[7] यास्यति चेति । एवं समवायैः[8] कर्तव्यो यथा वैरसाधनं [9]भवति । अथ तथानुष्ठिते स मत्तगजो मक्षिकागेयं[10]श्रवणसुखान्निर्गालितनयनः पश्चात्काष्ठकूटहृत[11]चक्षुर्मध्याह्नसमये भ्राम्यन्मण्डूकशब्दानुसारी गच्छन्महतीं गर्तामासाद्य पतितो मृतश्च ॥ अतोहं ब्रवीमि चटकाकाष्ठकूटेनेति ।

---

१ Any good is done to friends for an obligation in return; that business which is done for the friend of a friend-is that not said to be done by friends? २ The plans designed in consultation with friends of good conduct, versed in Shastras, endowed with talent and learned, do not change, or, are safe साधुसमाचार साधु समाचारः यस्य. ब. शालिन as a latter part of compounds means endowed with or possessed of. ३ Of what account is a poor elephant to many creatures got angry? that is, they can easily defeat him. ४ Resembling the sound of a lute. ५ Ardently desirous of the pleasure of the ear. ब. त. ६ A hollow; a hole. ७ Accompanied with my retinue. परिकरेण सहितस्य. ब. ८ Will die. पंचत्वं या or गम् means to separate into the five elements, and thus to die. ९ Union. १० Revenge will be taken or accomplished. ११ Hearing the song of the fly. १२ Whose eyes were taken out by the wood-pecker.

टिट्टिभ आह। भद्र एवं भवतु। क्षुद्रवर्गसमुदायेन समुद्रं शोषयिष्यामीति निश्चित्य वकसारसमयूरादीन्समाहूय प्रोवाच। भोः परभूतोहं समुद्रेणापकारेण तच्चिन्त्यतामस्य शोषणोपायः ते संमन्त्र्य प्रोचुः। अशक्ता वयं समुद्रशोषणे तत्किं वृथा प्रयासेन। उक्तं च।

[3]अबलः प्रोन्नतं शत्रुं यो याति मदमोहितः।
युद्धार्थं स निवर्तेत शीर्णदन्तो गजो यथा॥ ३४०॥

तदस्माकं स्वामी वैनतेयोस्ति। तनस्मै सर्वमेतत्परिभवस्थानं[4] निवेद्यते येन स्वजातिपरिभवकुपितो वैरनृण्यं[5] गच्छति। अथवात्रावलेपंकरिष्यति तथापि नास्ति वो दुःखम्। उक्तं च।

[6]सुहृदि निर्व्याजचित्ते गुणवति भृत्येनुवर्तिनि कलत्रे।
स्वामिनि शक्तिसमेते निवेद्य दुःखं सुखी भवति॥ ३४१॥

[7]तथामी वैनतेयसकाशं यतोसावस्माकं स्वामी। तथानुष्ठिते सर्वे ते पक्षिणो विवर्णवदना बाष्पपूरितदृशो वैनतेयसकाशमुपेत्य करुणस्वरेण फूत्कर्तुमारब्धाः। अहो अब्रह्मण्यमब्रह्मण्यम। अधुना सदाचारस्य टिट्टिभस्य भवति [10]नाथे सति समुद्रेणाण्डान्यपहृतानि। तत्यनष्टमधुना पक्षिकुलम। अन्येपि स्वेच्छया समुद्रेण व्यापादयिष्यन्ते। उक्तं च।

---

१ With a multitude of friends &c. २ We are unable to dry up the sea. ३ That weak person who through folly attacks a powerful enemy, will come back (shorn of his pride like an elephant &c.). ४ Let us report all this humiliation to him. ५ Will avenge the injury (lit. will be free from the debt of enmity &c.). ६ Or if he should show himself too proud to sympathize with us. ७ A man becomes happy by communicating the cause of his grief to a friend whose heart is the same with his (an intimate friend), to a meritorious servant, obedient wife and a master who is able. निरंतरश्चिते-निरंतरं चित्तं यस्य तस्मिन्. ब. ८ So let us go. ९ With the eyes filled with tears. बाष्पैः पूरिता दृशो यासां. १० Alas! alas! god forbid! ११ Your honour being the lord or king.

[1]एकस्य कर्म संवीक्ष्य करोत्यन्योपि गर्हितम् ।
गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ॥ ३४३ ॥

तथा च । [2]चाटतस्करदुर्वृत्तैस्तथा साहसिकादिभिः ।
पीड्यमानाः प्रजा रक्ष्याः कूटच्छद्मादिभिस्तथा ॥ ३४३ ॥

[3]प्रजानां धर्मषड्भागो राज्ञो भवति रक्षितुः ।
अधर्मादपि षड्भागो जायते यो न रक्षति ॥ ३४४ ॥

[4]प्रजापीडनसंतापात्समुद्भूतो हुताशनः ।
राज्ञः श्रियं कुलं प्राणान्नादग्ध्वा विनिवर्तते ॥ ३४५ ॥

[5]राजा बन्धुरबन्धूनां राजा चक्षुरचक्षुषाम् ।
राजा पिता च माता च सर्वेषां न्यायवर्तिनाम् ॥ ३४६ ॥

[6]फलार्थी पार्थिवो लोकान्पालयेद्यत्नमास्थितः ।
दानमानादितोयेन मालाकारोद्रुमानिव ॥ ३४७ ॥

[7]यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभिरक्षितः ।
फलप्रदो भवेत्काले तद्वल्लोकः सुरक्षितः ॥ ३४८ ॥

---

१ Having seen a censurable action done by one man, another does it; people are blind followers of customs and not the lovers of truth. गतानुगतिक = गतं अनुगच्छतीति following the bygones. पारमार्थिक adj. from परमार्थ the highest truth. २ Subjects should be protected from being persecuted by cheats, thieves, ill-behaved persons, adventurers and also by means of falsehood and other things. कूटच्छद्मनी आदिनी येषां ते ब. ३ A king who protects his subjects, gets one-sixth part of their religious merits; he also gets one-sixth part of their irreligion when he does not protect them. षड्भाग = षष्ठः भागः क. Instead of अधर्मादपि one would have expected अधर्मस्यापि. ४ The fire arising from the pain of the oppression of the subjects, does not return (become cool) without burning the wealth, family and life of the king. संताप also means heat, fire. ५ A king is the brother of the brotherless, and eye of the eyeless; a king is the father and mother of all those who act justly. अबंधु and अचक्षुस् are ब. न्यायेन वर्तते इति. डप्. ६ This verse is nearly the same as 220. ७ This is exactly equal to verse 223.

[1]हिरण्यधान्यरत्नानि यानानि विविधानि च ।
तथान्यदपि यत्किंचित्प्रजाभ्यः स्यान्नृपस्य तत् ॥ ३४९ ॥

अथैवं गरुडः सुमाकर्ण्य तदुःखदुःखितः कोपाविष्टश्च व्यचिन्तयत् । त्यमुक्तमेनैः पक्षिभिः । अहो तदस्य गत्वा तं समुद्रं शोषयामः । एवं चिन्तयतस्तस्य विष्णुदूतः समागत्याह । भो गरुत्मन्भगवता नारायणेनाहं तव[3] पार्श्वे प्रेषितः । देवकार्येण श्रीभगवानमरावत्यां यास्यतीति । तत्सन्वरमागम्यताम् । तच्छ्रुत्वा गरुडः साभिमानं प्राह । भो दूत किं मया कृभृत्येन भगवान्करिष्यति । तद्गत्वा तं वद यद्न्यो भृत्यो वाहनायास्मत्स्थानं[6] क्रियताम् । मदीयो नमस्कारो वाच्यो भगवतः । उक्तं च ।

[7]यो न वेत्ति गुणान्यस्य न तं सेवेत पण्डितः ।
न हि तस्मात्फलं किंचित्सुरुष्टादुष्टरादिव ॥ ३५० ॥

दूत आह । भो वैनतेय कदाचिदपि भगवन्तं प्रति त्वया नैतद्भिहितमीदृक् । तत्कथय किं ते भगवतापमानस्थानं[9] कृतम् । गरुड आह । भगवदाश्रयभूतेन[10] समुद्रेणास्मद्विहिताण्डान्यपहृतानि । तयाहि निर्गेहं न करोति तदहं भगवतो न भृत्य इत्येष निश्चयस्त्वया वाच्यः । तदुत्तरं गत्वा भवता भगवतः समीपे गन्तव्यम् । अथ दूतमुखेन प्रणयकुपितं वैनतेयं विज्ञाय भगवांश्चिन्तयामास । अहो स्थानं कोपो वैनतेयस्य । तत्स्वयमेव गत्वा समानपुरःसरं तमानयामि । उक्तं च ।

[16]भक्तं शक्तं कुलीनं च न भृत्यमपमानयेत् ।
पुत्रवल्लालयेन्नित्यं य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ३५१ ॥

---

१ This is nearly equal to 221. २ Let us dry; we shall dry. ३ Have been sent to you. ४ On an errand of the gods. ५ With pride or egotism. अभिमानेन सह यथा तथा. अव्य. ६ Be appointed in my place. ७ Let my humble respects be paid to the god? Give him my respects. ८ This verse is nearly equal to 47. ९ The place or object of insult or disrespect; cause of disrespect. १० Being a sheltering place, that is, the vehicle or seat of &c. ११ Punishment or chastisement. १२ Angry through love or affection. १३ In the proper place; right, just. १४ He, who wishes for his own welfare, should never disrespect a servant who is devoted, able and nobly-born, but should treat him affectionately like a son.

[1]एकस्य कर्म संवीक्ष्य करोत्यन्योपि गर्हितम् ।
गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ॥ ३४३ ॥

तथा च । [2]चाटतस्करदुर्वृत्तैस्तथा साहसिकादिभिः ।
पीड्यमानाः प्रजा रक्ष्याः कूटच्छद्मादिभिस्तथा ॥ ३४३ ॥

[3]प्रजानां धर्मषड्भागो राज्ञो भवति रक्षितुः ।
अधर्मादपि षड्भागो जायते यो न रक्षति ॥ ३४४ ॥

[4]प्रजापीडनसंतापात्समुद्भूतो हुताशनः ।
राज्ञः श्रियं कुलं प्राणान्नादग्ध्वा विनिवर्तते ॥ ३४५ ॥

[5]राजा बन्धुरबन्धूनां राजा चक्षुरचक्षुषाम् ।
राजा पिता च माता च सर्वेषां न्यायवर्तिनाम् ॥ ३४६ ॥

[6]फलार्थी पार्थिवो लोकान्पालयेद्यत्नमास्थितः ।
दानमानादितोयेन मालाकारोद्भुमानिव ॥ ३४७ ॥

[7]यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभिरक्षितः ।
फलप्रदो भवेत्काले तद्वल्लोकः सुरक्षितः ॥ ३४८ ॥

---

१ Having seen a censurable action done by one man, another does it; people are blind followers of customs and not the lovers of truth. गतानुगतिक = गते अनुगच्छतीति following the bygones. पारमार्थिक adj. from परमार्थ the highest truth. २ Subjects should be protected from being persecuted by cheats, thieves, ill-behaved persons, adventurers and also by means of falsehood and other things. कूटच्छद्मनी आदिनी येषां ते. ब. ३ A king who protects his subjects, gets one-sixth part of their religious merits; he also gets one-sixth part of their irreligion when he does not protect them. षड्भाग = षष्ठः भागः क. Instead of अधर्मादपि one would have expected अधर्मरयापि. ४ The fire arising from the pain of the oppression of the subjects, does not return (become cool) without burning the wealth, family and life of the king. संताप also means heat, fire. ५ A king is the brother of the brotherless, and eye of the eyeless; a king is the father and mother of all those who act justly. अबंधु and अचक्षुषि are ब. न्यायेन वर्तते इति. उप. ६ This verse is nearly the same as 220. ७ This is exactly equal to verse 223.

[1]हिरण्यधान्यरत्नानि यानानि विविधानि च ।
तथान्यदपि यत्किंचित्प्रजाभ्यः स्यान्नृपस्य तत् ॥ ३४९ ॥

अथैवं गरुडः मुमाकर्ण्य तद्दुःखदुःखितः कोपाविष्टश्च व्यचिन्तयत् । नित्यमुक्तमेनैः पक्षिभिः । अहो तदस्य गत्वा तं समुद्रं शोषयामः । एवं चिन्तयतस्तस्य विष्णुदूतः समागत्याह । भो गरुत्मन्भगवता नारायणेनाहं तव[3] पार्श्वे प्रेषितः । देवकार्येण श्रीभगवानमरावत्यां यास्यतीति । तत्सत्वरमागम्यताम् । तच्छ्रुत्वा गरुडः साभिमानं प्राह । भो दूत किं मया कृभृत्येन भगवान्करिष्यति । तद्गत्वा तं वद यद्भ्यो भृत्यो वाहनायास्मत्स्थानं[6] क्रियताम् । मदीयो नमस्कारो वाच्यो भगवतः । उक्तं च ।

[7]यो न वेत्ति गुणान्यस्य न तं सेवेत पण्डितः ।
न हि तस्मात्फलं किंचित्सुकृष्टादूषरादिव ॥ ३५० ॥

दूत आह । भो वैनतेय कदाचिदपि भगवन्तं प्रति त्वया नैतदभिहितमीदृक् । तत्कथय किं ते भगवतापमानस्थानं[9] कृतम् । गरुड आह । भगवदाश्रयभूतेन[10] समुद्रेणास्मद्दिदृक्षाभाङ्नान्यपहृतानि । तदहं निर्मर्यादं[11] न करोमि तदहं भगवतो न भृत्य इत्येष निश्चयस्त्वया वाच्यः । तदेतत्तूर्णं गत्वा भवता भगवतः समीपे गन्तव्यम । अथ दूतमुखेन प्रणयकुपितं[12] वैनतेयं विज्ञाय भगवांश्चिन्तयामास । अहो स्थानं कोपो वैनतेयस्य । तत्स्वयमेव गत्वा समानपुरःसरं समानयामि । उक्तं च ।

[13]भक्तं शक्तं कुलीनं च न भृत्यमपमानयेत् ।
पुत्रवल्लालयेन्नित्यं य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ३५१ ॥

---

१ This is nearly equal to 221. २ Let us dry; we shall dry. ३ Have been sent to you. ४ On an errand of the gods. ५ With pride or egotism. अभिमानेन सह यथा तथा. अव्य. ६ Be appointed in my place. ७ Let my humble respects be paid to the god? Give him my respects. ८ This verse is nearly equal to 47. ९ The place or object of insult or disrespect; cause of disrespect. १० Being a sheltering place, that is, the vehicle or seat of &c. ११ Punishment or chastisement. १२ Angry through love or affection. १३ In the proper place; right, just. १४ He, who wishes for his own welfare, should never disrespect a servant who is devoted, able and noble-born, but should treat him affectionately like a son.

अन्यच्च । राजा तुष्टोपि भृत्यानामर्थमात्रं प्रयच्छति ।
ते तु संमानमात्रेण प्राणैरप्युपकुर्वते ॥ ३५२ ॥

इत्येवं संप्रधार्य रुक्मपुरं वैनतेयसकाशं सत्वरमगमत् । वैनतेयोपि गृहागतं भगवन्तमवलोक्य त्रपाधोमुखः प्रणम्यावाच । भगवन् त्वदाश्रयोन्मत्तेन समुद्रेण मम भृत्यस्याण्डान्यपक्रम्य क्षेपमानस्थानं कृतम् । परं युष्मल्लज्जयाहं तं स्थलतो न नयामीति यतः स्वामिभयाच्छुनोपि प्रहारो न दीयते । उक्तं च ।

"येन स्यात्लघुता वाथ पीडा चित्ते प्रभोः क्वचित् ।
प्राणत्यागेपि तत्कर्म न कुर्यात्कुलसेवकः ॥ ३५३ ॥

तच्छ्रुत्वा भगवानाह । भो वैनतेय यदभिहितं भवता । उक्तं च ।

"भृत्यापराधजो दण्डः स्वामिनो जायते यतः ।
तेन लज्जापि तस्योत्था न भृत्यस्य तथा पुनः ॥ ३५४ ॥

तदागच्छ येनाण्डानि समुद्रादादाय टिट्टिभं संभावयावोमरावर्ती च गच्छावः । तथानुष्ठिते समुद्रो भगवता निर्भर्त्स्यांघ्रेर्यशः संधोयाभिहितः । भो दुरात्मन्दीयन्तां टिट्टिभाण्डानि नो चेत्स्थलतो त्वां नयामि । ततः समुद्रेण सभयेन टिट्टिभाण्डानि तानि प्रदत्तानि टिट्टिभेनापि भार्यायै समर्पितानि ।

अतोहं ब्रवीमि शत्रोर्बलमविज्ञायेति ।

तस्मात्पुरुषेणोद्यमो न त्याज्यः । तदाकर्ण्य संजीवकस्तमेव भूयोपि पप्रच्छ । भो मित्र कथं ज्ञेयो मयासौ दुष्टबुद्धिरिति । इयन्तं कालं

---

१ This verse is equal to 83. २ With the head hung down through shame. ३ Intoxicated or grown insolent by the fact of his being your seat or abode. ४ Through fear of bringing shame upon you. ५ One who is a hereditary servant, should not do that action, which will detract from the merit, or cause pain to the mind of the master, even though he (servant) be at the point of death. ६ Since punishment is awarded to a master for the the offences of his servant, the shame thereof should also be his and not of the servant. तस्योत्था=भृत्योत्था-भृत्यात् तत्था proceeding from the actions of the servant. ७ Being scolded or taken to task. ८ Belonging to or presided over by fire. ९ Having aimed. १० Industry, effort. ११ Up to this time.

उत्तरोत्तरस्नेहेन प्रसादेन चाहं दृष्टो न कदाचिन्नदृष्टपूर्वो[1]। प्रयतां येनाहमात्मरक्षार्थं तदुपाय च यते। दमनक आह। भद्र ज्ञेयम्[2]। एष ते प्रत्ययः। यदि रक्तनेत्रत्रिशिखां[3] भ्रुकुटिं दधाद्वक्त्रिणी परिलेलिहत्त्वां दृष्ट्वा भवति तदुष्टबुद्धिरन्यथा सुप्रसादः[4]। तदाज्ञापय मां[5]। स्वाश्रयं प्रति गच्छामि। त्वया च यथायं भेदो न भवति तथा कार्यम् यदि निर्शामुखं प्राप्य गन्तुं शक्नोषि[6]। त्यागः कार्यः। यतः।

[7]त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत।
ग्रामं जनपदस्यार्थ आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत ॥ ३५५ ॥

[8]आपदर्थे धनं रक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि।
आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥ ३५६ ॥

बलवताभिभूतस्य विदेशगमनं तदनुप्रवेशो वा नीतिः। तद्देशत्यागः कार्यः। अथवात्मा सामादिभिरुपायैरभिरक्षणीयः। उक्तं च।

[9]अपि पुत्रकलत्रैर्वा प्राणान्रक्षेत पण्डितः।
विद्यमानैर्यतस्तैः स्यात्सर्वं भूयोपि देहिनाम् ॥ ३५७ ॥

---

१ I have been treated with increasing affection and favour. २ Seen, found (by me). ३ With red eyes. रक्ते नेत्रे यस्य स. ब. ४ Contracting his eye-brows into three wrinkles (as a sign of anger). ५ Well-pleased. ६ Evening (lit. the face of the night). ७ One should sacrifice one individual for the good of the family, the family for the sake of the village, and the village for the good of the country, and the whole earth for one's own sake. ८ One should save wealth against the time of difficulty, save the life of the wife, even at the sacrifice of wealth, and should always save himself even at the sacrifice of both wife and wealth. ९ It is a politic step that when a man is defeated by a powerful person, he should either go to a foreign country or accommodate himself to his whims and thus gain him over. १० A wise man should save his life even at the sacrifice of his son and wife, since it (life) being in existence, men will again obtain every thing (lost before).

तथा च । [1]येन केनाप्युपायेन शुभेनाप्यशुभेन वा ।
उद्धरेदीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ॥ ३५८
[2]यो मायां कुरुते मूढः प्राणत्यागे धनादिके ।
तस्य प्राणाः प्रणश्यन्ति तैर्नष्टैर्नष्टमेव तत् ॥ ३५९ ॥

एवमभिधाय दमनकः करटकसकाशमगमत् । करटकोपि तमायान्तं दृष्ट्वा पोवाच । भद्र किं कृतं तत्र भवता । दमनक आह । मया तावच्छ्रीतिबीजनिर्वापणं कृतं परतो [3]दैवविहितायत्नम् । उक्तं च यतः ।

[4]पराङ्मुखेपि दैवेत्र कृत्यं कार्यं विपश्चिता ।
आत्मदोषविनाशाय स्वचित्तस्तम्भनाय च ॥ ३६० ॥

तथा च । [5]उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी-
र्दैवं हि दैवमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोत्र दोषः ॥ ३६१ ॥

---

१ By any remedy whatever, either fair or foul one should save his poor soul, (for) one who is prosperous can be virtuous. २ That fool who uses tricks &c. to preserve his wealth and other things at the time of death, loses his life and that (life) being lost, everything else is (of course) lost. तैर्नष्टै —Is an example of the Instrumental absolute in Sanskrit. ३ The sowing of the seeds of policy. ४ Everything further depends on the will of Fate. दैवविहित=दैवविधान or विधि-what is ordained by Fate. दैवविहिते आयत्नम्. स. ५ Even though destiny be adverse, a wise man should do his duty here, to prevent any blame being attached to himself, and to stop the yearning of his heart. आत्मदोष would be blame at the hands of others if he be idle, and स्वचित्तस्तम्भन-stopping the heart, *i. e.*, the desire of the heart. ६ The goddess of wealth resorts to that excellent man who is industrious; it is the cowardly that say that Fate is fate; that is, that which is destined to happen, will happen; having put down fate, put forth your manly power to the best of your abilities; if any thing does not succeed when efforts are made for its accomplishment, what fault is there ?, *i. e.* we are not to blame. पुरुषसिंह—पुरुषः सिंह इव. क.

करटक आह । तत्कथय कीदृक्त्वया नीतिबीजं निर्वापितम् । सो-
मयाभोग्यं ताभ्यां मिथ्याप्रजल्पनेन भेदस्तथा विहितो
मयोपि मन्त्रयन्तावेकस्थानस्थितौ न पश्यसि । करटक आह ।
न युक्तं भवता विहितं यत्परस्परं तौ स्नेहार्द्रहृदयौ सुखाश्रयौ
सागरे प्रक्षिप्तौ । उक्तं च ।

अधिरुढं सुखस्थं यो दुःखमार्गे नियोजयेत ।
जन्मजन्मान्तरं दुःखी स नरः स्यादसंशयम् ॥ ३६२ ॥

अपरं त्वं यद्भेदमात्रेणापि तुष्टस्तदप्ययुक्तं यतः सर्वोपि जनो वि-
कारेण समर्थो भवति नोपकर्तुम । उक्तं च ।

घातयितुमेव नीचः परकार्यं वेत्ति न प्रसाधयितुम ।
पातयितुमेव शक्तिर्नाखोरुद्धर्तुमम्भसिप्टम् ॥ ३६३ ॥

दमनक आह । अनभिज्ञो भवान्नीतिशास्त्रस्य तेनैतदुक्तवानसि ।
उक्तं च यतः ।

जातमात्रं न यः शत्रुं व्याधिं च प्रशमं नयेत ।
महाबलोपि तेनैव वृद्धिं प्राप्य स हन्यते ॥ ३६४ ॥

तच्छत्रुभूतोयमस्माकं मन्त्रिपदापहरणात । उक्तं च ।

---

१ Has reference to भेद. २ By making false statements to them. ३ Breach, rupture. ४ That you will not see them in one place consulting with each other. ५ Friendly disposed towards each other. ६ Living in happiness. ७ There is no doubt that the man, who directs to a path of misery a man who is not against any body and is in happiness, will be miserable in every birth or existence. सुखस्थं = सुखे तिष्ठतीति. उप. जन्मजन्मान्तरे=in this and another birth. अस्मिन् जन्मनि अन्यस्मिंश्च. ८ Satisfied with merely having brought about a rupture between them. ९ In doing what is evil or undesirable. १० A wicked person knows only how to spoil other's business and not to accomplish it; a mouse has strength only to throw down a basket of food and not to lift it up. ११ See verse 233. १२ He has become our enemy by having usurped the post of minister.

[1]पितृपैतामहं स्थानं यो यस्यात्र जिगीषते ।
स तस्य सहजः शत्रुरुच्छेद्योपि प्रिये स्थितः[2] ॥ ३६५ ॥

तन्मया स उदासीनतया[3] समानीतोभयप्रदानेन यावन्नावद्[4]धमपि तेन साचिव्यात्प्रच्यावितः । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[5]दद्यात्साधुर्यदि निजपदे दुर्जनाय प्रवेशं
तन्नाशाय प्रभवति ततो वाञ्छमानः स्वयं सः ।
तस्माद्देयो विपुलमतिभिर्नावकाशोधमानां
जारोपि स्याद्गृहपतिरिति श्रूयते वाक्यतोत्र ॥ ३६६ ॥

तेन मया तस्योपरि वधोपाय एष विरच्यते । [6]देशत्यागाय वा भविष्यति । तच्च त्वां मुक्त्वान्यो न ज्ञास्यति । [7]तद्युक्तमेतत्स्वार्थायानुष्ठितम् । उक्तं च यतः ।

[8]निस्त्रिंशं हृदयं कृत्वा वाणीं चेक्षुरसोपमाम् ।
दुःखं तत्र न कर्तव्यं हन्यात्तत्रापकारिणम् ॥ ३६७ ॥

---

१ He, who wishes to deprive a person of a post which is hereditary, is his natural enemy and should be destroyed though he be kindly disposed towards him. जिगीषते desid. of जि 1 P. to conquer. उच्छेद्योपि &c. construe स. प्रिये स्थितोपि उच्छेद्य. २ Indifferently; disinterestedly. ३ As soon as &c. ४ Deprived of counsellorship. प्रत्यावित P. P. of the caus. of च्यु 1 A. ५ If a good man allow a wicked person access to his own post, he becomes himself able to destroy him, if he wish to do so; therefore, those who are possessed of great talents should give no access to the mean; it is heard from popular saying that even a paramour will be the master of a house. वाक्यतः from words, *i. e.* popular saying. ६ Is designed; planned. ७ (What I have done) will result in his leaving the country. ८ Having made the heart relentless and the speech as sugar-cane juice, no sorrow should be felt and an evil-doer should be killed; तत्र in that case (where one can serve his purpose by destroying his enemy).

अपरं मृतोप्यस्माकं भोज्यो भविष्यति। तदेकं तावद्वैरसाधनम्। परं सात्विध्यं च भविष्यति तृप्तिश्चेति। तद्गुणत्रयेस्मिंश्चुपस्थिते कस्मिन्नपि वृषयसि त्वं जाड्यभावात्। उक्तं च।

परस्य पीडनं कुर्वन्स्वार्थसिद्धिं च पण्डितः।
मूढबुद्धिर्न भक्षेत वने चतुरको यथा ॥ ३६८ ॥

करटक आह। कथमेतत्। स आह।

॥ कथा १६ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे वज्रदंष्ट्रो नाम सिंहः। तस्य चतुरकशङ्कव्यमुखनामानौ शृगालवृकौ सदानुगतौ तत्रैव प्रतिवसतः। अथान्यदिने सिंहेन कदाचिदासन्नप्रसवा प्रसववेदनया स्वयूथाद्भ्रष्टोष्ट्रयूपविष्टा कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे समासादिता। अथ तां व्यापाद्य यावदुदरं स्फाटयति तावज्जीर्णघुदासेरकशिशुर्निष्क्रान्तः। सिंहोपि दासेरक्या पिशितेन सपरिवारः परां तृप्तिमुपागतः परं स्नेहात्स दासेरकं गृहमानीयेदमुवाच। भद्र न तेस्ति मृत्योर्भयं मत्तो नान्यस्मादपि। ततः स्वेच्छयात्र वने भ्रम्यतामिति। यतस्ते शङ्कुसदृशौ कर्णावतः शङ्कुकर्णो नाम भविष्यसि। एवमनुष्ठिते चत्वारोपि त एकस्थाने विहारिणः परस्परमनेकप्रकारैर्गोष्ठीसुखमनुभवन्तस्तिष्ठन्ति। शङ्कु-

---

१ The accomplishing of revenge. २ When three such advantages are before us. ३ Through stupidity. ४ A wise person whose intellect is confused will not eat, if by so doing he can oppress his enemy and accomplish his own end, as was done by Chaturaka in the forest. ५ Having jaws of adamant, that is, jaws as hard as &c. ६ Being always in attendance. ७ Being near her confinement; about to be confined. ८ By the pangs of delivery. ९ Break open. (Caus. of स्फुट् 6 P.) १० A young one of camel. दासेरक एव क्रियः. क. ११ The she-camel. १२ Resembling a cone. १३ Enjoying the pleasure of conversation on various subjects.

[1]पितृपैतामहं स्थानं यो यस्यात्र जिगीषते ।
स तस्य सहजः शत्रुरुच्छेद्योपि प्रिये स्थितः[2] ॥ ३६५ ॥

तन्मया स उदासीनतया[3] समानीतोभयप्रदानेन यावन्नावदहमपि तेन साचिव्यात्प्रच्यावितः[4]। अथवा साध्विदमुच्यते ।

[5]दद्यात्साधुर्यदि निजपदे दुर्जनाय प्रवेशं
तन्नाशाय प्रभवति ततो वाञ्छमानः स्वयं सः ।
तस्माद्देयो विपुलमतिभिर्नाधिकाशोधमानां
जारोपि स्यादृगृहपतिरिति श्रूयते वाक्यतोत्र[6] ॥ ३६६ ॥

तेन मया तस्योपरि वधोपाय एष विरच्यते[7]। [8]देशत्यागाय वा भविष्यति। तच्च त्वां मुक्त्वान्यो न ज्ञास्यति। [9]तयुक्तमेतत्स्वार्थायानुष्ठितम्। उक्तं च यतः।

[10]निस्त्रिंशं हृदयं कृत्वा वाणीं चेक्षुरसोपमाम् ।
दुःखं तत्र न कर्तव्यं हन्यात्तत्रापकारिणम् ॥ ३६७ ॥

---

१ He, who wishes to deprive a person of a post which is hereditary, is his natural enemy and should be destroyed though he be kindly disposed towards him. जिगीषते desid. of जि 1 P. to conquer. उच्छेद्योपि &c. construe स. प्रिये स्थितोपि उच्छेद्यः २ Indifferently; disinterestedly. ३ As soon as &c. ४ Deprived of counsellorship. प्रच्यावित P. P. of the caus. of च्यु 1 A. ५ If a good man allow a wicked person access to his own post, he becomes himself able to destroy him, if he wish to do so; therefore, those who are possessed of great talents should give no access to the mean; it is heard from popular saying that even a paramour will be the master of a house. वाक्यतः from words, *i. e.* popular saying. ६ Is designed; planned. ७ (What I have done) will result in his leaving the country. ८ Having made the heart relentless and the speech as sweet as sugar-cane juice, no sorrow should be felt and an evil-doer should be killed: तत्र in that case (where one can serve his purpose by destroying his enemy).

अपरं मृतोप्यस्माकं भोज्यो भविष्यति। तदेकं तावद्वैरसाधनम्। परं साचिव्यं च भविष्यति तृप्तिश्चेति। तद्गुणप्रयेसिंहेषुपस्थिते कृतघ्नो दूषयसि त्वं जाल्मभावात्। उक्तं च।

परस्य पीडनं कुर्वन्स्वार्थसिद्धिं च पण्डितः।
मूढबुद्धिर्न भक्षेत वने चतुरको यथा ॥ ३६८ ॥

करटक आह। कथमेतत्। स आह।

॥ कथा १६ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे वज्रदंष्ट्रो नाम सिंहः। तस्य चतुरकशृगालमुखनामानौ शृगालवृकौ सदानुगतौ तत्रैव प्रतिवसतः। अथान्यदिने सिंहेन कदाचिदासन्नप्रसवा प्रसववेदनया स्वयूथाद्भ्रष्टोष्ट्रयूपविद्या कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे समासादिता। अथ तां व्यापाय यावदुदरं स्फाटयति तावज्जीवंजीवघुदाभेरकशिशुर्निष्क्रान्तः। सिंहोपि दासेरक्याः पिशितेन सपरिवारः परां तृप्तिमुपागतः परं स्नेहात्स दासेरकं गृहमानीयेदमुवाच। भद्र न तेस्ति मृत्योर्भयं मत्तो नान्यस्मादपि। ततः स्वेच्छयात्र वने भ्रम्यतामिति। यतस्ते शङ्कुमेदृशौ कर्णावतः शङ्कुकर्णो नाम भविष्यसि। एवमनुष्ठिते चत्वारोपि त एकस्थाने विहारिणः परस्परमनेकप्रकारंगोष्ठीसुखमनुभवन्तस्तिष्ठन्ति। शङ्कु-

---

१ The accomplishing of revenge. २ When three such advantages are before us. ३ Through stupidity. ४ A wise person whose intellect is confused will not eat, if by so doing he can oppress his enemy and accomplish his own end, as was done by Chaturaka in the forest. ५ Having jaws of adamant, that is, jaws as hard as &c. ६ Being always in attendance. ७ Being near her confinement; about to be confined. ८ By the pangs of delivery. ९ Break open. (Caus. of स्फट् 6 P.) १० A young one of camel. दासेरक एव दासेरकः. क. ११ The she-camel. १२ Resembling a cone. १३ Enjoying the pleasure of conversation on various subjects.

कर्णोपि यौवनपदवीमारूढः[१] क्षणमपि न तं सिंहं मुञ्चति । अथ कदाचिद्वज्रदंष्ट्रस्य केनचिद्वन्येन मत्तगजेन सह युद्धमभवत् । तेन मदवीर्यात्स दन्तप्रहारैस्तथा क्षतशरीरो विहितो[२] यथा प्रचलितुं न शक्नोति । तत्क्षुत्क्षामस्तान्प्रोवाच । भो भवन्तः । अन्विष्यतां किंचित्सत्त्वं येनाहमेवंस्थितोपि तव्यापाद्यात्मनो युष्माकं च क्षुत्प्रणाशं करोमि । तच्छ्रुत्वा ते त्रयोपि वने संध्याकालं यावद्भ्रान्ताः परं न किंचित्सत्त्वमासादितम् । अथ चतुरकश्चिन्तयामास । यदि शङ्कुकर्णोयं व्यापाद्यते ततः सर्वेषां कतिचिद्दिनानि तृप्तिर्भवति परं नैवं स्वामी मित्रत्वाद्[३]श्रयसमाश्रितत्वाच्च विनाशयिष्यति । अथवा बुद्धिप्रभावेण स्वामिनं प्रतिबोध्य तथा करिष्ये यथा व्यापादयिष्यति । उक्तं च ।

[४]अवध्यं चाप्यवाग्यमकृत्यं नास्ति किंचन ।
लोकं बुद्धिमतां बुद्धेस्तस्मात्तां विनियोजयेत् ॥ ३६९ ॥

एवं विचिन्त्य शङ्कुकर्णमिदमाह । भोः शङ्कुकर्ण स्वामी तावत्पथ्यं विना क्षुधया पीड्यते । स्वाम्यभावादस्माकमपि ध्रुवं विनाश एव । ततो वाक्यं किंचित्स्वौम्यर्थे वदिष्यामि । तच्छ्रूयताम् । शङ्कुकर्ण आह । भोः शीघ्रं निवेद्यतां येन ते वचनं शीघ्रं निर्विकल्पं करोमि । अपरं स्वामिनो[५] हिते कृते मया सुकृतशतं[६] कृतं भविष्यति । अथ चतुरक आह । भो भद्र आत्मशरीरं द्विगुणलोभेन प्रयच्छ येन ते द्विगुणं शरीरं भवति स्वामिनः पुनः प्राणयात्रा भवति । तदा-

---

१ Attained his youth. २ Wild. ३ Was wounded. ४ The satisfying of hunger. ५ By reason of his having taken shelter with him. ६ There is nothing in this world tnat is difficult to destroy, inaccessible, and unfit to do, for the talent of the talented ; therefore, one should use it. ७ I shall say something or propose something to you for the sake of our lord (the lion). ८ Without any doubt or suspicion. ९ When I have done the welfare of the lord ; if I do what is for the welfare of our lord. १० I shall have done a hundred righteous actions. ११ For two-fold benefit.

कर्ण्य शङ्कुकर्णः प्राह । भद्र यथेवं तन्मदीयप्रयोजनमितदुच्यताम् । स्वाम्यर्थः क्रियतामिति । परमत्र धर्मः प्रतिभूरिति ते विचिन्त्य सर्वे सिंहसकाशमाजग्मुः । ततश्चतुरक आह । देव न किंचित्सत्त्वं प्राप्तम् । भगवानादिवराहोप्यस्तंगतः । तयदि स्वामी द्विगुणं शरीरं प्रयच्छति ततः शङ्कुकर्णोयं द्विगुणवृद्धया स्वशरीरं प्रयच्छति धर्मप्रतिभुवा । सिंह आह । भो यथेवं तत्सुन्दरतरम । व्यवहारस्यास्य धर्मः प्रतिभूः क्रियतामिति । अथ सिंहवचनानन्तरं वृकशृगालाभ्यां विदारितोभयकुक्षिः शङ्कुकर्णः पञ्चत्वमुपगतः । अथ वज्रदंष्ट्रश्चतुरकमाह । भोश्चतुरक यावदहं नदीं गत्वा स्नानदेवर्तार्चनविधिं कृत्वागच्छामि तावत्त्वयाश्रमपदेन भाव्यमित्युक्त्वा नद्यां गतः । अथ तस्मिन्गते चतुरकश्चिन्तयामास । कथं ममैकाकिनोभोज्योयमुष्टो भविष्यतीति विचिन्त्य क्रव्यमुखमाह । भोः क्रव्यमुख क्षुधालुर्भवान् । तथावदसौ स्वामी नागच्छति तावत्त्वमस्योष्ट्रस्य मांसं भक्षय । अहं त्वां स्वामिनो निर्देशं प्रतिपादयिष्यामि । सोपि तच्छ्रुत्वा यावत्किंचिन्मांसमास्वादयति तावच्चतुरकेणोक्तम् । भोः क्रव्यमुख समागच्छति स्वामी । तत्यक्त्वैनं दूरे निष्ठ येनास्य भक्षणं न विकल्पयति । तथानुष्ठिते सिंहः

---

१ Let this my *readiness to serve the use of our lord* be reported to him (lion); that is, let the lion know that I am ready even to sacrifice my life for his. २ Thinking that justice was their surety having thought that justice was pledged &c. ३ For double the amount (the original and the principle being equal). ४ Justice being its security. धर्मः प्रतिभूर्यस्या सा. ब. qualifying द्विगुणवृद्धया. ५ Bargain, contract, transaction. ६ Bathing and worshipping gods. ७ To be eaten by (me) alone. ८ The wolf. ९ I shall plead your innocence in the presence of our lord. १० Suspect or doubt. Having स or स्वामी for its subject.

समायातो यावदुष्ट्रं पश्यति तावद्विक्लीकृतहृदयो दामनकः । ततो भ्रूकुटिं कृत्वा परुषतरमाह । अहो केनैष उष्ट्र उच्छिष्टता नीतो येन तमपि व्यापादयामि । एवमभिहिते करभमुखश्चतुरकमुखमवलोकयति । किमेतद्वद किंचियेन मम शान्तिर्भवति । अथ चतुरको विहस्योवाच । भो मामनादृत्य पिशितं भक्षयित्वाधुना मन्मुखमवलोकयसि । तदास्वादयास्य दुर्नयतरोः फलमिति । तदाकर्ण्य करभमुखो जीवनाशभयाद्दूरंदेशं गतः । एतस्मिन्नन्तरे तेन मार्गेण दामनकसार्थो भाराक्रान्तः समायातः । तस्याग्रगोष्ट्रस्य कण्ठे महती घण्टा बद्धा । तस्याः शब्दं श्रुत्वाकर्ण्य सिंहो जम्बुकमाह । भद्र ज्ञायतां किमेष रौद्रः शब्दः श्रूयतेऽधुनापूर्वः । तच्छ्रुत्वा चतुरकः किंचिद्दूरान्तरं गत्वा सत्वरमभ्युपेत्य प्रोवाच । स्वामिन्गम्यतां गम्यतां यदि शक्नोषि गन्तुम । सोऽब्रवीत । भद्र किमेवं व्याकुलो दृश्यसे । तत्कथय किमेतदिति । चतुरक आह । स्वामिन एष धर्मराजस्तवोपरि कुपितो यदनेनाकाले दामनकोयं मदीयो व्यापादितस्तन्महस्रगुणमुष्ट्रमस्य सकाशाद्ग्रहीष्यामीति निश्चित्य बृहन्मानमौदायायेमस्योष्ट्रस्य ग्रीवायां घण्टां बद्ध्वा वध्यैदामनकसकाशेनापि पितृपितामहानादाय वैरनिर्यातनार्थमायात एव । सिंहोपि तच्छ्रुत्वा सर्वतो दृगदेवावलोक्य मृतमुष्ट्रं परित्यज्य प्राणभयात्पलायिष्ट । चतुरकोपि शनैः शनैस्तस्योष्ट्रस्य मांसं भक्षयामास ।

---

१ Having the heart emptied or taken away. २ Having frowned. ३ The state of being the remains of what is already eaten; the state of being defiled by previous eating. ४ Surely, certainly. ५ Of the tree of injustice or inequity. दुर्नयः एव तरुः. क. ६ A herd. ७ Confused, frightened. ८ That he &c. These words are reported as if uttered by Dharmarāja with respect to the lion. ९ One thousand times such camels &c. १० With a great feeling of wounded pride. ११ Killed. Here कृ has an active sense. १२ Belonging to, attached to. १३ To wreak vengeance; to retaliate.

अतोहं ब्रवीमि परस्य पीडनं कुर्वन्निति ।

अथ दमनके गते संजीवकश्चिन्तयामास । अहो किमेतन्मया कृतं यच्छ्वपादोपि मांसाशिनस्तस्यानुगः संवृत्तः । अथवा साध्विदमुच्यते ।[1]

[3]अगम्यान्यैः पुमान्याति अमेध्यांश्च निषेवते ।
स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३७८ ॥

तत्किं करोमि । क्व गच्छामि । यं मे शान्तिर्भविष्यति । अथवा तमेव पिङ्गलकं गच्छामि कदाचिन्मां शरणागतं रक्षति प्राणैर्न वियोजयति । यत उक्तं च[4]

धर्मार्थं यतमानमप्रहविषदो दैवाद्यदि स्युः क्वचि-
त्तत्रामामुपशान्तये सुमतिभिः कार्यो विशेषादरः ।
लोके ख्यातिमुपागतात्र सकले लोकोक्तिरेषा यतो
दग्धानां किल वह्निना हितकरः सेकोपि तस्योद्भवः ॥३७९॥

तथा च । लोकेथवा स्वनुभूतां निजकर्मपाकं
नित्यं समाश्रितवतां सुहितक्रियाणाम् ।

---

१ Though a graminivorous animal. २ अगम्यां. ३ Follower. ३ That may, who goes to those who are not worthy of being resorted to, and serves those who are not fit to be served, meets with death, just as a mule meets with death in the shape of her conception. It is a general notion that a mule dies just after delivery. ४ If misfortune should ever befall those who strive for justice by accident, talented persons should especially use justice for removing them, since this popular saying (लोकोक्ति) is known to all the world, that the lotion consisting of fire is a beneficial remedy for the burns of those who are scorched by fire. यतता = यतमानानां. लोकोक्ति. = लोकानां उक्तिः—lit. the speech of people. तस्योद्भवः = वह्निसमुद्भवः. ५ Or whatever is destined to happen whether good or evil earned by their conduct, to those people in this world who always reap the fruits of their own actions and whose actions are well-directed, does certainly happen; hence there is no cause for consideration (there is no use in considering &c.).

भावार्जितं शुभमथाप्यशुभं निकामं
यद्भावि तद्भवति नात्र विचारहेतुः ॥ ३७२ ॥

अपरं चान्यत्र गतस्यापि मे कस्यचिद्दुष्टमन्त्रस्य मांसाशिनः सकाशान्मृत्युर्भविष्यति । तद्वरं सिंहात् । उक्तं च ।

[1]महता स्पर्धमानस्य विपदेव गरीयसी ।
दन्तभङ्गोपि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ ३७३ ॥

तथा च । [2]महतापि क्षयं लब्ध्वा श्लाघ्यं नीचोपि गच्छति ।
दानार्थी मधुपो यद्वद्गजकर्णसमाहतः ॥ ३७४ ॥

एवं निश्चित्य स्खलितगतिर्मन्दं मन्दं गत्वा सिंहाश्रयमपठत् । अहो साध्विदमुच्यते ।

[3]अन्तर्लीनभुजङ्गमं गृहमिव व्यालाकुलं वा वनं
ग्राहाकीर्णमिवाभिरामकमलच्छायामनाथं सरः ।
नानादुष्टजनैरमन्यवचनासक्तैरनार्यैर्वृतं
दुःखेन प्रतिगम्यते प्रचकितैः राज्ञां गृहं वार्धिवत् ॥ ३७५ ॥

एवं पठन्दमनकोत्काकारं पिङ्गलकं दृष्ट्वा प्रचकितैः संवृतशरीरो दूरतरं प्रणामकृतिं विनाप्युपविष्टः । पिङ्गलकोपि तथाविधं तं विलोक्य दमनकवाक्यं श्रद्दधानः कोपावस्योपरि पपात । अथ सैजी-

---

१ Even calamity is more honourable to him who is rivalling with the great; even the breaking of the tusks of elephants is desirable in tearing mountains. २ Even a mean person attains praise even by meeting with destruction at the hands of the great; just as a bee (also a drunkard) who is desirous of the rutting juice (also desirous of doing charity) is struck by the ears of the elephant. ३ The abode of a king which is filled with various sorts of wicked people, and by those rude fellows who are given to telling lies, is approached by frightened people with great pain like the sea, which is like a house having snakes concealed inside, or like a forest filled with ferocious animals or like a lake abounding in alligators and contains multitudes of beautiful lotuses—The epithets in the first two lines can also be made applicable to the राज्ञां गृहं by taking the words भुजंगम &c. in different senses. अन्तर्लीनभुजंगमं. ब. वार्धि Sea (lit. वारः धीयन्ते यस्मिन् सः). ४ Startled. ५ Guarding his body.

वकः खरनखरविकर्तितपृष्ठः शृङ्गाभ्यां तदुदरमुल्लिख्य कथमपि[3] तस्मादपेतः शृङ्गाभ्यां हन्तुमिच्छन्युद्धायावस्थितः। अथ द्वावपि तौ पुष्पितपलाशनिभौ परस्परवधकाङ्क्षिणौ दृष्ट्वा करटको दमनकमाह। भो मूढमते अनयोर्विरोधं वितन्वता त्वया साधु न कृतम्। न च त्वं नीतितत्त्वं वेत्सि। नीतिविद्विरुक्तं च।

[6]कार्याण्युत्तमदण्डसाहसफलान्यायासमाध्यानि ये
बुद्ध्या संशमयन्ति नीतिकुशलाः साम्नैव ते मन्त्रिणः।
निःसारफलानि ये त्वविधिना वाञ्छन्ति दण्डोद्यमै-
स्तेषां दुर्नयचेष्टितैर्नरपतेर्गरीयते श्रीस्तुलाम ॥ ३५६ ॥

तदद्य स्वाम्यभिघातो भविष्यति तत्किं त्वदीयमन्त्रबुद्ध्या क्रियते। अथवा यदि संजीवको न वध्यते तथाप्यभव्यं यतः प्राणसंदेहान्तस्य च वधः। तन्मूढ कथं त्वं मन्त्रिपदमभिलषसि। सामेमसिद्धिं न वेत्सि। तद्वृथा मनोरथोयं ते दण्डैकचेतः। उक्तं च।

---

१ Whose back was mauled by the sharp nails (of the lion). २ Having torn or scratched. ३ Having escaped from him with difficulty. ४ Became ready to fight. ५ Resembling the blossom of the Palasa-tree, by reason of the red drops of blood with which their bodies were covered. ६ Those are really ministers versed in potities who by means of talent peacefully settle such affairs as are deserving of the highest punishment and as are to be accomplished with troubles; while the royal power is placed in the balance, that is, endangered by the imprudent actions of those who wish to accomplish worthless and insignificant affairs improperly and by means of punishment. उत्तम...निःसारफलानि येषां तानि. ब. नि ...नि-नि सारणि अल्पानि च फलानि येषां. ब. अविधिना by what is not a rule, against the rule. तुलामारोप्यते is placed in the balance, is made to totter. ७ Destruction. ८ Knowledge or power of counselling. ९ On the other hand. १० Not good. ११ His death will happen by his life being in danger. १२ Accomplishment (of an object) by peaceful means. साम्नैव सिद्धिः तृ. त. १३ Of one fond of punishment as a means to an end. दण्डाय रुचिः यस्य सः. ब.

[1]सामादिर्दण्डपर्यन्तो नयः प्रोक्तः स्वयंभुवा ।
तेषां दंडस्तु पापीयांस्तं पश्चादेव नियोजयेत् ॥ ३७७॥

तथा च । [2]साम्नैव यत्र सिद्धिर्न तत्र दण्डो बुधेन विनियोज्यः ।
पित्तं यदि शर्करया शाम्यति कोर्थः पटोलेन ॥ ३७८ ॥

तथा च । [3]आदौ साम प्रयोक्तव्यं पुरुषेण विजानता ।
सामसाध्यानि कार्याणि विक्रियां यान्ति न क्वचित् ॥३७९॥

[4]न चन्द्रेण न चौषध्या न सूर्येण न वह्निना ।
साम्नैव विलयं याति विद्वेषिप्रभवं तमः ॥ ३८० ॥

तथा यत्त्वं मन्त्रिपदमभिलषसि तदप्ययुक्तं यतस्त्वं मन्त्रभेदं न वेत्सि । यतः पञ्चविधो मन्त्रः स च कर्मणामारम्भोपायः पुरुषद्रव्यसंपद्देशकालविभागो विनिपातप्रतीकारः कार्यसिद्धिश्चेति ।

---

१ Policy is said by the self-born (Brahman) to begin with peace (सामन) and to end with punishment ; of these punishment is sinful, and one should use it afterwards (that is, when the others have failed). सामादिः and दण्डः पर्यन्तो यस्य स. ब. The order of these is साम, दान, भेद and दण्ड. These four being the remedies of accomplishing objects. २ In that case where success is to be gained only by *peace*, a wise man should not make use of *punishment*; if bile can be made to subside by sugar, what is the use of पटोल ? (A kind of cucumber called कडू पडवळ in Marāthi and used in severe cases of bilious affections). ३ A clever man should first use *peace*; (for) the business accomplishable by peace can never be spoiled (lit. changed). विजानता = विदुषेण जानता. ४ The darkness (calamity) arising from a bitter foe, is dispelled only by means of peace and not by the moon, not by shining medicinal herbs, not by the sun and not by fire. विद्वेषिप्रभवं = विद्वेषी प्रभवः यस्य तत्. ब. ५ The course or direction which a counsel should take. ६ Mantra (counsel) is of five kinds such as:—(*a*) आरंभोपाय. the remedy to be applied at the beginning, (*b*) पुरुषद्रव्यसंपद् the plenty of men and wealth, (*c*) देशकालविभाग. the proper division of place and time, (*d*) विनिपात-प्रतीकारः. the retaliation of a calamity, and (*e*) कार्यसिद्धि the accomplishment of a business. पुरुषद्रव्यस्त्रोः संपद्. ष. त्त.

मोयं स्वाम्यमात्ययोरेकतमस्य किंवा द्वयोरपि विनिपातः समुत्पद्यते[2] लघ्र : । उक्तं च,

[3]मन्त्रिणां भिन्नसंधाने भिषजां सान्निपातिके ।
कर्मणि व्यत्यये प्रज्ञा स्वस्थं को वा न पण्डितः ॥ ३८१ ॥

तन्मूर्खं नैतत्कर्तुं समर्थमस्मम् । उक्तं च ।

[4]घातयितुमेव नीचः परकार्यं वेत्ति न प्रसाधयितुम् ।
पातयितुमेव शकिनांखोरुद्धदुर्गान्नपिटम् ॥ ३८२ ॥

अथवा न ते दोषोयं स्वामिनो दोषो यस्ते वाक्यं श्रद्दधाति । उक्तं च ।

[5]नराधिपा नीचजनानुवर्तिनो
बुधैरपदिष्टन न यान्ति ये पथा ।
विशन्त्यतो दुर्गममार्गनिर्गमं
समस्तसंबाधमनर्थपञ्जरम् ॥ ३८३ ॥

तयदि त्वमस्य मन्त्री भविष्यति तदान्योप्यस्य समीपे साधुजनो न समेष्यति । उक्तं च ।

[6]गुणालयोप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाधिगम्यते ।
प्रसन्नम्बादुसलिलो दुष्टग्राहो यथा ह्रदः ॥ ३८४ ॥

---

१ Of one of the two, viz, the king and the minister. Here एकतम is inaccurately used for एकतर as in the Kādambari कृष्णतमा for कृष्णतरा. २ Is closely impending; Cf. संपत्ते लग्ने already explained. ३ This verse is equal to 127. ४ This verse is equal to 363. ५ Those kings, who, following the advice of the mean, do not go by the way pointed out by the wise, enter as it were, into a cage of calamities surrounded by dangers on all sides (समस्तसंबाधं) and affording no easy egress, that is, the way out of which is very difficult दुर्गम. मार्गनिर्गमः यस्मात् ब. समस्तसंबाधं-समस्ता संबाधाः यस्य. ब. ६ A king having bad ministers, though he be an abode of all virtues, is not approached, as a pond, though full of clear and sweet water, but containing wicked alligators, (is not approached). असन्मंत्री—असंत. मंत्रिणो यस्य. ब.; प्रसन्नस्वादुसलिलः—प्रसन्नश्चासौ स्वादु च सलिलं यस्य. ब. दुष्टग्राह.—दुष्टा ग्राहाः यस्मिन. ब.

तथा शिष्टजनरहितस्य स्वामिनोपि नाशो भविष्यति । उक्तं च ।

[1]चित्रास्वादकथैर्भृत्यैरनायासितकार्मुकैः ।
ये रमन्ते नृपास्तेषां रमन्ते रिपवः श्रिया ॥ ३८५ ॥

[2]तत्किं मूर्खोपदेशेन । केवलं दोषो न गुणः । उक्तं च ।

[3]नानाम्यं नमते दारु नाश्मनि स्यात्क्षुरक्रिया ।
सूचीमुख विजानीहि नाशिष्यायोपदिश्यते ॥ ३८६ ॥

दमनक आह । कथमेतत् । सोब्रवीत् ।

॥ कथा १७ ॥

अस्ति कस्मिंश्चित्पर्वतैकदेशे वानरयूथम् । तत्र कदाचिद्धेमन्तसमये सौम्यवातसंस्पर्शविषमानकलेवरं प्रवर्षद्घनधारानिपातसमाहतं न कथंचिच्छान्तिमगमत् । अथ केचिद्वानरा वह्निकणसदृशानि गुञ्जाफलानि विचित्य वह्निवाञ्छया फूत्कुर्वन्तः समन्तान्स्थुः ।

---

१ The enemies of those kings, who enjoy pleasures with such servants as are always talking of various kinds of tastes of things, and have never used their bows strenuously, always enjoy prosperity. चित्रास्वादकथा. चित्रास्वादानां कथा येषां ते. ब. अनायासित कार्मुके—अनायासित कार्मुकैः. ब. २ What is then the use of the advice of a fool? ३ A timber that cannot be bent, never bends, there will be no operation of a razor on a stone; oh needle bearked one, know that no advice is given (should be given) to one who is not a faithful pupil, that is, who will not follow it. ४ The season of the two months of मार्गशीर्ष and पौष, that is, the winter season. ५ Whose bodies were shivering with cold by the touch of strong gust of wind. It is a ब. and सौम्य ought to be असौम्य असौम्यवातसंस्पर्शेन वेपमानं कलेवरं यस्य. ६ Beaten by the rain falling down in torrents. ७ Could get no peace of mind or ease with all attempts. ८ Resembling sparks of fire वह्निकणसदृशानि. ब. ब. ९ A kind of small fruits called in Marathi गुंजा and used in weighing gold and other valuable metals. १० Blowing them (गुंजाफलानि) mistaking them for fire which they wanted to warm themselves with.

अथ सूचीमुखो नाम पक्षी तेषां तं वृथायासमवलोक्य प्रोवाच । भो भवन्तः सर्वे मूर्खतमाः । नैते बदिकणा बदिकणसदृशानि गुञ्जाफलान्येतानि । तत्किं वृथाश्रमेण । नैतस्माच्छीतरक्षा भवति । तद्विष्यतां कुश्चिन्निर्वातो वनप्रदेशो गुहा वा गिरिकन्दरं वा । अथापि साटोपो मेघो दृश्यते । अथ तेषामेकतमो वृद्धवानरस्तमुवाच । भोः किं तवानेन व्यापारेण । तदुभ्यतां । उक्तं च ।

[६]मुहूर्तविग्रहकर्माणं धृतरज्जुं पराजितम् ।
नालापयेद्विवक्षज्ञो य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ३८७ ॥

तथा च । [७]आस्वेटकं वृथाक्लेशं मूर्खं व्यसनसंस्थितम् ।
समालापेन यो युद्धे स गच्छति पराभवम् ॥ ३८८ ॥

सोपि तमनादृत्य भूयोपि वानरानवर्णयमाह । भोः किं वृथाक्लेशेन । अथ यावदसौ न कथंचित्पलपिण्डमिति तावदेकेन वानरेण व्यर्थश्रमत्वात्कुपितेन पक्षाभ्यां [९]गृहीत्वा शिलायामास्फालित उपरतश्च ॥

अतोहं ब्रवीमि नानार्थं नमते दाक्षिण्यादि ।

तथा च । [१०]उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ।
पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥ ३८९ ॥

---

१ Vain attempt. २ There will be no protection from cold by these, you cannot protect your-elves from cold by means of these fruits. ३ Free from wind, not exposed to wind. ४ The cave of a mountain. ५ Increasing, spreading. ६ That consideratе man who wishes for his own welfare, should not speak with him, who interrupts his actions often and often, him who is a gambler, and him who is defeated. विग्रहकर्माणि येन. ब. ७ He, who engages in conversation on equal terms with a hunter, with him whose attempts have been foiled, and a fool who is in difficulty, sustains a defeat. वृथाक्लेश-वृथा क्लेशा यस्य तं. ब. ८ Incessantly, unceasingly. ९ Did not cease talking. १० Being seized with the wings. ११ Dashed, struck. १२ The advice given to a fool irritates him and does not satisfy (him); the drinking of milk by snakes only increases their poison. पयःपानं प. त. विषवर्धनं प. त.

[1]उपदेशो न दातव्यो यादृशे तादृशे जने ।
पश्य वानरमूर्खेण सुगृही निगृहीकृता ॥ ७५० ॥

दमनक आह । कथमेतत् । सोऽब्रवीत् ।

॥ कथा १८ ॥

कस्मिंश्चिद्वने शमीवृक्षशाखालम्बितवसथं [2]कृत्वारण्यचटकदंपती प्रतिवसतः स्म । अथ कदाचिन्नयोः सुखसंस्थयोर्हेमन्तमेघो मन्दं मन्दं वर्षितुमारब्धः । अचान्तरे कश्चिच्छार्दूलमृगो वातासारसमाहतः प्रोद्धूपितशरीरो दन्तवीणां [3]वादयन्वेपमानस्तस्याः शम्या मूलमास्त-योपविष्टः । अथ तं तादृशमवलोक्य चटकः प्राह । भो भद्र ।

[4]हेमन्तपादसंपीडो दृश्यसे पुरुषाकृतिः ।
शीतेन भियसे मूढ कथं न कुरुषे गृहम् ॥ ३९१ ॥

एतच्छ्रुत्वा वानरः सकोपमाह यच्चं कर्मान्मौनव्रता न भवामि । अहो धार्ष्टर्यमस्याः । अथ मामुपहसति ।

[5]सूचीमुखि दुराचारे रे रे पण्डितवादिनि ।
नाशङ्कसे प्रज्वलन्ती तत्किमेनां न हन्म्यहम् ॥ ३९२ ॥

---

१ Advice should not be given to anyone whatever, behold, one having a good abode was deprived of it by a foolish ape. यादृश तादृश has an indefinite sense. २ Habitation or nest hanging down from the branch of a S'ami tree. Here वसथ is, I think, a misprint for अवसथ. ३ A pair of sparrows. ४ Living in a happy dwelling सुख संस्था यस्याः तस्याः. ५ The rain of हेमन्त, that is, the months of मार्गशीर्ष and पौष. ६ A monkey. ७ A gust; a shower. ८ With the body violently shaken. ९ Chattering his teeth. १० Endowed with hands and feet, you seem to have a human shape; you are troubled by cold, why fool, do you not construct a house? ११ Oh you needle-mouthed and ill-behaved one, talking like a Pandita, you do not fear to talk; why should I then not kill her? पंडितं वदतीति. The last words are not addressed to the sparrow but to the reader in general.

एवं प्रलप्य तामाह । मुग्धे किं[1] तव ममोपरि चिन्तया । उक्तं च ।

वाच्यं श्रद्दासमेतस्य पृच्छतश्च विशेषतः ।
प्रोक्तं श्रद्धाविहीनस्य अरण्यरुदितोपमम् ॥ ३९३ ॥

तत्किं बहुना तावत् । स कुलायस्थितया तयाभिहितो[2] यावत्तावच्छर्मामारुह्य ते कुठारं शतधा भङ्क्तमनयत् ॥

अतोहं ब्रवीम्युपदेशो न दातव्य इति ।

तन्मूर्खे शिक्षापितोपि[3] न शिक्षितस्त्वम् । अथवा न ते दोषोस्ति यतः साधोः शिक्षा गुणाय[4] संपद्यते नासाधोः । उक्तं च ।

[5]किं करीष्येव पाण्डित्यमस्थाने विनिवेशितम् ।
अन्धकारपतिच्छन्ने घटे दीप इवाहितः ॥ ३९४ ॥

तन्नार्थपाण्डित्यं त्वमाश्रितः । मम वचनमशृण्वन्नात्मनः शान्तिमपि न वेत्सि । उक्तं च ।

[6]अपात्मनो विनाशं गणयति न खलः परव्यसनदृष्टः ।
प्रायो मस्तकुमारो ममरमुखे नृत्यति कबन्धः ॥ ३९५ ॥

अहो साधिदमुच्यते ।

धर्मबुद्धिः कुबुद्धिश्च द्वावेतौ विदितौ मम[7] ।
पुत्रेण व्यर्थपाण्डित्यान्पिता धूमेन घातितः ॥ ३९६ ॥

दमनक आह । कथमेतत् । सोब्रवीत् ।

---

[1] What have you to do by caring for me ? [2] Advice should be given to one who has faith in the advice, and especially to one who may ask for it ; what is said to one who is void of confidence, is like a cry in the wilderness. [3] No sooner was he addressed by her than &c. [4] Taught. P. P. of the form शिक्षापय, a prākritik form from the base of शिक्ष्, the desiderative of शक्. [5] The instruction imparted to a good man tends to advantage (गुणाय). [6] What can wisdom do when it is used or employed in a wrong place, it is like a lamp placed in a pot covered over with darkness. [7] A wicked man delighted at the misery of others does not mind even his own ruin; generally when the head is severed from the trunk, the latter dances in the front of a battle. परव्यसन दृष्ट-परव्यसनेन दृष्ट. ए. ब. [8] Dharmabuddhi (one religiously inclined) and Kubuddhi (one of evil intentions)-both these are known to me; a son killed his father with smoke through vain wisdom.

॥ कथा १९ ॥

कस्मिंश्चिद्देशे धर्मबुद्धिः पापबुद्धिश्च द्वे मित्रे प्रतिवसतः । अथ कदाचित्पापबुद्धिना चिन्तितं यदहं तावन्मूर्खो दारिद्र्योपेतश्च । तदेनं धर्मबुद्धिमादाय देशान्तरं गत्वास्याश्रयेणार्थोपार्जनां कृत्वैनमपि वञ्चयित्वा सुखीभवामि । अथान्यस्मिन्नहनि पापबुद्धिर्धर्मबुद्धिं प्राह । भो मित्र वार्द्धकभावे किमात्मनश्चेष्टितं स्मरिष्यसि । देशान्तरमदृष्ट्वा कां शिष्टजनवार्तां कथयिष्यसि । उक्तं च ।

[1]देशान्तरेषु बहुविधभाषावेषादि येन न ज्ञातम् ।
भ्रमता धरणीपीठे तस्य फलं जन्मनो व्यर्थम् ॥ ३९७ ॥

तथा च । [2]विद्यां वित्तं शिल्पं तावन्नाप्नोति मानवः सम्यक् ।
यावद्व्रजति न भूमौ देशाद्देशान्तरं हृष्टः ॥ ३९८ ॥

अथ तद्वचनमाकर्ण्य प्रहृष्टमनास्तेनैव सह गुरुजनानुज्ञातः शुभेऽहनि देशान्तरं प्रस्थितः । तत्र च धर्मबुद्धिप्रभावेण भ्रमता पापबुद्धिना प्रभूततरं वित्तमासादितम् । ततश्च तौ द्वावपि प्रभूतोपार्जितवित्तौ प्रहृष्टौ स्वगृहं प्रत्यौत्सुक्येन प्रस्थितौ । उक्तं च ।

[3]प्राप्तविद्यार्थशिल्पानां देशान्तरनिवासिनाम् ।
क्रोशमात्रोऽपि भूभागः शतयोजनवद्भवेत् ॥ ३९९ ॥

---

१ Overcome by poverty. २ What exploit of yours (performed in youth) will you remember in old age? ३ Intelligence about respectable people. ४ Vain is the fruit of the existence of that man, who, while wandering on the surface of the earth, has not known the various languages and dresses &c. of different countries विचित्र-भाषावेषः आदी यस्य तत्. ५ A man does not properly acquire learning, wealth and art so long as he does not go from country to country on the earth with a delighted heart. ६ In the foreign country. ७ Who had acquired much wealth. It is a b. but one expects it to be उपार्जितप्रभूतवित्तौ. ८ To those who have acquired learning, wealth and knowledge of art, and are residing in a foreign country, the distance of even a *Kos*, will be (appear) like a hundred Yojanas. This, of course, will happen by reason of their anxiety to reach home.

अथ स्वस्थानसमीपवर्तिना पापबुद्धिना धर्मबुद्धिरभिहितः । भद्र न सर्वमेतद्धनं गृहं प्रति नेतुं युज्यते यतः कुटुम्बिनो बान्धवाश्च प्रार्थयिष्यन्ति । तदत्रैव वनेगहने क्वापि भूमौ निक्षिप्य किंचिन्मात्रमादाय गृहं प्रविशाम्यो भूयोपि प्रयोजने संजाते तन्मात्रं समेत्यास्मात्स्थानान्नेष्यावः । उक्तं च ।

न विनं दर्शयेत्प्राज्ञः कस्यचित्स्वल्पमप्यहो ।
मुनेरपि यतस्तस्य दर्शनाच्चलते मनः ॥ ४०० ॥

तथा च ।

यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि ।
आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ४०१ ॥

तदाकर्ण्य धर्मबुद्धिराह । भद्र एवं क्रियताम । तथानुष्ठिते द्वावपि तौ स्वगृहं गत्वा सुखेन स्थितवन्तौ । अन्यदा च पापबुद्धिर्निशीथे तत्रागत्य सर्वं वित्तमादाय गर्तां पूरयित्वा स्वभवनं जगाम । अथान्येद्युर्धर्मबुद्धिं समेत्य प्रोवाच । भद्रे बहुकुटुम्बा वयं वित्ताभावान्मर्दीमः । तद्गत्वा ततः स्थानात्किंचिद्वित्तमानयावः । सोब्रवीत् । भद्र एवं क्रियतामिति । अथ द्वावपि गत्वा यावत्स्थानं खनतस्तावद्रिक्तभाण्डं दृष्टवन्तौ । अत्रान्तरे पापबुद्धिः शिरस्ताडयन्प्रोवाच । भो धर्मबुद्धे त्वया हृतमेतद्धनं नान्येन यतो भूयोपि गर्तापूर्णं

---

१ Will ask for it. २ In some difficult place in the forest. ३ A little. ४ When an occasion arises, when there is need. ५ Only as much as is wanted. ६ A wise man should not show his wealth, however little, to any body; since the mind even of a sage is tempted (to take it). ७ Even bit moves, that is, moves from the right path. ८ Just as flesh is devoured by the fish in water, by the beasts on land and by the birds in the air (sky), so is a rich man (deprived of his wealth) everywhere. ९ Having filled up or covered the hole made in the ground. १० Having many members in the family. बहु कुटुंब ज्यां ते. ब. १० Suffer misery. ११ Beating his head.

कृतम् । तत्प्रयच्छ मे तस्याधर्ममथवाहं राजकुले[1] निवेदयिष्यामि । स आह । भो दुरात्मन्मा मैवं वद । धर्मबुद्धिः[2] खल्वहम् । नैतच्चौरकर्म करोमि । उक्तं च ।

[3]मातृवत्परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्ठवत् ।
आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ४०२ ॥

एवं तौ द्वावपि विवदमानौ धर्माधिकारिणं गतवन्तौ प्रोचतुः परस्परं[4] दूषयन्तौ । अथ धर्माधिकरणाधिष्ठितपुरुषैर्दिव्यार्थं[5] यावन्नियोजितौ[6] तावत्पापबुद्धिराह । अहो न सम्यग्दृष्टो[7] न्यायः । उक्तं च ।

[8]विवादेन्विष्यते पत्रं पत्राभावे तु साक्षिणः ।
साक्ष्यभावाज्जनो दिव्यं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ४०३ ॥

अत्र विषये मम वृक्षदेवताः[9] साक्षिभूताः सन्ति । तना एवावयोरेकतमं चौरं साधुं वा करिष्यन्ति । अथ तैः सर्वैरभिहितम । भो युक्तमुक्तं भवता । उक्तं च ।

[10]अन्यजोपि यदा साक्षी विवादे संप्रजायते ।
न तत्र विद्यते दिव्यं किं पुनर्यत्र देवताः ॥ ४०४ ॥

तदस्माकमप्यत्र विषये महत्कौतूहलमस्ति । तत्प्रत्यूषसमये[11] द्वाभ्यामस्माभिः सह तत्र वनोद्देशे गन्तव्यमिति । अथ पापबुद्धिः स्वगृहं

---

१ I shall give information of this to the king's officers. २ I am really, as my name signifies (धर्मबुद्धि), righteous-minded. ३ He, who looks upon others' wives as mothers, and on others' wealth as a lump of earth, and on all creatures as upon himself, really considers rightly or correctly परद्रव्य is used here as a neuter noun as an exceptional case. ४ Accusing each other of crime. ५ Persons appointed to the office of judge, judges. ६ Were ordered to go through an ordeal. ७ The judgments is not justly pronounced, the decision given is unjust. ८ In a dispute, first a written proof is required, in the absence of a writing, witnesses are wanted and in the absence of witnesses, an ordeal is resorted to; so say the wise. ९ In this case, in the present instance. १० Sylvan deities are my witnesses. ११ For प्रत्यूष,—inaccurately used. १२ Will declare. १३ In a dispute, when even a low-caste is coming forth as a witness, there is no ordeal required, how much more so, when there are deities themselves as witnesses. १४ At the time of early morning.

गत्वा स्वजनकमुवाच । तात प्रभूतोयं मयार्थो धर्मबुद्धेश्चोरितः । स च तव वचनेन परिणतिं यास्यति । अन्यथा मम प्राणैः सह यास्यति । म आह । कथं दत्तं वद येन प्रत्यर्प्य तद्द्रव्यं स्थिरतां नयामि । पापबुद्धिराह । तात अस्ति तत्पर्यन्ते महाशमी । तस्यां महत्कोटरमस्ति । तत्र त्वं संप्रतमेव प्रविश । ततः प्रभातेहं यदा सत्यश्रावणं करोमि तदा त्वया वाच्यं यद्धर्मबुद्धिश्चोर इति । तथानुष्ठिते प्रत्यूष पापबुद्धिः स्नात्वा धर्मबुद्धिपुरःसरो राजपुरुषैः सह तां शमीमभ्येत्य तारस्वरेण प्रोवाच ।

[1]आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च
द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये
[2]धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ४०५ ॥

तत्कथयत वनदेवता आवयोर्यथोरं इति । अथ पापबुद्धिपिता शमीकोटरस्थः प्रोवाच । भो धर्मबुद्धिना हृतमेतद्धनम । तदाकर्ण्य सर्वे राजपुरुषा विस्मयोत्फुल्लेक्षणा यावद्धर्मबुद्धिर्विलहरणोचितं निग्रहं शास्त्रदृष्ट्यावलोकयन्ति तावद्धर्मबुद्धिना तच्छमीकोटरं वह्निभोज्यद्रव्यैः परिवार्य वह्निना संदीपितम् । अथ ज्वलति तस्मिंश्चमीकोटरे धूमदग्धशरीरः स्फुटितदृष्टिः करुणं परिदेवयन्पापबुद्धिपिता निश्चक्राम । ततस्तैः सर्वैः पृष्टः सर्वं पापबुद्धिचेष्टितं निवेदयामास । अथ ते राजपुरुषाः पापबुद्धिं शमीशाखायां प्रतिलंब्य धर्मबुद्धिं प्रशस्येदमूचुः । अहो साध्विदमुच्यते ।

---

१ Will be secured (lit. will be ripe) । २ Go away with my life, will deprive me of life । ३ Having declared aloud. ४ Make it firm in your possession । ५ Make truth heard, declare the truth. ६ This verse is equal to 182. ७ With the eyes glistening with wonder. ८ Were considering according to law what was the punishment to be awarded to *Dharmabuddhi* adequately to his crime of theft. ९ With combustible things or materials. १० With broken eyes. ११ Having hanged.

[1]उपायं चिन्तयेत्प्राज्ञस्तथापायं च चिन्तयेत् ।
पश्यतो वकमूर्खस्य नकुलेन हता बकाः ॥ ४०६ ॥

धर्मबुद्धिः प्राह । कथमेतत् । ते प्रोचुः ।

॥ कथा २० ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे बहुबकसनाथो वटपादपः । तस्य कोटरे कृष्णसर्पः प्रतिवसति स्म । स च बकबालकानजातपक्षानपि सदैव भक्षयन्कालं नयति । अथैको बको भक्षितशिशुवैराग्यान्मरस्तीरमासाद्य बाष्पपूरपूर्णलोचनोधोमुखस्तिष्ठति । तं च तादृक्चेष्टितमवलोक्य कुलीरकः प्रोवाच । मामक किमेवं रुद्यते भवताय । स आह । भद्र किं करोमि । मम मन्दभाग्यस्य बालकाः कोटरनिवासिना सर्पेण भक्षिताः । दुःखितोहं तद्वियोगेन । तत्कथय मे यथास्मिं कश्चिदुपायस्तद्विनाशाय । तदाकर्ण्य कुलीरकश्चिन्तयामास । अयं तावदस्मन्सहजवैरी । तथापीदृशं प्रपञ्चयामि सत्यानृतं यथान्येपि बकाः सर्वे संक्षयमायान्ति । उक्तं च ।

[2]नवनीतसमा वाणी कृत्वा चित्तं सुनिर्दयम् ।
तथा प्रबाध्यते शत्रुः सान्वयो म्रियते यथा ॥ ४०७ ॥

आह च । मामक यथैवं तन्मत्स्यमांसशकलानि नकुलस्य बिलद्वारात्सर्पकोटरं यावत्यक्षिप्य यथा नकुलस्तन्मार्गेण गत्वा ते दुष्टसर्पं विनाशयति । अथ तथानुष्ठिते मत्स्यमांसानुसारिणा नकुलेन ते कृष्णसर्प

---

१ A wise man should think out a remedy as also an injury; while a foolish crane was looking on, the cranes were destroyed by a mangoose. २ Even before they had wings, before they were fledged. ३ Through absence of all desires consequent on the offspring being devoured. ४ Flooded or filled with. ५ Thus circumstanced. ६ Natural enemy. ७ True and false, that is, apparently true but really false. ८ Having made the words (as soft) as butter, and the heart very hard, an enemy *is so advised* (should be so advised) that he dies together with his family.

अनिहत्य तेपि तद्रक्षा यैः सर्वे बकाश्च शनैः शनैर्भक्षिताः । अतो वयं ब्रूम उपायं चिन्तयेदिति ॥

तदनेन पापबुद्धिनोपायश्चिन्तितो नापायः । तस्य प्राप्तं फलम् । एवं मूढ त्वमप्युपायश्चिन्तितो नापायः पापबुद्धिवत । तन्न चासि त्वं सज्जनः केवलं पापबुद्धिरसि ज्ञातो मया स्वामिनः प्राणसंदेहानयनात । प्रकटीकृतं त्वया स्वयमेवात्मनो दुष्टत्वं कौटिल्यं च । अथवा साधिदमुच्यते ।

यन्नादृपि कः पश्येच्छिखिनामाहारनिःसरणमार्गम ।
यदि जलदध्वनिमुदितास्त एव मूढा न नृत्येयुः ॥ ४०८ ॥

तथादि त्वं स्वामिन एनां दशां नयसि तदस्मद्विधस्य का गणना । तस्मान्ममामन्त्रेण भवता न भाव्यम । उक्तं च ।

तुलां लोहमहस्रस्य यत्र खादन्ति मूषिकाः ।
गजस्तत्र हरेच्छेघ्नो बालकं नात्र संशयः ॥ ४०९ ॥

दमनक आह । कथमेतत । सोब्रवीत ।

॥ कथा २१ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिदधिष्ठाने जीर्णधनो नाम वणिक्पुत्रः । स च द्रव्यक्षयाद्देशान्तरगमनमनसा व्यचिन्तयत ।

यत्र देशाधमे स्थाने भोगान्भुक्ता स्ववीर्यतः ।
तस्मिन्विभवहीनो यो वसन्स पुरुषाधमः ॥ ४१० ॥

---

१ Residing on that tree. २ Nor are you good-hearted. ३ By endangering the life of your lord. ४ Crookedness. ५ Who can know, even with efforts, the way by which peacocks go out for seeking prey, if those fools delighted at the thunder of the clouds, do not dance. आहार &c. आहारार्थं निःसरणमार्गं जलद ध्वनि &c. न. त. ६ What account will you make of us? Of what account are persons like us? ७ You should not be near me. ८ In the case where mice eat the weight of a thousand (lbs.) of iron, oh king, there is no doubt that a crane can take away the child. ९ Of declined wealth. जीर्ण धनं यस्य. ब. व. १० That man is the worst of men who resides, when without wealth, even in that place or country where he has enjoyed pleasures through his own valour.

तथा च । [1]येनाहंकारयुक्तेन चिरं विलसितं पुरा ।
दीनं वदति तत्रैव यः परेषां स निन्दितः ॥ ४११ ॥

तस्य च गृहे लोहभारैर्घटिता पूर्वपुरुषोपार्जिता तुलासीत् । तां च कस्यचिद्वणिजो गृहे निक्षेपभूतां कृत्वा देशान्तरं प्रस्थितः । ततः सुचिरं कालं देशान्तरं भ्रान्त्वा पुनस्तदेव स्वपुरमागत्य तं श्रेष्ठिनमुवाच । भोः श्रेष्ठिन्दीयतां मे सा निक्षेपतुला । स आह । भो नास्ति सा त्वदीया तुला । मूषिकैर्भक्षिता । जीर्णधनं आहुः । भोः श्रेष्ठिन्नास्ति दोषस्ते यदि मूषिकैर्भक्षितेति । [2]ईदृगेवंसंसारः । न किंचिदत्र शाश्वतमस्ति । परमहं नद्यां स्नानार्थं गमिष्यामि । तत्त्वमात्मीयं शिशुमेनं मया सह स्नानोपकरणहस्तं प्रेषयेति । सोपि चौर्यभयात्तस्य शङ्कितः स्वपुत्रमुवाच । वत्स पितृव्योयं तव स्नानार्थं नद्यां यास्यति । तद्गम्यतामनेन सार्धं स्नानोपकरणमादायेति । अहो साध्विदमुच्यते ।

[3]न भक्त्या कस्यचित्कोपि प्रियं प्रकुरुते नरः ।
मुक्त्वा भयं प्रलोभं वा कार्यकारणमेव वा ॥ ४१२ ॥

तथा च । [4]अत्यादरो भवेद्यत्र कार्यकारणवर्जितः ।
तत्र शङ्का प्रकर्तव्या परिणामे सुखावहा ॥ ४१३ ॥

---

१ That man is censurable in the eyes of others who speaks piteously in that very place where he has before enjoyed pleasures, being full of self-pride. २ Made of many weights of iron, that is, made of iron weighing many lbs &c. ३ Having kept as a deposit. ४ The balance kept as a deposit. It is a क. निक्षेप इव तुला. ५ Such is the world. ६ Carrying in his hands the materials of bathing. स्नानस्य उपकरणानि. ष. त. तानि हस्ते यस्य सः. ७ Being afraid of him through the fear of the theft committed. ८ No body does any good to another through mere devotion, except through fear, avarice or a motive to accomplish some object. कार्यकारण–कार्यस्य कारणं. ष. त. कार्यकारण may also mean cause and effect. ९ In that place where there is great respect shown without any particular motive for accomplishing an object, there a doubt should be entertained as it is beneficial in the end. सुखावहा-सुखं आहरतीति. उप.

अथासौ वणिक्शिशुः स्नानोपकरणमादाय प्रहृष्टमनास्तेनाभ्यागतेन सह प्रस्थितः । तथानुष्ठिते वणिक्स्नात्वा ते शिशुं नदीगुहायां प्रक्षिप्य तद्वारं बृहच्छिलयाच्छाद्य सत्वरं गृहमागतः । दृष्ट्वा तेन वणिजा भो अभ्यागत तत्कथ्यतां कुत्र मे शिशुर्यस्त्वया सह नदीं गत इति । स आह । नदीतटात्स श्येनेन हृत इति । श्रेष्ठ्याह । मिथ्यावादिन्किं क्वचिच्छ्येनो बालं हर्तुं शक्नोति । तत्समर्पय मे सुतमन्यथा राजकुले निवेदयिष्यामीति । स आह । भोः सत्यवादिन्यथा श्येनो बालं न नयति तथा मूषिका अपि लोहभारघटितां तुलां न भक्षयन्ति । तदर्पय मे तुलां यदि दारकेण प्रयोजनम् । एवं विवदमानौ द्वावपि राजकुलं गतौ । तत्र श्रेष्ठी तारस्वरेण प्रोवाच । भो अत्रह्मण्यमब्रह्मण्यम् । मम शिशुरनेन चौरेणापहृतः । अथ धर्माधिकारिणस्तमूचुः । भोः समर्प्यतां श्रेष्ठिसुतः । स आह । किं करोमि । पश्यतो मे नदीतटाच्छ्येनेनापहृतः शिशुः । तच्छ्रुत्वा ते प्रोचुः । भो न सत्यमभिहितं भवता । किं श्येनः शिशुं हर्तुं समर्थो भवति । स आह । भो भोः श्रूयतां मद्वचः ।

तुलां लोहसहस्रस्य यत्र खादन्ति मूषिकाः ।
राजंस्तत्र हरेच्छ्येनो बालकं नात्र संशयः ॥ ४१४ ॥

ते प्रोचुः । कथमेतत् । ततः श्रेष्ठी सभ्यानामादितः सर्वं वृत्तान्तं निवेदयामास । तच्चैर्विहस्य द्वावपि तौ परस्परं संबोध्य तुलाशिशुप्रदानेन संतोषितौ ॥

अतोऽहं ब्रवीमि तुलां लोहसहस्रस्येति ।

तन्मूर्खं संजीवकप्रसादमसहमानेन त्वयैतत्कृतम् । अहो साध्विदमुच्यते ।

---

१ Guest. २ In a cave inside the river. ३ If you want your son. ४ From the beginning. ५ By restoring the balance and the son respectively. ६ Not bearing the favour shown (by the lion) to Sanjivaka.

[1]श्वपचेनापि कुलान्वितं कुकुलजाः श्रीवल्लभं दुर्भगा
दातारं कृपणा ऋजूनृजवो विद्यान्वितं निर्धनाः ।
वैरूप्योपहताश्च कान्तवपुषं धर्माश्रयं पापिनो
नानाशास्त्रविचक्षणं च पुरुषं निन्दन्ति मूर्खा जनाः ॥ ४१५ ॥

तथा च । [2]मूर्खाणां पण्डिता द्वेष्या निर्धनानां महाधनाः ।
व्रतिनः पापशीलानामसतीनां कुलस्त्रियः ॥ ४१६ ॥

तन्मूर्ख त्वया हितमप्यहितं कृतम् । उक्तं च ।
[3]पण्डितोपि वरं शत्रुर्न मूर्खो हितकारकः ।
वानरेण हतो राजा विप्राश्चौरेण रक्षिताः ॥ ४१७ ॥

दमनक आह । कथमेतत् । सोब्रवीत् ।

॥ कथा २२ ॥

कस्यचिद्राज्ञो नित्यं वानरोतिभक्तिपरोङ्गसेवैकोन्नः[4]प्रीत्यप्रतिविद्धप्रसरोतिविश्वासस्थानमभूत् । एकदा राज्ञो निद्रां गतस्य वानरो व्यजनं नीत्वा वायुं[5]विदधति राज्ञो वक्षःस्थलोपरि मक्षिकोपविष्टा । व्यजनेन मुहुर्मुहुर्निषिध्यमानापि पुनःपुनस्तत्रैवोपविशति । ततसेन स्वभावचपलेन मूर्खेण वानरेण क्रुद्धेन सता तीव्रं खड्गमादाय तस्यां उपरि

---

१ Generally in this world, those born in a low family calumniate those who are nobly born, the unfortunate the fortunate, misers a generous man, the crooked the straightforward, the poor the rich, those who are deformed the handsome, sinful the religious, and the foolish censure those who are well-versed in various sciences. श्रीवल्लभ-प्रियः वल्लभं the favourite of the goddess of wealth. २ The wise are an object of hatred to the foolish, the rich to the poor, those, who are devoted to religious observances, to the sinful, and virtuous women to the debauched ones. महाधनाः. ब. पापशीलानां छोरिं वेषां ते. ब. ३ An enemy, that is wise, is preferable even to a friend (हितकारक) who is foolish; a king was killed by a monkey, while Brâhmans were saved by a thief. ४ Greatly attached, अतिभक्तिः पर्व यस्य. ब. ५ A personal attendant. ६ Not forbidden access even to the women's apartments. ७ Was fanning him with a fan (taking a fan). ८ Mischievously inclined by nature. ९ On the fly (राजस्य).

प्रहारो विहितः । ततो मक्षिकोड्डीय मानता परं तेन शितधारेणासिना राज्ञो वक्षो द्विधा जातं राजा मृतश्च । तस्माच्चिरायुरिच्छता नृपेण मूर्खोनुचरो न रक्षणीयः ॥ अपरमेकस्मिन्नगरे कोपि विप्रो महाधनाढ्योन्यं पूर्वजन्मयोगेन चौरो वर्तते । तस्मिन्पुरेन्यदेशादागतांश्चतुरो विप्रान्वहूनि वस्तूनि विक्रीणतो दृष्ट्वा चिन्तितवान् । अहो कोपायेनैषां धनं लुभे । इति विचिन्त्य तेषां पुरोनेकानि शास्त्रोक्तानि सुभाषितानि चातिप्रियाणि मधुराणि वचनानि जल्पता तेषां मध्यात् विश्वासमुत्पाद्य सेवा कर्तुमारब्धा । अथवा साध्विदमुच्यते ।

असती भवति सलज्जा क्षारं नीरं च शीतलं भवति ।
दम्भो भवति विवेकी प्रियवक्ता भवति धूर्तजनः ॥४१८॥

अथ तस्मिन्सेवां कुर्वति तैर्विप्रैः सर्ववस्तूनि विक्रीय बहुमूल्यानि रत्नानि क्रीतानि । ततस्तानि जङ्घामध्ये तत्समक्षं प्रक्षिप्य स्वदेशं प्रतिगन्तुमुपक्रमो विहितः । ततः स धूर्तविप्रस्तान्विप्रान्गन्तुमुपतान्प्रेक्ष्य चिन्ताव्याकुलितमनाः संजातः । अहो धनमेतन्मे किंचिन्मम चेष्टितम् । अधीभिः सह यामि । पथि क्वापि विषं दत्त्वैतानिहत्य सर्वरत्नानि गृह्णामि । इति विचिन्त्य तेषामग्रे सकरुणं विलप्येदमाह । भो मित्राणि यूयं मामेकाकिनं मुक्त्वा गन्तुमुद्यताः । तन्मे मनो भवद्भिः सह नेदानीं वर्तते भवद्विरहनाम्नैवाकुलं संजातं यथा धृतिं कापि न धत्ते । तदहं यूथमनुप्रपद्य विधाय सहायभूतं मामपि सहैव नयत । तद्वचः श्रुत्वा ते करुणार्द्रचित्तास्तेन समभेव स्वदेशं प्रति प्रस्थिताः । अथाध्वनि तेषां पञ्चानामपि पल्लीपुरमध्ये व्रजतां ध्वाङ्क्षैः कथयितुमारब्धाः ॥

---

१ Was made, dealt (दत्तः). २ Having a sharp edge. शिता धारा यस्य. ब. ३ A king desirous of long life. ४ By the force of sin committed in the previous existence. ५ Acc. Plu. of the Pre. P. of श्री 9 P. with वि. ६ An unchaste woman is bashful (affects to be modest), salt water is cool, a hypocrite affects to be considerate, and a roguish person talks sweetly. इव here means a hypocrite person and not hypocrisy. ७ The thigh. ८ Obtained by me. ९ Mind full of dejection at the very mention of separation from you. १० Takes no courage anywhere. ११ The name of a town. १२ Crows.

रे रे किराता धावत धावत । सपादलक्षधनिनो यान्ति । एतान्निहत्य धनं नयत । ततः किरातैर्ध्वाङ्क्षवचनमाकर्ण्य सत्वरं गत्वा ते विप्रा लगुडप्रहारैर्जर्जरीकृत्य वस्त्राणि मोचयित्वा विलोकितैः परं धनं किंचिन्न लब्धम् । तदा तैः किरातैरभिहितम् । भोः भ्रान्थाः पुरा कदापि ध्वाङ्क्षवचनमनृतं नासीत् । ततो भवता संन्निधौ क्वापि धनं विद्यते तदर्पयत । अन्यथा सर्वेषामपि वधं विधाय चर्म विदार्य प्रत्यङ्गं प्रेक्ष्य धनं नेष्यामः । तदा तेषामीदृशं वचनमाकर्ण्य चौरविप्रेण मनसि चिन्तितम् । यदेषां विप्राणां वधं विधायाङ्गं विलोक्य रत्नानि नेष्यन्ति तदापि मां वधिष्यन्ति ततोऽहं पूर्वमेवात्मानमर्रत्नं समर्प्यैतान्मुञ्चामि । उक्तं च ।

भृत्योर्बिभेषि किं बाल न स भीरुं विमुञ्चति ।
अद्य वाब्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥ ४१९ ॥

तथा च । गवार्थे ब्राह्मणार्थे च प्राणत्यागं करोति यः ।
सूर्यस्य मण्डलं भित्त्वा स याति परमां गतिम् ॥४२०॥

इति निश्चित्याभिहितम् । भोः किराता यद्येवं ततो मां पूर्वं निहत्य विलोकयत । ततस्तैस्तथानुष्ठिते तं धनरहितमवलोक्यापरे चत्वारोपि मुक्ताः ॥

अतोहं ब्रवीमि पण्डितोपि वरं शत्रुरिति ।

अथैवं संवर्दतोस्तयोः संजीवकः क्षणमेकं पिङ्गलकेन सह युद्धं कृत्वा तस्य खरनखरप्रहाराभिहतो गतासुर्वसुंधरापीठे निपपात । अथ

---

१ Savages, barbarians. २ Persons possessing wealth to the amount of a lac and a quarter. ३ Having defeated. ४ Searched ५ Having searched every limb. ६ Without jewels, or valuables. ७ Having surrendered (myself). ८ Child, why do you fear death? He does not spare him who fears him (death). Death is sure to overtake mortals either to-day or at the end of a hundred years. अब्दशत. अब्दानां शतं. ष.त. ९ He, who gives up his life for the sake of cows, and Brahmans, goes to the highest place after having penetrated through the orb of the sun. १० While they (two) were thus wrangling or disputing.

तं गतासुमवलोक्य पिङ्गलकस्तृणस्मरणार्द्रहृदयः प्रोवाच । भो अयुक्तं मया पापेन कृतं संजीवकं व्यापादयता यतो विश्वासघातादन्यन्नास्ति पापतरं कर्म । उक्तं च ।

[3]मित्रद्रोही कृतघ्नश्च यश्च विश्वासघातकः ।
ते नरा नरकं यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ४२१ ॥

तथा मया सभामध्ये स सदैव प्रशंसितः । तत्किं कथयिष्यामि तेषामग्रतः । उक्तं च ।

[4]उक्तो भवति यः पूर्वं गुणवानिति संसदि ।
न तस्य दोषो वक्तव्यः प्रतिज्ञाभङ्गभीरुणा ॥ ४२२ ॥

एवंविधं प्रलपन्तं दमनकः समेत्य सहर्षमिदमाह । देव कातरैतन्मस्तवैष न्यायो यद्द्रोहकारिणं शष्पभुजं हन्वेत्यं शोचसि । तन्नैतदुपपन्नं भूभुजाम । उक्तं च ।

[5]पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो भार्याथवा सुहृत् ।
प्राणद्रोहं यदा गच्छेत्तं घ्नता नास्ति पातकम ॥ ४२३ ॥

तथा च ।

[6]राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वभक्षी
स्त्री चावशा दुष्टमतिः सहायः ।
प्रेष्यः प्रतीपोधिकृतः प्रमादी
त्याज्या अमी यश्च कृतं न वेत्ति ॥ ४२४ ॥

---

१ With his heart melted with pity by remembering his merits. २ More sinful or wicked. ३ A man, who kills his friend, who is ungrateful, and who breaks faith with others—these men go to hell and remain there so long as there are the moon and sun (that is, perpetually). ४ This verse is equal to 244. ५ This your judgment is the most cowardly. ६ There is no sin in killing either a father, brother, son, wife or friend; when he or she conspires against one's life. ७ These seven, viz., a merciful king, a Brâhmana eating all, that is, voracious, a wife that is not under proper control, a wicked-minded companion, a servant going against one's wishes, a careless officer and one who does not recognize what is done and one who is ungrateful—should be abandoned. प्रतीप lit. against the current of water (प्रति—इ् from अप्) and hence going against &c.

अपि च ।

[1]सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च
हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।
भूरिव्यया प्रचुरवित्तसमागमा च
वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ४९५ ॥

एवं तेन संबोधितः पिङ्गलकः संजीवकशोकं [2]त्यक्त्वा दमनक साचिव्येन राज्यमकरोत् ॥

॥ समाप्तं चेदं [3]मित्रभेदं नामं प्रथमं तन्त्रम् ॥

---

१ Royal policy is of various forms like a harlot, viz., it is true, false, harsh, sweet-speaking, cruel, compassionate, intent on acquiring wealth, bountiful, extravagant and associating with one having much wealth. All these adjectives apply equally to a *king* and a harlot. २ Sorrow for the death of Sanjivaka. ३ Here ends this first Tantra entitled मित्रभेद.

TWO-THIRDS OF THE EDITION IS ALREADY EXHAUSTED.

THE STANDARD
Sanskrit-English Dictionary

BY

L. R. VAIDYA, M. A., LL. B.

(Sanctioned by the Department of Public Instruction for use in High Schools.)

Neat and strongly bound, cheap, handy, well-printed and above all, compendious and reliable, the Dictionary has only to be seen and the temptation to buy it is overpowering. It is a bargain for a life-time for it contains all that you are likely to want in your Sanskrit studies. The author has spared no pains to make the work a standard book of reference for our schools and colleges. Neatness and compactness of arrangement, copious references and original quotations selected by the author himself from classical works usually studied in our schools and colleges, accuracy in giving the various meanings and shades of meanings, the biographical appendix, and the other on metre make the work an altogether indispensable one for the study of the Sanskrit language.

The Chief Points of Merit of this Dictionary,

AS NOTICED BY THE VARIOUS LEARNED CRITICS WHO HAVE REVIEWED THE WORK.

(1) The book is not a *mere compilation.*

(2) It contains not only the results of the *best* and *latest efforts of Lexicographers* but a great deal of *original work.*

अपि च ।

[1]सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च
हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।
भूरिव्यया प्रचुरवित्तसमागमा च
वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ४२५ ॥

एवं तेन संबोधितः पिङ्गलकः संजीवकशोकं [2]त्यक्त्वा दमनक साचिव्येन राज्यमकरोत् ॥

॥ समाप्तं चेदं मित्रभेदं नामं प्रथमं तन्त्रम् ॥

---

१ Royal policy is of various forms like a harlot, viz., it is true, false, harsh, sweet-speaking, cruel, compassionate, intent on acquiring wealth, bountiful, extravagant and associating with one having much wealth. All these adjectives apply equally to a *king* and a harlot. २ Sorrow for the death of Sanjivaka. ३ Here ends this first Tantra entitled मित्रभेद.

TWO-THIRDS OF THE EDITION IS ALREADY EXHAUSTED.

THE STANDARD
Sanskrit-English Dictionary

BY

L. R. VAIDYA, M. A., LL. B.

(Sanctioned by the Department of Public Instruction for use in High Schools.)

Neat and strongly bound, cheap, handy, well-printed and above all, compendious and reliable, the Dictionary has only to be seen and the temptation to buy it is overpowering. It is a bargain for a life-time for it contains all that you are likely to want in your Sanskrit studies. The author has spared no pains to make the work a standard book of reference for our schools and colleges. Neatness and compactness of arrangement, copious references and original quotations selected by the author himself from classical works usually studied in our schools and colleges, accuracy in giving the various meanings and shades of meanings, the biographical appendix, and the other on metre make the work an altogether indispensable one for the study of the Sanskrit language.

The Chief Points of Merit of this Dictionary,

AS NOTICED BY THE VARIOUS LEARNED CRITICS WHO HAVE REVIEWED THE WORK.

(1) The book is not a *mere compilation.*

(2) It contains not only the results of *the best and latest efforts of Lexicographers* but a great deal of *original work.*

(3) Many of the references are the *author's own* being taken directly from the books which are usually read by the most successful students of Sanskrit.

(4) The different *senses of words* are well arranged and given *clearly* and *accurately* and the work is thus a *reliable guide*.

(5) It is eminently qualified for the use of the pupils of Schools and Colleges.

(6) The *biographical appendix* is a novel feature, very *interesting* and very *valuable*.

(7) Comprehensiveness of matter; compactness of size; and modesty of price.

(8) For classical works of the *post-Vedic* literature the *Dictionary* may be *used* with *singular benefit* and *success*.

(9) The work deserves to be the *Standard* Dictionary of the class intended for Schools and Colleges.

The Dictionary contains quotations and references, mythological and other allusions, idiomatic expressions and their uses, choice English equivalents, in short all that a student wants; and it is confidently expected that so far as the study of the Classical Sanskrit works in our Schools and Colleges is concerned, the *Standard Sanskrit-English Dictionary* is a work which the students of Sanskrit cannot afford to dispense with.

Bound in Cloth Price Rs. 3, Postage Ans. 10.

Bound in Half-Leather Price Rs. 4, Postage Ans. 10.

Apply to

MR. RAMCHANDRA GOVIND,

MANAGER, MRS. RADHABAI ATMARAM SAGOON,

Bookseller & Publisher, Kalbadevi Road, BOMBAY.

Or to

MR. HARI NARAYAN GOKHALE,

MANAGER, ARYA-BHUSHANA PRESS, POONA.